

Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.

Poradi maloga broja suvremenih izvora pitanje o slijedu i rodu hrvatskih vladara u doba narodne dinastije ide u red teških i zakučastih. Ali pitanje ovo postaje još zakučastije i još teže kroz to, što izgleda, kao da je i ono malo vrelâ, što ih imamo o njemu, između sebe u nekoj kontradikciji i u neskladu, tako da se oni oskudni podaci, što nam ih pružaju nekolicke listine, ne dadu da dovedu u potpuni sklad ni sa sporadičnim vijestima dvojice trojice suvremenih stranih pisaca, a tako ni s onim rijetkim činjenicama, što nam ih izniše novonadeni neki napisi. Svrha je stoga ovoj mojoj radnji, da pokuša da dovede u sklad neke od onih oskudnih vijesti, što nam danas stoje na raspolaganje kod rješavanja genealoških pitanja u opsegu hrvatske narodne dinastije, pa tako podjedno i da podvrgne reviziji rad nekih historika, koji su se prije mene trudili oko njihova rješenja.

I.

Trpimir, Zdeslav i Mutimir.

Najstarije dvije poznate nam hrvatske vladarske isprave jesu: ona, što ju je izdao „*per indictionem XV sub die IV Nonis martii*“, — to jest 4. marta 852.¹ — „*Tirpimirus dux Chroatorum*“, i to „*in loco qui dicitur Byaci*“; pa ona, koju izdade „*anno utique sacram postquam Christus carnem ex uirgine sumpsit DCCCXCII, in-*

¹ Lucius (*De regno Dalmatiae et Chroatae libri sex. Amstelaedami 1666. p. 62.*) odredio je za ovu ispravu g. 838., dok je Du Fresne Du Cange (*Historia byzantina. Paris 1680. Edit. Venet. 1729. p. 232.*) uzeo 837., što i odgovara indikciji XV. Za Du Cange-om poveo se Farlati (*Illyrici sacri Tomus III. Venetiis 1765. p. 52—53.*), a onda i redom ostali pisci i izdavači. Prvi, koji je ovakovo određenje godine označio pogrešnim, te postavio 852., bješe Dümmler u radnji „*Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*“ (u „*Sitzungsberichte*“ bečke akademije vol. XX), izišloj g. 1856. (str. 43. [= 393.]), a taj ispravak onda prihvati Rački (prvi puta u „*Odlomcima iz državnoga prava hrvatskoga*“, Beč 1861., p. 14, 18, 24., potom u raspravi „*Ocjena starijih*

izvora“ (Književnik 1864., str. 72—73.), pa u „*Radu*“ knj. 27., str. 201—205. i konačno u „*Documenta*“ p. 3—6.). No Kukuljević ne prihvati mišljenja Dümmlerova, već ostade kod Du Cange-Farlatove godine 837., pa stoga i pod tom godinom izdade Trpimirovu ispravu u „*Jura regni*“ (vol. I, Zagreb 1861., 1—2.) i u „*Codex diplomaticus*“ (vol. I, Zagreb 1874., 45.), a naročito uze u obranu stanovište svoje u „*Arkivu*“ (vol. XI, Zagreb 1872., 207—216. i vol. XII, Zagreb 1875., 115—116.). Uza sve to općenito je danas pobijedilo stanovište Dümmlerovo, odnosno Račkovo. Iz kojega razloga stavlja Šufflay (*Die dalmatinische Privat-urkunde. Wien 1904, p. 47, 67, 95, 136, 137.*) ovu ispravu u godinu 853., ne znam, niti mogu da mu se domislim. Slijedi li Lucija u tom?

dictione XI, sub die IV Kalendas octobrium“, — dakle 28. septembra 892., — „*Muncimir . . . Chroatorum dux*“, i to „*in Biaci ante fores ecclesiae Sanctae Marthae martyris*“. Prvi ih je objelodanio Ivan Lucius u svome poznatome djelu „*De regno Dalmatiae et Chroatae libri sex*“, odštampanom u Amsterdamu 1666., a po njemu onda svi docniji izdavači i pisci¹. No Lucius nije imao Trpimirovu i Mutimirovu ispravu pred sobom u originalu, već ih je prepisao „*ex registro privilegiorum archiepiscopatus Spalatensis*“, koji je sadržavao „*plura privilegia papalia et regalia*“². Ovaj zbornik pak dade prepisati nadbiskup spljetski Dominik Pereander de Luccari (1328—1348.) po spljetskom primiceriju i carskom bilježniku Lukanu Bertaniju prema jednom već postojalom starijem zborniku, a kad je Bertani posao svoj dovršio, onda bi 30. maja 1333. u nazočnosti istoga nadbiskupa Dominika de Luccari, hvarskoga biskupa Luke, opata samostana sv. Stjepana „pod borom“ (de Pinis) Matije i arhidjakona spljetskoga kaptola Dese, te bilježnikâ Bonakursija, Benedikta i Stjepana ovjerovljen i snabdjeven pečatima nadbiskupa Dominika Luccarija, biskupa Luke, samostana svetoga Stjepana „pod borom“ i kaptola spljetskoga³. U XVIII. vijeku, svakako prije g. 1765., učinjen je i opet prijepis iz ovoga prepisanoga zbornika, i to u dvije knjige u velikom foliu s napisom „*Donationales*“ i „*Mensa episcopalis*“, koje se danas čuvaju u arhivu spljetskoga biskupa, dok se prijepis od g. 1333. nekud izgubio, ili je po nesreći propao, tako da ga neumorni Farlati, koji je pisao historiju spljetske crkve, a treću knjigu svoga djela izdao g. 1765., nije više kako se čini poznao, već je bio upućen ili na Lucijeve prijepise, ili na one dvije knjige prijepisa iz XVIII. vijeka⁴.

Premda je prema tome tradicija ispravâ Trpimirove i Mutimirove razmjerno dosta nepovoljna, pretpostavljajući češće prepisivanje do g. 1333. (odnosno 1666.), ipak one pokazuju sva obilježja IX. vijeka, pa se autentičnosti njihovoj ne može prigovoriti. U okvir ovih radnje ne spada doduše detaljno istraživanje obih ovih isprava s diplomatske strane, no ipak držim, da nije izlišno ni po ostalo moje raspravljanje, ako napomenem neke od bitnih diplomatskih osebina njihovih.

Prvo i prvo treba naglasiti, da je invokacija u obim ispravama verbalna, te glasi: „*In nomine patris et filii et spiritus sancti*“. Prava domovina ovake invokacije ima se tražiti u Byzantu, gdje je ona još i u docnije doba glasila: „*Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*“, a otuda je onda preuze Karlo Veliki poslije svoga krunisanja rimskim carem. Međutim već nasljednici njegovi napustiše je, a poslije smrti Karlove nije se ona više ni u Italiji upotrebljavala. Ni hrvatske vladarske listine X. i XI. vijeka ne poznaju je, pa stoga jedva možemo pogriješiti, ako ustvrdimo, da je ovakova invokacija u listinama Trpimirovoj i Mutimirovoj, dakle u drugoj poli IX. vijeka, odraz byzantinskoga upliva, te upravo odlično

¹ Lucius o. c. p. 61—62, 65—66. — Rački, Documenta p. 3—6, 14—17.

² Lucius o. c. 61. i *Memorie di Traù*. Venecija 1674., p. 218—219. — *Rad jugosl. akad.* vol. 36, p. 137.

³ Farlati *Illyr. sacri* vol. III, p. 314—315. donosi ispravu o tom. Bilježnik Bertani doduše kaže, da je „*hoc praesens exemplum per me dictum notarium scriptum, ut in dicto princi-*

pali montaneo („ab authentico montano“) *inveni, ita hic fideliter et per ordinem transcripsi et exemplavi, nil addens vel minuens fraudulenter, quod sensum mutet, aut variet intellectum, praeter forte punctum, litteram, aut syllabam per errorem*“, no to je obična formula, koja ne mora da odgovara istini.

⁴ Smičiklas, *Codex diplomaticus* vol. II, Zagreb 1904., p. XIX. uvoda.

obilježje autentičnosti njihove¹. Neposredno iza invokacije slijedi u obim ispravama formula datiranja, no dok Trpimirova isprava datira „*regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege, per indictionem XV sub die IV Nonis martii*“, u Mutimirovoj se naprosto kaže ovako: „*anno utique sacram postquam Christus carnem ex uirgine sumpsit DCCCXCII, indictione XI, sub die IV Kalendas octobrium*“. Bitna je dakle razlika u obim formulama, što Trpimirova navodi vladanje Lotarovo u Italiji, te se umjesto točno određenom godinom služi indikcijom, dok Mutimirova iznosi uz indikciju još i jasnu godinu, a imena suvremenoga vladara u Italiji (Berengara I.) ne navodi. Zajedničko pak im je točno opredijeljenje dana po rimskom načinu, uobičajeno od vremena Karla Velikoga dalje, i to s drevnom formulom „*sub die*“, dok je naročito karakteristična za IX. vijek formula „*per indictione(m)*“. No mnogo je važnije, što Trpimirova isprava ne navodi sigurne godine, već datira po indikciji, što je upravo za ovo doba (od 801—876.) bitna značajka, jer se po godini poslije Isusova upućenja (inkarnaciji, zapravo od 25. marta), stalo općenito računati tek poslije 876., pa otale imade i Mutimirova već točno određenu godinu². Navođenje vladanja Karlovića, — koje u našem slučaju bezuvjetno znači, da je Trpimir u Lotaru gledao svoga vrhovnoga gospodara, — upotrebljavalo se tada i u Italiji, tako u longobardskim kneževinama Salernu, Kapui i Beneventu, i to također odmah u početku, na čelu isprave, neposredno poslije invokacije. O tom piše Voigt³: „Hier sind noch einige ungewöhnliche Datierungen anzuführen, die nach Regierungsjahren von Kaisern datiert sind, woneben allerdings noch die Regierungsjahre der Fürsten erscheinen. Diese Angaben stehen meistens am Anfange der Urkunde, unmittelbar hinter der Invocation . . . worauf am Schluss mit den Worten „*mense et indictione suprascripta*“ Bezug genommen wird. Die Formel . . . lautet . . . : „*regnante domno Lodoyco imperatore augusto deo propitio ejus imperii vicesimo*“ und bezieht sich auf Kaiser Ludwig II.⁴ Aus Benevent haben wir drei derartige Datierungen, und zwar steht bei den beiden ältesten die Angabe der Kaiserjahre am Anfang, das übrige am Schluss, während in dem dritten Stücke die ganze Datierung am Ende steht.“ Za nas je od naročite važnosti ovo datiranje: „*Regnante domno piissimo⁵ Carolo magno imperatore rege Francorum et Langobardorum seu patritio Romanorum*.“ Dakle datiranje je u glavnom identično s onim u Trpimirovoj ispravi, kojoj na žalost fali godina Lotarova vladanja, čime bismo dobili posve pouzdanu hronološku bazu. S ovim datiranjem u obim ispravama, Trpimirovoj i Mutimirovoj, u vezi je ponovno datiranje pri kraju, a koje u Trpimirovoj glasi: „*Actum in loco qui dicitur Byaci, tempore super fato*“, a u Mutimirovoj: „*Actum est in Biaci ante fores ecclesiae Sanctae Marthae martyris, tempore et die super ut fatum est*“. Formula „*Actum in*“ i opet je bitna značajka starijega načina

¹ Erben-Schmitz-Kallenberg-Redlich, Urkundenlehre. Vol. I, München 1907, p. 306 do 307. — Šufflay o. c. p. 47—49.

² Erben o. c. p. 324—338.

³ Voigt, Beiträge zur Diplomatik der langobardischen Fürsten von Benevent, Capua und Salerno (seit 774). Göttingen 1902, p. 31.

⁴ Vladao od 850., odnosno 855. do 875.

⁵ Usporedi s onim „*regnante in Italia piissimo*

Lothario Francorum rege“ Trpimirove isprave. — I Trpimir za sebe kaže: „*Tirpimirus dux Chroatorum*“, a tako i Mutimir („*Chroatorum dux*“). Tako pišu i Longobardi: „*Domnus Arechis piissimus . . . princeps gentis Langobardorum*“, ili: „*Gisulphus divina favente clementia Langobardorum gentis princeps*“. Gl. više primjera još ap. Voigt o. c. p. 32, 33, 40.

određivanja mjesta u ispravama¹. Nadalje valja još istaknuti i pisarsku formulu u Trpimirovoj ispravi, koja glasi: „*Ego Martinus praesbyter, capellanus, praeceptione domini mei, ducis memorati, rogatus scripsi et manu propria opus compleui, signum manu feci,*“ te onu u Mutimirovoj s aprekacijom: „*Ego Firminus diaconus et capellanus dicti ducis praecipiente mihi domino meo Muncimiro glorioso duce, coram dictis testibus audita scripsi et post tradita feliciter compleui*“². Značajna je nadalje i drevna rimsko-pravna crkvena forma, da se darovna listina polaže na oltar obdarene crkve, koja se u Hrvatskoj (odnosno u dalmatinskim gradovima) lako mogla direktno održati još od rimskih vremena (dakle ne mora da bude upliv Italije), a koja se navodi u Mutimirovoj ispravi ovako: „*Sequenti autem die, qui est tertio Calendis octobris, ueniens ego saepe fatus dux in ciuitate Spalati, ante sanctorum dictorum altaria et priuilegii paginulam manu propria inter caetera munuscula, quae manus nostrae inuenire ualuerunt, super sacro sancti Domnii altario obieci et donatione praedicta mancipata (ecclesiae) sancti Domnii abii*“³. I tekst obih isprava pokazuje obilježja IX. vijeka, a naročito se ističe pored potpisa vladarskoga („*Signum (†) manu meque ipso Trpimiro duce, huius rei concessore et auctore*“, — „*Signum (†) manu mei qui sum Muncimiro, auctore huius donationis cartulae*“), kao i potpisa svjedoka („*Signum (†) manu Coicino zuppano testis*“ i drugih), još i opširna formula proklinjanja (minacija, Pönformel), nesumnjiv upliv byzantinski⁴. Sve nam dakle ovo jasno pokazuje, da su obje isprave, Trpimirova i Mutimirova, posve autentične i da pokazuju bitna obilježja IX. vijeka.

U ispravi svojoj kaže knez Trpimir, da daje spljetskoj crkvi desetinu od dvora svoga Klisa, „*quas decimas antecessor noster Mislauus dare coepit*“. Nema sumnje, a naročito još i prema ostalim riječima u ovoj ispravi, što se odnose na kneza Mislava, da je i on izdao spljetskoj crkvi o svom darovanju ispravu, koja nam se nažalost nije sačuvala⁵. Mislava međutim spominje mletački ljetopisac djakon Ivan, kad pripovijeda, kako je dužd Petar Tradonik „*tertio sui ducatus anno* — a to je nekako oko g. 839/840. — *Sclavendam bellicosam navibus expugnaturum adivit, sed ubi ad locum qui vocatur sancti Martini curtis perveniret, pacem cum illorum principe Muiscloavo nomine firmavit*“⁶. Prema tome začeo je Trpimir vladati

¹ Erben l. c. Voigt o. c. p. 28—29.

² Erben o. c. p. 315- 323. — Šufflay o. c. p. 16, 32, 95.

³ Šufflay o. c. p. 34.

⁴ O. c. p. 67. Opširna formula proklinjanja baš je bitna značajka i docnijih hrvatskih isprava.

⁵ Nadbiskup Petar govori u ispravi knezu Trpimiru ovako: uolo, domine et compater, ut primum, quidquid proprio emi pretio uel quod donatum est in immobilibus et mobilibus in sancta matre ecclesia, id est in Lasani et Tugari, cum seruis et ancillis Stepus, Sagoleo, Gor(e)tino, praesentia claritatis vestrae per paginulam privilegialem sanctae Salonitanae ecclesiae dictae mancipata in aeternum permaneant, ac deinde, ut in fatam ma-

trem ecclesiam, quae est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum, et pro remedio animae uestrae, parentum uel fidelium uestrorum et per commodatum argentum detis ecclesiae beati Georgii in loco, qui dicitur Putalo, omnia quae obtinet possessionum, seruos quidem et ancillas, quae Mislauo duce ipsam ecclesiae cum dedicata vide(re)tur, et ab ipso supra dicto duce donis ditata, *simili modo et priuilegii censura. Haec quidem donatio a uobis firmiter enixe deposcimus taliter.*“

⁶ Monticolo, Cronache Veneziane antichissime. Vol. I. (Fonti per la storia d'Italia pubblicate dall' istituto storico italiano.) Roma

poslije g. 839., a prije 852. i to neposredno poslije Mislava. Da li je knez Mislav Trpimiru otac, stric ili brat, toga ne vidimo iz riječi poznate nam isprave, jer ga ona navodi naprosto kao prešasnika Trpimirova, pa se stoga na osnovu ove isprave i ne možemo upuštati ni u kakovo nagađanje, jer bi bilo bez temelja¹. Isto se tako ne da na osnovu isprave od g. 852. nikako odrediti, kad se otprilike zgodila promjena na hrvatskom kneževskom prijestolu. Tek Trpimirove riječi, da je „*commune consilium meis cum omnibus zuppanis construxi monasterium, ibique ceteruas fratrum adhibui*², *quorum sedulis uotis et frequens oratio nos immunes redderet deo peccatis, in hanc adiecit mens nostra, eiusdem monasterii ecclesiae aliquid in utensilibus praeparare*“, daju nam neku sigurniju bazu, da smijemo uzeti, da je za gradnju samostana i crkve trebalo dajbudi dvije do tri godine, ili drugim riječima, da je knez Trpimir svakako vladao već oko g. 850., čime dašto nije i rečeno, da vladanje njegovo nije započelo još i prije, bliže g. 839.³

Pita se sada, da li je knez Trpimir imao sinova, i da li su nam oni poznati.

U Čedadu (Cividale) u sjevero-istočnoj Italiji nedaleko austrijske međe, čuva se u onamošnjem kaptolu jedno jevanđelje, napisano negdje u VI. ako ne još u V. vijeku naše ere⁴. Ne zna se, tko je bio prvi vlasnik ovoga prekrasnoga rukopisa⁵, ni gdje se on nalazio kroz VIII., IX. i X. vijek, no izvan svake je sumnje, da se čuvao u nekom samostanu u opsegu oglejske patrijaršije⁶. Ovaj je rukopis od velike historijske važnosti poglavito stoga, što se u njemu na neispisanim mjestima, a naročito po rubovima nalazi naredano golemo mnoštvo germanskih i slavenskih imena. Ta imena potječu nesumnjivo od hodočasnika „*qui venerunt in isto mona-*

1890, p. 113. Glede ubikacije mjesta „Sancti Martini curtis“, gl. „Starohrvatska prosvjeta“ II (1896.), p. 218. [i VII (1903.) p. 99]. Poznato je, da djakon Ivan nije u hronologiji osobito pouzdan i točan. Tako stavlja vojnu dužda Petra II. Orseola na Dalmaciju u sedm u godinu njegova vladanja (septimoque sui ducatus anno), što bi odgovaralo zapravo g. 998., a vojna uistinu pada u g. 1000. (Monticolo o. c. p. 156). Onda piše (o. c. p. 165.): „anno quidem incarnationis... millesimo quarto, ducatus vero domini Petri... decimo“, a deseta godina duždovanja Petrova jeste g. 1000., dok je 1004. upravo trinaesta godina njegova vladanja. Ako se dakle djakon Ivan rado buni za svoje doba, u kojem je djelovao kao duždev pouzdanik, onda su take zabune za starije vrijeme također veoma vjerojatne, bez obzira još i na to, da je za to doba djakon Ivan zavisao o pouzdanosti svojih izvora, koji su možda bili nekaki službeni zapisi. Stoga i kažem: oko 839/840.

¹ Prema tome, što Trpimir naprosto za Mislava kaže, da mu je prešasnik (antecessor), moglo bi se pomisliti, da mu ipak otac nije, jer teško da bi toga zanemario napomenuti u tako svečanoj donaciji, koju čini „pro remedio animae“ ne samo svoje, već i svojih „paren-

tum vel fidelium“. Na to je već i Farlati pomišljao o. c. III, 50.

² Nema sumnje, da su ti redovnici bili benediktinci, a vrlo je vjerojatno, da ih je Trpimir dozvao ravno iz matice njihove, iz samostana u Montecassinu (nedaleko Napulja).

³ Kad dobro proučimo političke onovremene odnose hrvatsko-mletačke, pa hrvatsko-franačke, a tako i mletačko-franačke, izgleda, kao da nam je dopušteno većom vjerojatnošću pomaknuti začetak Trpimirova vladanja nekako do g. 846. O tom ću napose raspraviti, jer sam ovakova pitanja izlučio iz opsega ove radnje.

⁴ Gl. o tom Bethmann, Die Evangelienhandschrift zu Cividale, u Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Vol. II. Hannover 1877, p. 113—128.

⁵ O njemu se docnije vjerovalo, da ga je sam sveti Marko svojom rukom napisao. Ne zna se, kad je ovo vjerovanje nastalo.

⁶ G. 1749. držao je Della Torre, da je taj samostan bio Sv. Martin de Belluno, dok je Sichel izrekao mišljenje (1872.), ali ga nije nikakim razlozima obrazložio, da se taj samostan ima tražiti u Devinu (Duino) kod Trsta. Gl. Bethmann p. 114.

sterio“, a koji se u njemu za spomen upisaše. No ta imena nipošto ne valja smatrati odreda autografima, već u mnogo slučajeva, a naročito kad ih ima više na jednoj hrpi, očito je, da je jedan od hodočasnika, možda koji svećenik, upisao uz svoje još i imena onih, koji su s njime pohodili ovaj nažalost inače nam nepoznati samostan. Pored toga još je više nego samo vjerojatno, da je i koji domaći kaluđer upisao imena svih onih, koji su u isti par bili tamo, jer samo nam tako postaje razumljiva okolnost, da je istom rukom upisano mnoštvo germanskih uz slavenska (upravo hrvatska) imena¹. Prvih devet listi rukopisa upravo je gusto ispunjeno na svakom praznom mjestu ovim imenima, a onda ih ima sve manje i manje, a naročito od petnaestoga lista dalje. Prema pismu pak nije nijedno ime starije od kraja VIII. a nijedno mlađe od kraja X. vijeka, te su uz neznatne iznimke gotovo isključivo napisana okruglom minuskulom onih vremena. Ipak se jasno razbire i to, da daleko najveći dio ovih imena spada u IX. stoljeće, a naročito u drugu polu IX. vijeka. Premda se u glavnom smije kazati, da su ta imena upisana po nekom hronološkom redu, to jest, da su posljednja po vremenu najmlađa a prva najstarija, ipak se to ne može uzeti kao sigurno pravilo i kao neki osnov za stvaranje tvrdih zaključaka. Tek ona imena, koja su istom rukom i na jednom mjestu upisana, podaju neke ruke sigurniju bazu za eventualno stvaranje opreznih sudova.

Na petom listu (verso) upisano je „*domno Tripimiro*“, no još na istoj strani, ali na drugom mjestu i drugom rukom, ubilježena je velika hrpa raznih imena germanskih i slavenskih zajedno, a među njima i „*bribina terpimer. petrus. maria dragouid*“. Da je ono prvo zapis u spomen hrvatskoga kneza Trpimira, o tom ne može biti sumnje, a obilježuje ga izrijeком ono „*domno*“, što se i u tom jevanđelju i uopće u ono doba (u IX. vijeku) rado daje isključivo vladarima i drugim odličnicima, tako biskupima. No da li je onaj drugi „*terpimer*“ naš Trpimir, a ona ostala imena Pribina, Petar, Marija i Dragovid da li pripadaju ličnostima, koje su stajale u nekoj vezi s knezom Trpimirom, toga niti znamo niti smijemo ustvrditi. Na dvadeset i trećem listu opet je upisano jednom istom rukom: „† *presila. petrus filius domno tripemero*“. Ne može biti sumnje, da je taj Petar sin hrvatskoga kneza Trpimira, dok nas ime Presila kao da podsjeća na potpis u Trpimirovoj ispravi od g. 852.: „*Signum (†) manu Predilio zuppano testis.*“ Razumije se, da bi od osobite važnosti bilo, kad bi se dalo opredijeliti i doba, u koje pada hodočašće kneza Trpimira, a onda sina njegova Petra u onaj inače nepoznati samostan, jer se svakako moraju uzeti dva hodočašća; prvi puta naime dolazi knez Trpimir sam, a drugi put sin njegov Petar s Presilom (Predilom županom?). Međutim to se pitanje ne da riješiti s izgledom u uspjeh; tek onako približno daje se nešto naslućivati, kad pogledamo koje se ine historički poznate ličnosti spominju u tom jevanđelju. Već na drugom listu upisano je „*de terra brasclauo. zelesena. uxor eius*

¹ Tako je osobito značajno ovo mjesto (na listu petom, verso): „Memento domine famularum famularum . . . uuitgauo cō adalpert reginuart austregaus immo. paltih. bribina terpimer. petrus. maria dragouid sables pizeden . . . nisl. benedictus. straha. petro. bedoslau. mihahel. siliz. coten. kanei. drisimer.

engildeo. amulpirc. irupirc. kissilperga. ernipirc. sedobra . . . dragoroc. moeta. couar . . . arcumis . . . saba. cafrat. iob. estimer. radasta. ado. eginolt. uuihheri. irminolh. ratpir hantuni,“ — sva upisana jednom istom rukom na jednoj hrpi. *Bethmann*, o. c. p. 121.

hesla. stregemil filius eorum“, dakle Želešena (?), žena mu Hesla i sin njihov Stregomil iz zemlje Braslavove, koji nam se knez spominje od g. 884. do 896. Na trećem listu (verso) upisan je *† lodohicus imp(erator) ingelberga regina*“, što se odnosi na cara Ludovika II. i njegovu ženu Angilbergu, koju je vjenčao poslije 850., a inače je kao car vladao od g. 855. do 875. No na istoj strani nalazi se i oveći zapis, koji dapače prelazi i na četvrti list, a u kojem se kaže: „*hic sunt nomina de bolgaria. imprimis rex illorum michahel et frater eius dox et alius frater eius gabriel et uxor eius maria et filius eius rasate. et alius gabriel. et tercius filius simeon. et quartus filius iacob. et filia eius dei ancilla praxi. et alia filia eius anna*“, što se očito odnosi na bugarskoga kneza Bogorisa Mihajla, koji se krstio oko g. 865., a vladao do g. 888. Na šestom listu — dakle poslije zapisa kneza Trpimira — čitamo „*brasclauo et uxor eius uuentescella*“, možda već pomenuti knez Braslav sa ženom. Na dvanaestom: „*† domno Karolo imperatore. domno liuttuardo ep(iscop)o*“, to jest car Karlo Debeli (881—888.) i njegov dvorski kapelan biskup vercellski Liutward¹. Na četrnaestom pak spominju se: „*quocili. priuuinna*“, po svoj prilici panonski knezovi Kocel († oko 876.) i Privina († oko 861.). Na sto i drugom listu (verso) stoji: „*† brannimero comiti. mariosa cometissa*“, zacijelo hrvatski knez Branimir (879—892.) sa ženom Marušom (Marijom)². Kako se iz svega ovoga vidi, historički nam zajamčena lica ova sva padaju u drugu polu IX. vijeka, pa stoga je dosta vjerojatno, ako uzmemo, da su imena kneza Trpimira i sina njegova Petra (još za živoga oca) upisana također u to doba, dakle poslije g. 852., a prije 864., kad se u Hrvatskoj kao knez već spominje Domagoj. Prema tome kao da nam je dopušteno odrediti vladanje kneza Trpimira nekako od g. 850. do otprilike 863.

U poznatoj listini od g. 852. knez Trpimir zove spljetskoga nadbiskupa Petra I. „*dilectus compater*“, dakle „milim kumom“. Da vladari uzimaju za kumove svojih sinova odlične crkvene dostojanstvenike, nije ništa neobično, dapače poznato je, kako su se pape Stjepan III. i Hadrijan I. sami ponudili prvi franačkomu kralju Karlmanu, bratu i suvladaru Karla Velikoga, a drugi samomu Karlu Velikom, da budu kumovi kod krštenja njihovih sinova, pa da tako s njima stupe „u duševno srodstvo“³. Imajući taj primjer pred očima, teško dakle da ćemo pogriješiti, ako

¹ Liutward bijaše kancelar Karla Debeloga od marta 878. do juna 887., a biskupom vercellskim imenovan je 880. Prema tome učinjen je gornji zapis između 881. i 887. Gl. Mühlbacher-Lechner, Die Regesten unter den Karolingern. Drugo izdanje. Vol. I, Innsbruck 1908., p. CXII—CXIII. (uvoda).

² Veoma je značajno, da Branimira i papa Ivan VIII. nazivlje u svom pismu (od 881.) „... Branimiro glorioso comiti...“ (Mon. Germ. h. Ep. VII, 258.), a tako isto još i Zdeslava: „Sedeslao glorioso comiti Sclauorum“ (o. c. 147).

³ Gl. o tom Farlati III, 50. Papa Stjepan III. izrijeком piše (770.) kralju Karlmanu ovako: „... magna nobis desiderii ambicio insistit, praecellentissime regum: *ut Spiritus sancti*

gratia, scilicet compaternitatis affectio, inter nos eveniat. Pro quo obnixae quaesumus christianitatem tuam... ut de praeclaro ac regali vestro germine, quod vobis Dominus pro exaltatione sanctae suae ecclesiae largiri dignatus est, in nostris ulnis ex fonte sacri baptismatis aut etiam per adorandi chris-matis unctionem spiritalem suscipere valeamus filium, ut eodem Deo prosperante compaternitatis gratia in medio nostrum corroborata, laetitia ex hoc tam nos, quam universus noster populus pariter relevati exultare valeamus in Domino“.

Gl. i Abel-Simson: Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl dem Grossen. Vol. I (768—788.) Leipzig 1888 p. 86—87.

ustvrdimo, da je spljetski nadbiskup Petar I. bio budi na krstu budi kod potvrde kum Trpimirovom sinu Petru, koji je baš i dobio to ime po svome kumu¹.

Oko g. 864. spominje mletački djakon Ivan kao hrvatskoga kneza Domagoja, koji je vladao sve do 876., kad za nj kaže, da je umr'o². Potom piše: „*His diebus (t. j. 878.) Sedesclavus, Tibimiri (= Tirpimiri) ex progenie, imperiali fultus presidio Constantinopolim veniens, Sc(l)avorum ducatum arripuit filiosque Domogor (!) exilio trusit*“³. Iz ove dragocjene vijesti mletačkoga kroniste razbiremo prije svega, da je Zdeslav⁴ došao do prijestola hrvatskoga uz pomoć byzantskoga carstva tako, da je prognao iz Hrvatske sinove Domagojeve, od kojih je zacijelo bar jedan poslije očeve smrti zavladao u Hrvatskoj kao knez⁵. Već ova činjenica, a još više riječi, da je Zdeslav „*Tibimiri ex progenie*“, jasno dokazuje, da između Domagoja i njegovih sinova s jedne, a Trpimira i Zdeslava s druge strane, nije postojala bar bliža krvna veza, to jest oni su članovi dvijuh različitih porodica. Pita se sada, u kojem su odnosu Trpimir i Zdeslav. Na ovo pitanje odgovara, kako vidjesmo, mletački kronista djakon Ivan riječima, da je Zdeslav bio „*Tibimiri (= Trpimir) ex progenie*“.

Riječ „*progenies*“ tumači Forcellini ponajprije s obzirom na etimologiju kao „*verbale a prisco progenuo, loco progigno*“, od kojega glagola još dolaze i riječi „*progeneratio, progenero, progenitivus, progenitor, progenitrix*“, a onda iznosi kao prvo značenje njezino: „*progenies proprie dicitur series eorum, qui ab uno aliquo progeniti sunt, genus, familia*“, dakle potomstvo, i to izravno potomstvo, primjerice otac, sin, unuk, praunuk. Drugo pak značenje, u najtješnjoj vezi s etimologijom riječi same, kao i s prvim značenjem njezinim, jest: „*progenies dicuntur ipsi filii, proles, soboles*“, dakle prvo potomstvo ili prvo koljeno, naime obično rečeno sinovi. U tom je značenju riječ prešla i u srednji vijek, pa stoga Du Cange o njoj i ima: „*Progenies, gradus cognationis*“, te navodi ovaj primjer: „*Capitulare compendiense ann. 757. cap. 1. Si in quarta progenie reperti fuerint coniuncti, non separamus etc.*“, — dakle *progenies* i u ovom primjeru znači izravno koljeno. Nikako dakle nije dopušteno pod riječi *progenies* razumijevati rodbinu uopće, kao brata ili strica i njihove sinove, to jest stričeviče i bratiče, već isključivo samo izravni porod nečiji.

¹ Mletački kronista djakon Ivan (edit. Monticolo p. 151—152.) pripovijeda, kako je car Oto III. dužda Petra II. Orseola zamolio (996.) „*ut suum natum, adhuc cristianae fidei confirmatione carentem, Veronam sine aliqua mitteret mora; quod dux suorum fidelium consilio facere adqueiuit. puero quidem Verona pervento, officiose a rege susceptus est; quem chrismatis unctione propriis amplexibus coartatum fecit munire, et amisso paterno nomine (t. j. Petar), Otto, id est suus aequivocus, nuncupatus est.*“ Tada je duždevu sinu bilo oko godine dana. Monticolo p. 152. nota 1.

² Edit. Monticolo p. 118, 123.

³ O. c. p. 125.

⁴ Da latinskoj formi *Sedesclaus* odgovara hr-

vatska Zdeslav (grješkom *Sedeslav*) gl. Martić: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. Rad vol. 81., p. 134.

⁵ To bi mogao da bude „*Yllicus, Illico Sclavorum princeps*“ ljetopisca Andrije Dandola (Documenta 366). Vladanje Iljkovo dakle pada po očevoj smrti od 876—878. Ono „*princeps*“ znači vladar, a ne „*knežević*“. Tako javlja papa Ivan VIII. dne 7. juna 879. svećenstvu i narodu hrvatskomu, da je pročitao pisma „*principis uestri Branimir*“ (Docum. p. 9.), a i mletački dakon Ivan zove Mislava, prešasnika Trpimirova, „*princeps*“ (Monticolo o. c. 113). Dapače napis datiran 895., a nađen kod Uzdolja na kraj Kosova kod Knina, ima izriječkom: „*Princeps namque Muncimyr*“ (Hrvatski muzej u Kninu).

Prema tome dakle djakon Ivan htio je riječju progenies kazati, da je Zdeslav izravno potomak Trpimirov, jedan od koljena, od poroda njegova, a nipošto tek rođak, eventualno dalji ili bliži, kažimo Trpimirov stric ili brat, sinovac ili stričević. Kad opet uzmemo na um, da je Trpimir umr'o, ili bar prestao vladati oko g. 863., a konačno i Zdeslav prema ulozi, što ju je zaigrao g. 878., to jest nekako četrnaest do petnaest godina poslije prestanka vladanja Trpimirova, nije mogao da bude dječak, ali ni starac, već bar odrasao mladić, onda nikako ne možemo u riječi progenies gledati kakovo dalje koljeno Trpimirovo — dakle unuka — već upravo sina, što riječ progenies u drugom svom značenju i znači. Riječi mletačkoga kroniste djakona Ivana „*Tibimiri* (= Trpimiri) *ex progenie*“ treba dakle istumačiti tako, da je Zdeslav bio jedan od sinova Trpimirovih¹. Prema tome imao je knez Trpimir bar dva sina. Vidjesmo, da je jednomu bilo ime Petar, a Zdeslav bješe drugi. Međutim poznat nam je još i treći sin Trpimirov.

Potvrđujući 28. septembra 892. u Bihacima darovnicu Trpimirovu, hrvatski knez Mutimir govori u istoj ispravi ovako: „*Cum magnae inter Salonitanum et Nonensem praesulibus uerterentur de quadam facta donatione a Tirpimiro piissimo duce, in iuris sanctae matris ecclesiae Domnii et Anastasii beatorum martyrum quandam mancipando ecclesiam sancti Georgii, quae sita esse in Putalo uidetur, contentiones, dicente Petro Spalatensium archiepiscopo: „Hanc, quam dicitis ecclesiam, donatam a praefato duce et priuilegii statuto roboratam, in nostrae iuris ecclesiae sub testimoniorum notitia mancipatam habemus.“ Respondens Aldefreda Nonensis ecclesiae praesul dicebat: „Non ita habetur, sed nostrae potius ecclesiae dominio detinetur; quoniam non in ecclesia sanctorum Domnii et Anastasii, ut dicitis, possidenda, sed ipsius praesuli fruenda ad tempus tradita est.“ His ita habentibus comperto placuit mihi Muncimir, diuino munere iuuatus Chroatorum dux, residente paterno solio, diuino spiramine communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi omni composita et praetermissa contentione dictam iam*

¹ Za značenje riječi „progenies“ kao sin i kolektivno kao sinovi, gl. rječnike Forcellinijev, Georgesov, Klotzov, gdje je to obiljem primjera i utvrđeno. Moglo bi se možda primijetiti, da to važi samo za klasičnu latinštinu. No taki prigovor bio bi pretjeran, jer sredovječna latinština nije nikaki *posebni* jezik, u kojem bi se u golemoj mjeri promijenila značenja pojedinih riječi, a pored toga djakon Ivan piše baš odličnom latinštinom, što lasno svatko može da vidi, kad pročita čitavo djelo, a ne tek dva tri odlomka preštampana u „*Documenta*“. Ovo su već naglasili Kohlschütter i Kretschmayr. Tako kaže Kohlschütter (Venedig unter dem herzog Peter II. Orseolo. Göttingen 1868. p. 63), upoređujući *Chronicon Gradense* s djelom Ivanovim i dokazujući, da oba djela ne mogu da budu od istoga pisca, naime djakona Ivana (što je danas opće priznata činjenica), jer da stvara (bildet) „das unbeholfene, schwerfäl-

lige latein des Chron. Gradense mit dem ungefügigen satzbau, einen so schneidenden *gegensatz* gegen die klare und gefällige darstellung des Chron. Venetum mit seinen knappen sätzen und seiner durchaus originellen auffassungs- und ausdrucksweise, welche sich so entschieden von allen andern mittelalterlichen schriftstellern abhebt“, — dok Kretschmayr kaže za djelo Ivanovo, da je „ein literarisches Denkmal ersten Ranges... Man halte sich die farbenprächtige, fast poetische Schilderung des dalmatinischen Feldzuges vom Jahre 1000, des Kaiserbesuches vom Jahre darauf vor Augen. Und wenn sich in diesem Latein da und dort erste Spuren des modernen venezianischen Dialectes, einer offenbar damals schon vorhandenen Vulgärsprache, finden lassen, möchte man Johannes wohl ohne allzu grosse Kühnheit den ersten venezianischen Prosaisten nennen können.“ (Gesch. v. Venedig I, 200—201).

sancti Georgii ecclesiam in sanctorum martyrum Domnii et Anasthasii cum omni suo introitu et exitu subiugare priuilegio: cum seruis et ancillis, campis et uineis, pratis et siluis, cuncta mobilia et immobilia omnia. Quam ecclesiam teste et auctore deo uolo, ut nullus deinceps de successoribus meis de potestate Spalatensium ecclesiae subtrahere audeat, uel quomodo libet diripere, sed iuxta priscam consuetudinem, ut donatam a patre meo recolimus et mox per praesens priuilegium denuo mancipamus, ut omnino subiaceat dictae ecclesiae iuri."

Ove riječi sasvim jasno kažu, kako je po svoj prilici poslije Trpimirova, a prije Mutimirova vladanja spljetskoj crkvi preoteo crkvu sv. Jurja „in Putalo“ i njen posjed, što joj ga je darovao knez Trpimir (852.), biskup ninski¹. To se dašto zbilo ne samo u doba smutnja, što nastaje u državi hrvatskoj poslije Trpimira, a naročito kad se spljetski nadbiskup sa svojim dalmatinskim sufraganima pridružio patrijaru carigradskomu, dok je ninski biskup — tada jedini duhovni pastir na čitavom hrvatskom državnom teritoriju — stojao uz rimskoga papu, već i u doba, kad su u Hrvatskoj vladali članovi druge jedne porodice, naime Domagoj (864.—876.), sin mu Iljko (876.—878.) i Branimir (879.—892.)². Sada, kad je opet došao na prijestolje Trpimirović, spljetska crkva traži, da joj se vrati njen oteći posjed. Stupivši pred kneza Mutimira i „narodne prvake“, spljetski nadbiskup Petar II. reče ninskomu biskupu Aldefredi: „Tu crkvu, o kojoj govorite (sc. da je vaša), imamo mi od pomenutoga kneza (Trpimira) darovanu i privilegijem (t. j. ispravom) utvrđenu kao pravo (= vlasništvo) naše crkve, pod svjedočanstvom svjedoka“. Nato reče Aldefreda biskup ninski: „Nije tako, nego ona zapravo pripada pod vlast naše crkve (ninske), jer nije predana (t. j. od Trpimira), da je crkva spljetska posjeduje (t. j. zauvijek), nego da je sam nadbiskup za neko vrijeme uživa“³. Potom izreče knez Mutimir, i to na osnovu isprave kneza Trpimira (od 852.), — oko koje se donacije i njene

¹ U jednom nedatovanom pismu pape Nikole I. upravljenom „clero et plebi Nonensis ecclesiae“, — a koje se sačuvalo samo u fragmentu, pa otale nije tako jasno, kako se čini, — kaže se, da se u crkvi, koja je zajednica vjernika, ne može učiniti bez privole apoštolske stolice ništa važnije, jer po svetim dekretima nije dozvoljeno bez dozvole papine ni nove crkve sazidati. (Mon. Germ. h. Ep. VI, 659). Obično se drži, da se te riječi, ili bolje reći, onaj prikor papin tiče o snutka biskupije ninske, koji prema tome pada u doba vladanja Nikole I. dakle između 858—867. (Gl. Rački, Nutarnje stanje. Zagreb 1894. p. 41 do 42.). Međutim papa Ivan VIII. govori Teodoziju 7. juna 879. „diacono et electo s. eccl. Nonensis“, da se povrati Rimu „unde antecessores tui diuine legis dogmata melliflua cum sacre institutionis forma summi que sacerdotii honorem sumpserunt“ (o. c. VII, 153). Pitanje o počecima ninske biskupije treba podvrći točnoj reviziji. Gl. i bilješku 3.

² Pismo pape Ivana VIII. od 10. jula 879. na dalmatinski kler, u kojem od njega traži, da se vrati Rimu, očito pokazuje, da se pridruženje patrijaru carigradskomu zgodilo već prije dulje vremena (o. c. VII, 157.). To opaža vrlo dobro i Gfrörer (Byzantinische Geschichten. Vol. II. Graz 1873, p. 111—112), pa sasvim dobro kaže: „Der Abfall reichte also ein bischöfliches Menschenalter, das heisst die Periode, innerhalb welcher Bisthümer durchschnittlich wechseln, meines Erachtens einen Zeitraum von 10—15 Jahren, zurück.“ Dalmatinski se kler dakle pridružio Fotiju, dašto pod uplivom carske moći, najkašnje oko 868., to jest u početku vladanja cara Vasilija I. (867—886.).

³ Izgleda, kao da je ninski biskup sebi prisvojio crkvu sv. Jurja po smrti nadbiskupa Petra I. ali još i to, kao da je ninska biskupija g. 852. već postojala.

pravovaljanosti vodi parnica spljetsko-ninska, — koju je prema običaju onoga vremena nadbiskup Petar II. u originalu doneo sobom na raspravu kao glavno svoje pravno dokazalo, odluku u korist spljetske crkve¹. „Saznavši tako, kako je na stvari, — kaže knez u ispravi, u kojoj se sve do toga mjesta ime njegovo ne navodi — odlučio sam ja Mutimir božjom pomoću knez Hrvata, sjedeći na očinskom prijestolu, božjim nadahnućem i zajedničkim savjetom sa svim mojim vjernima i prvacima naroda, učinivši kraj razmirici (između nadbiskupa spljetskoga i biskupa ninskoga), da pomenuta već crkva sv. Jurja privilegijem bude podvrgnuta spljetskoj crkvi sa svim svojim prihodom i rashodom, robovima i ropkinjama, poljima i vinogradima, livadama i šumama, kao i sve pokretno i nepokretno. A za tu crkvu — nastavlja knez — tako mi bog budi svjedok, hoću, da se nijedan od kasnijih mojih nasljednika ne usudi istrgnuti je iz vlasti spljetske crkve ili je kako mu drago oteti, nego da bude posvema podvrgnuta vlasti pomenute crkve (spljetske) po staroj navadi, kako se opominjemo, da je darovana od moga oca i sada je ovim privilegijem opet predajemo njoj u vlast².“

Izraz „sjedeći na očinskom prijestolu“ (residente paterno solio) sam o sebi ne bi nas još ovlastio na tvrdnju, da je Mutimir baš sin Trpimirov, ali riječi „kako se opominjemo, da je darovana od moga oca“ (ut donatam a patre meo recolimus), koje se izravno odnose na u ispravi izrijekom naglašenu darovnicu Trpimirovu od g. 852., te isključuju a limine svaku drugu donaciju drugoga kojega vladara, te bjelodano dokazuju, da je Mutimir odista sin Trpimirov, odnosno da mu je u ispravi pomenuti knez Trpimir rođeni otac³. Ovaj pouzdani rezultat indirektno još i potkrepljuje onaj gore istaknuti, da u Zdeslavu imamo gledati starijega sina Trpimirova, a ne možda unuka, jer je ovdje razmak godina između Trpimira i Mutimira mnogo veći, naime kakih dvadesetosam do trideset godina, što ujedno i kaže, da je Mutimir očito mladi sin Trpimirov. Kako pored toga još i leži u naravi same stvari, da spljetski nadbiskup Petar II. nije oklijevao sa svojom parnicom poradi crkve sv. Jurja „in Putalo“ protiv biskupa ninskoga, već da je naprotiv zacijelo nastojao, da je što prije iznese pred kneza Mutimira, čim je ovaj zasio na hrvatski kneževski prijesto, možemo i nastup kneza Mutimira staviti u istu g. 892. dokle je dosljedno prema tome vladao prešasnik njegov knez Branimir, koji je zajamčen jednim točno datovanim napisom još g. 888.⁴

¹ Zašto se ne spominje još i darovnica kneza Mislava, ne znamo.

² Ono *recolimus* = opominjemo, sjećamo (gl. Forcellini i ostale rječnike) ne mora značiti, da je knez Mutimir bio nazočan onda, kad je spljetska crkva dobila crkvu sv. Jurja, dakle g. 852., već da se knez dobro sjeća, da mu je otac takovu darovnicu izdao.

³ Dne 9. oktobra 1076. potvrdio je kralj Zvonimir — dakle odmah po svom krunisanju — na želju spljetskoga nadbiskupa Lovre istomu nadbiskupu kao i njegovim nasljednicima i crkvi spljetskoj crkvu sv. Jurja *iuxta donationem et confirmationem regum predecessorum meorum, uidelicet Tirpimir et Mucimir, ut in ipsorum conscriptis paginis uidimus*

contineri. (Rački, *Documenta* p. 106.). Kako jasno vidimo, tu je govora o obim onim ispravama (od 852. i 892.), a da se ne spominje nikakova druga „confirmacio“ Zvonimirovih prešasnika. — Ako bi tkogod pomislio, da bi tek onda sigurno bilo, da je knez Mutimir sin Trpimirov, kad bi odmah u početku isprave, ondje gdje se prvi put spominje ime Trpimirovo, dakle kod riječi: „de quadam facta donatione a Tirpimiro piissimo duce“, trebalo da stoji još i „patre meo“, taj bi samo pokazao, da ne pozna sastava isprava, jer kako voga smisla bi imale ove riječi prije intitulacije, to jest onda, kad se još i ne zna, tko izdaje ispravu.

⁴ Rački, *Documenta* p. 375.

Prema tome dakle imao je knez Trpimir tri sina: Petra, Zdeslava i Mutimira.

Da ogleđamo sada dalje konzekvencije ovih rezultata, koji nijesu kombinacija, ili subjektivna konjektura, već sigurno izvedeni zaključci na osnovu bistrih izvora.

U svojoj „*Historia Salonitana*“, a u glavi četrnaestoj, piše spljetski arcidjakon Toma ovo: „*Petrus archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo nonagesimo, tempore Tirpimiri et Muncimiri, filii eius, regum*“¹. Već je Lucius sasvim ispravno shvatio, kako je Toma na ovom mjestu počinio tešku pogriješku². Očito je naime, da je Toma imao na umu Trpimirovu ispravu od 852. i Mutimirovu od 892., te potvrdu obih isprava, po kralju Zvonimiru od 9. oktobra 1076., u kojoj on na molbu spljetskoga nadbiskupa Lovre: *do et confirmo eidem domino archiepiscopo et suis successoribus ac ipsi ecclesie sue in perpetuum ecclesiam sancti Georgii de Putalo . . . iuxta donacionem et confirmationem regum predecessorum meorum, uidelicet Tirpimir et Mucimir, ut in ipsorum conscriptis paginis uidimus contineri*³. U obim ovim ispravama, Trpimirovoj i Mutimirovoj, od kojih prva nema jasno obilježene godine, spominje se Petar kao nadbiskup spljetski, a osim toga Trpimir zove državu svoju „*regnum Chroatorum*“, a posjed svoj „*regale territorium*“. No kud i kamo bješe očito po Tomu odlučnije, što kralj Zvonimir nazivlje Trpimira i Mutimira kraljevskim svojim prešasnicima. Kako riječi Mutimirove isprave jasno pokazuju, — a tako ih je očevidno Toma i shvatio — da je Mutimir sin Trpimirov, to je Toma, ne znajući pravi datum Trpimirove isprave, uzeo prema Mutimirovoj (učinivši dašto pogriješku za čitavo stoljeće) kao neke ruke pogranični datum za oba vladara, za koje je držao, da su jedan drugoga naslijedili budući otac i sin, g. 990., mjesto 890. Što je Toma napisao g. 990., lasno se tumači time, da je prema Zvonimirovim riječima držao, da su Trpimir i Mutimir bili kraljevi, a ne knezovi. Kako je pako nekoliko redaka prije toga mjesta sam napisao, da kraljevi hrvatski počinju s Držislavom uz kojega stavi i g. 970.,⁴ to je sasvim logički, da je kraljeve Trpimira i Mutimira stavio mjesto u g. 890. u 990. Nije nemoguće, da Toma nije pred sobom imao originale Trpimirove i Mutimirove isprave, pa držao spram onoga „*regnum Chroatorum*“, kao i „*regale territorium*“, da je u prijepisu počinjena pogriješka, pa je više vjere dao onomu Zvonimirovom „*regum predecessorum meorum, uidelicet Tirpimir et Mucimir*“. Stoga je i napisao „*. . . tempore Tirpimiri et Muncimiri, filii eius, regum*“, pa je i logično stavio g. 990., dok bi za 890. morao kazati „*ducum*“.

Iz Tome preuzeo je ovo mjesto mletački ljetopisac dužd Andrija Dandolo, no tako, da je Tominu vijest svezao u cjelinu s onim, što je našao u mletačkom djakonu Ivanu za vrijeme pod kraj X. vijeka. Dandolo naime piše: „*Hoc tempore, mortuo Tyrpimiro rege Croatorum, inter filios Mucimirum et Surignam cupiditate regnandi orta contentio schisma magnum in illa regione (sc. Croatia) generavit. Mucimirus tamen praevalens, plurimis in rebellione positus, regnum obtinuit, damna inferens maritimis civitatibus Dalmatiae*“⁵. Očito je, da se Dan-

¹ Thomas edit. Rački p. 42.

² Lucius o. c. p. 59. ne navodi razloga, već to odbija na neupućenost Tominu u starije događaje.

³ Rački, Documenta p. 106.

⁴ Thomas edit. Rački p. 38—39.

⁵ Muratori, Scriptores rerum italicarum. Vol. XII. Mediolani 1728. Col. 229. B.

dolo na ovom mjestu poslužio ovim riječima djakona Ivana: „*Sclavorum etiam regis frater Surigna nomine aderat* (t. j. u Trogiru, kad je dužd Petar II. Orseolo onamo došao), *qui condam fraterno dolo deceptus regni amiserat diadema*.¹“ Prema tome je dakle vijest, kao da bi kralj Trpimir ostavio dva sina, Mutimira i Surinju, koji se zavadiše poradi krune, naprosto Dandoloва kombinacija, stvorena kontaminacijom neispravnoga datuma Tomina za vladanje Trpimira i Mutimira, te pričanja djakona Ivana o prilikama u Hrvatskoj za duždeve vojne. Dandolu se takova kombinacija samo tim više nametala, što mletački ljetopisac djakon Ivan nije nažalost ni na jednom mjestu spomenuo ime hrvatskoga kralja, brata „prevarenoga“ Surinje. Uzeo je dakle iz Tome ime „Mucimirus“ baš onako, kako je nešto niže prepisujući inače doslovno kazivanje djakona Ivana o dolasku dužda Petra II. Orseola u Spljet, iz Tome preuzeo ime spljetskoga nadbiskupa, naime Petra², jer ga djakon Ivan ne navodi izrijekom³.

S dobivenim sigurnim rezultatom, da je knez Trpimir imao tri sina: Petra, Zdeslava i Mutimira, od kojih ga Zdeslav i Mutimir nakon nekih razmaka naslijediše na hrvatskom prijestolu, u tijesnoj je vezi još i vijest cara Konstantina Porfirogeneta o hrvatskim vladarima Trpimiru, sinu mu Kresimiru i unuku Miroslavu. Car naime u glavi 31. piše: *Poslije mnogo godina* (nakon krštenja Hrvata), *u doba vladara Trpimira, oca vladara Kresimira, iz Francije, koja se nalazi između Hrvatske i Venecije, dođe neki čovjek po imenu Martin, vrlo nabožan, ali u svjetskim haljinama, za koga isti Hrvati kažu, da je i dosta čudesa počinio. Onaj nabožni čovjek bijaše slab i sakat u noge, tako da su ga četvorica nosila i prenosila kudgod je htio. On savjetova Hrvate, da do konca života svoga očuvaju ugovor sa svetim papom, naloživši im zakletvu, kao što i papa. Poradi toga niti sagene niti kondure tih Hrvata nikad ne izlaze na vojevanje, osim ako tkogod na njih navali. Na taj način dakle Hrvati, koji se bave trgovinom plove lađama iz grada u grad sve do Poganije (Neretljanske oblasti) i do dalmatinskoga zaliva i do Venecije Krštena Hrvatska može na noge podići konjaništva do 60.000, a pješadije do 100.000 i sagena do 80, a kondura do 100. I sagene imaju po 40 ljudi, a kondure po 20 ljudi, a manje kondure po 10 momaka. Veliku tu moć i množinu naroda imadaše Hrvatska sve do arhonta Kresimira. Pošto pak ovaj umrije, a sin njegov Miroslav vladavši četiri godine od ruke bana Pribine pogibe, kad u zemlji nastade raskol i razdor veliki, umanji se broj i konjaništva i pješadije i sagena i kondura, što ih imadahu Hrvati. Sada oni imadu 30 sagena, ** kondura većih i manjih i ** konjanika i ** pješaka*⁴.

¹ Monticolo o. c. p. 158.

² Muratori o. c. Col. 229. C.

³ Upravo je nerazumljivo, kako je to inače jednostavno i lako protumačivo mjesto u Dandolu moglo zadati još Račkomu toliko truda i da ga je konačno ostavio nerješenim. Rad XIX., p. 68—70. Da se Dandolo na više mjesta poslužio Tomom, gl. Simonsfeld: Andreas Dandolo. München 1876, p. 125, 128, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 163, 164. Isto je tako začudno, da Simonsfeld (p. 128.) rješivši inače

sasvim dobro vijest Dandoloovu o „kraljevima“ Trpimiru i Mutimiru, dodaje: „aber jene Namen (t. j. Trpimir i Mutimir), finde ich nicht bei Thomas“. Izgleda, kao da Simonsfeld nije pogledao gl. XIV., već samo XIII.

⁴ Constantinus Porph. edit. Bonn. Vol. III, p. 149—151. „Μετὰ δὲ χρόνους πολλοὺς ἐν ταῖς ἡμέραις Τερπημέρη τοῦ ἄρχοντος, τοῦ πατρὸς τοῦ ἄρχοντος Κρασημέρη, ἐλθὼν ἀπὸ Φραγγίας τῆς μεταξὺ Χρωβατίας καὶ Βενετίας ἀνὴρ τις τῶν πάνου μὲν ἐδλαβῶν, Μαρτίνος ὀνόματι, σχῆμα δὲ κοσμικόν

Ove su careve vijesti svi historici od Lucija dalje prenosili na kneza Trpimira, pa su dosljedno tome onda iza njega, a pred kneza Domagoja stavljali u niz hrvatskih vladara još i Kresimira i Miroslava, dapače neki su grješkom još i banu Pribini dali bar neko časovito vladarsko mjesto, premda za takovo mnijenje riječi cara Konstantina ne daju baš nikakova uporišta. Dok se još uzimalo, da Trpimirova listina pada u godinu 837., a za početak Domagojeva vladanja znalo se pouzdano, da nekako počinje oko 864., bilo je i dosta vremena, da se ispuni vladanje trojice vladara, naime otprilike oko dvadesetisedam godina, pa tako se znatna ova praznina od 837. do 864. sama po sebi nametala historicima, da uz ime Trpimirovo one isprave nadovežu kazivanje cara Konstantina Porfirogeneta. No otkad je dokazano i stavljeno izvan svake sumnje, da je Trpimirova isprava izdana 852., ili drugim riječima, da je vrijeme od onih pomenutih dvadeset i sedam godina sada stegnuto u bitnosti (ako uzmemo, da je za Trpimira apsolutno sigurna samo 852.) na dvanaest godina, od kojih bi dapače četiri godine imale otpasti na samoga Miroslava, morao je nastupiti preokret u shvaćanju onoga mjesta u cara Konstantina. Prvi koji je prigovorio onomu smještenju Konstantinovih hrvatskih vladara, te ih iz IX. vijeka prenio u prvu polu X. vijeka — no s tom pogrješkom, da je identificirao Konstantinova Trpimira s prvim hrvatskim kraljem Tomislavom, — bijaše Drinov¹. Mnijenje njegovo, — ali ne prihvativši identificiranje Trpimira s Tomislavom, već gledajući u njima dva različna vladara, i to Trpimira kao nasljednika Tomislavljeva, — preuze potom Rački, pa je stoga i stavio vladanje Trpimirovo, Kresimirovo i Miroslavljevo između g. 928. i 949.² Kad je Bulić otkrio poznati nadgrobni napis kraljice Jelene († 976.), u kojem se spominju imena dvaju dotle nepoznatih kraljeva, Mihajla oca i Stjepana sina, onda se očito pod dojmom toga nalaza odluči Manojlović, da povrati Konstantinove vladare Trpimira, Kresimira i Miroslava opet natrag u IX. vijek, dok je kraljeve Mihajla i Stjepana kao nova vladarska lica uvrstio kao nasljednike Tomislavljeve³. Ali naš rezultat o Trpi-

περιβεβλημένος, ὃν καὶ λέγουσιν οἱ αὐτοὶ Χρωβάτοι θαύματα ἰκανὰ ποιῆσαι· ἀσθενῆς δὲ ὢν ὁ τοιοῦτος ἐβλαβῆς ἀνὴρ καὶ τοὺς πόδας ἠκρωτηριασμένος, ὥστε ὑπὸ τεσσάρων καὶ βαστάζεσθαι καὶ περιφέρεισθαι ὅπου δ' ἂν καὶ βούληται, τὴν τοιαύτην τοῦ ἀγιωτάτου πάπα ἐντολὴν τοῖς αὐτοῖς Χρωβάτοις διατηρεῖν μέχρι τέλους ζωῆς αὐτῶν ἐπεθέσπισεν, ἐπευξάμενος δὲ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς τὴν ὁμοίαν τοῦ πάπα εὐχὴν. διὰ τοῦτο οὕτε αἱ σαγήναι τῶν τοιούτων Χρωβάτων οὕτε αἱ κονδοῦραι οὐδέποτε κατὰ τινος πρὸς πόλεμον ἀπέρχονται, εἰ μὴ ἄρα τις κατ' αὐτῶν ἐπέλθοι. πλὴν διὰ τῶν τοιούτων πλοίων ἀπέρχονται οἱ βουλούμενοι τῶν Χρωβάτων διοικεῖν ἐμπόρια, ἀπὸ κάστρου εἰς κάστρον περιερχόμενοι τὴν τε Παγαγίαν καὶ τὸν κόλπον τῆς Δελματίας καὶ μέχρι Βενετίας... "Οτι ἡ βαπτισμένη Χρωβατία ἐβλάλλει καβαλλαρικὸν ἕως τῶν ξ' αἰῶν, πεζικὸν δὲ ἕως χιλιάδας ρ', καὶ σαγήνας μέχρι τῶν π' καὶ κονδοῦρας μέχρι τῶν ρ'. καὶ αἱ μὲν σαγήναι ἔχουσιν ἀνὰ ἀνδρῶν μ' αἱ δὲ κονδοῦραι ἀνὰ ἀνδρῶν κ', αἱ δὲ μικρότεραι κονδοῦραι ἀνὰ ἀνδρῶν ι'." "Οτι

τὴν πολλὴν ταύτην δύναμιν καὶ τὸ τοῦ λαοῦ πλῆθος εἶχεν ἡ Χρωβατία μέχρι τοῦ ἄρχοντος Κρασημέρη, κακείνου μὲν τελευτήσαντος, τοῦ δὲ υἱοῦ αὐτοῦ Μιροσθλάβου ἄρξαντος ἔτη τέσσαρα καὶ ὑπὸ τοῦ Πριβουνία βοεάνου ἀναρθεθέντος, καὶ διχονοιῶν καὶ πολλῶν διχαστασιῶν εἰς τὴν χώραν γενομένων, ἠλάττωται καὶ τὸ καβαλλαρικὸν καὶ τὸ πεζικὸν καὶ αἱ σαγήναι καὶ αἱ κονδοῦραι τῆς ἐξουσίας τῶν Χρωβάτων. ἀρτίως δὲ ἔχει σαγήνας λ', κονδοῦρας μεγάλας καὶ μικράς * *, καὶ καβαλλαρικὸν * *, καὶ πεζικὸν * *." Posljednja je izreka nažalost baš na veoma važnom mjestu osakaćena, jer fale brojevi kod kondura, konjaništva i pješaštva.

¹ Дриновъ, Южные Славяне и Византия въ X вѣкѣ (Съчиненія на М. С. Дринова, Томъ I. София 1909. p. 490—501.). Prvi put štampano bješe ovo djelo 1875. u Moskvi.

² Rački, Documenta p. 399.

³ Manojlović, Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti. Dio prvi. Rad knj. 150. (Zagreb 1902.)

mirovim sinovima zahtijeva sada očito, da se oni Konstantinovi vladari, naime Trpimir, Kresimir i Miroslav, odmaknu iz IX. vijeka i opet metnu natrag u X. vijek. Jer ne dajući veće cijene toj čudnoj misli, da knezovi Mislav i Trpimir moraju odmah nakon zajamčena vremena njihova vladanja, naime 839./840. i 852. i prestati vladati, da se tako upravo vještački dobije onaj razmak vremena, što je nuždan, da se uzmognu smjestiti tri vladara, i to otac, sin i unuk, dakle tri ljudske generacije, — svakako ne možemo tako olako proći pored činjenice, da bi za slučaj vladarskoga niza: Trpimir otac, Kresimir sin i Miroslav unuk, dolazio na prijestolje drugi (inače sigurno nam poznati) sin Trpimirov Zdeslav, punih četrnaest godina, a treći (također izvan svake sumnje poznati nam sin Trpimirov) Mutimir čak punih dvadeset i sedam godina poslije njihova bratića ili sinovca, naime Miroslava.

Mi ćemo stoga još jednom podvrći reviziji pitanje o hronološkom smještenu one trojice Konstantinovih vladara hrvatskih.

Ponajprije treba da posvetimo pažnju kazivanju cara Konstantina o velikoj vojnoj snazi države hrvatske, kao i o „množini naroda“, dakle drugom riječi o prostranom teritoriju, jer je s njime dašto u najtješnoj i nerazdruživoj vezi ta „množina naroda“. Riječi careve: „veliku tu moć i množinu naroda imadaše Hrvatska sve do vladara Kresimira“, uključuju svakako još i doba „vladara Trpimira, oca vladara Kresimira“, no nikako se ne protive tome, da ta velika moć i „množina naroda“ ne datira još i od prešasnika Trpimirova, dakle od vremena Tomislavljeva, jer Konstantinov izvor ograničio se samo na kazivanje o vladarima Trpimiru, Kresimiru i Miroslavu, te ima u prvom redu pred očima, da prikaže Hrvate kao miroljubiv narod, što pak da je posljedica neke osobite obveze spram „svetoga pape“ (τοῦ ἁγιωτάτου πάπα). Šta više, car ne kaže izrijeком, da je ona velika vojna snaga hrvatska postojala i u doba vladara Trpimira, već naprosto javlja, da je ona snaga potrajala „sve do vladara Kresimira“, dakle i prije njega. Kako sam već naglasio, car (odnosno njegov izvor) baš napadno ističe onu miroljubivost Hrvata, pa „poradi toga niti sagene niti kondure tih Hrvata nikad ne izlaze na vojevanje osim ako tkogod na njih navali“, pa se Hrvati i mirno bave pomorskom trgovinom. Istina je, tu je govor samo o pomorskoj vojnoj sili, no ta se miroljubivost mora logički uzeti i za kopnenu silu, jer inače ona obveza učinjena papi izgleda kao neka čudna stvar. Ne marimo sada u ovom članku¹ ispitivati, koja i kakova je historička jezgra obveze papi, ali zaključiti se ipak mora, da takove snažne vojne organizacije hrvatska država nije mogla trebati samo zato, da održi mir, već da je ona djelo iz onakova vremena, koje ju je nužno iziskivalo. A to je doba Tomislavljevo, doba uspješnoga ratovanja s bugarskim jakim carem Simeunom, a zacijelo još i s madžarskim pljačkaškim konjaničkim četama. Nasljednici dakle njegovi održaše državu hrvatsku i u mirno doba na osnovu te jake vojne snage na postignutoj visini. A sada pitamo, može li se takova snažna vojna organizacija zamisliti u IX. vijeku, naime u doba kneza Trpimira iz poznate listine od 852., u doba kad je Hrvatska nesumnjivo priznavala franačku vrhovnu vlast? No još više, može li se u to doba staviti,

p. 98—102. Za Manojlovićem poveo sam se onda i ja u mojoj knjizi: „Hrvatska povijest. Prvi dio. Zagreb 1906. p. 43—44.

¹ Gl. o tom više u narednom članku o arhontu Porinu, više pod kraj, gdje je govora o krštenju Hrvata.

bez osjećaja nekake neispravnosti, ono što car Konstantin kaže, da se zgodilo nakon ubojstva Miroslavljeva, kad je ta vojna snaga spala, a dosljedno s time i ono „mnoštvo naroda“, koje se ne da nikako drugačije istumačiti, već kao znatan gubitak teritorija, a naročito još i na primorju. Zar je moguće zamisliti u doba vrhovne franačke vlasti oveće proširenje teritorija, pa onda znatan gubitak njegov, dakle, jesu li se tako velike i sudbonosne političke promjene mogle zbiti, pa još tome u doba, kad je s Hrvatskom nesumnjivo neposredno kod ušća Cetine graničila oblast Neretljanska s posebnim vladarima? Zar se sve to moglo da zbude, a da Venecija nije došla ma kako u krupniji dodir s Hrvatskom, pa tako djakon Ivan imao prilike, da o svemu tome bar nešto nađe u onim izvorima, s kojima se poslužio za IX. vijek? Zar carev izvor tobože iz IX. vijeka nije imao druge građe historijske, nego da konstatuje veliku vojnu snagu države Hrvatske, a onda njen pad, pa miroljubivost Hrvata poradi obveze papi i legendarnu pojavu sakatoga Martina iz Francije, koji je s tom istaknutom miroljubivošću i obvezom papi u tješnoj vezi? Zar da izvor iz IX. vijeka baš nijednom riječi ni ne spomene ljute okršaje mletačko-hrvatske i prije Trpimira, već da samo napadno ističe miroljubivost snažnih Hrvata, dok mletački izvor za Hrvate druge pole IX. vijeka kaže, da su „Sclavorum pessimae gentes et Dalmacianorum“? Zar za takovu miroljubivost i mirno pomorsko trgovanje hrvatsko „sve do Venecije“ — kako izrijekom kaže car Konstantin, — nije zgodnije ono doba, kad kroz punih stotinu i nekoliko godina ne čujemo više ništa o mletačko-hrvatskim sukobima (887.—996), nego li doba druge pole IX. vijeka, kad mletački izvor govori o hrvatskom gusarstvu¹?

Već je Drinov vrlo oštroumno primijetio, da je teško vjerovati, da car Konstantin ne bi o historiji Hrvata svoga vremena baš ništa napisao, već da se svi događaji hrvatski odnose na IX. vijek i ranije doba. Ne dajući baš osobite važnosti onom historičkom prezentu (ἐκβάλλει), svakako se slažem s Drinovom u tom, da se one careve riječi, što ih veže uz pad hrvatske velike vojne snage, a koje glase: „sada (ἀρτίως) oni (sc. Hrvati) imadu 30 sagena . . .“, bezuvjetno pristaju u njegovo doba, dakle baš u sadašnjost, u čas kad je car pisao svoje djelo, naime između g. 949. i 952., te da su logički završetak čitavoga prikaza Hrvatske u doba Trpimira, Kresimira i Miroslava. Prema tome držim, da je Rački sasvim ispravno odredio vladanje ove trojice vladara u g. 928. do 949.

I ja priznajem, da je car Konstantin pisao ono o hrvatskoj historiji na osnovu izvještaja, a ne samo po slušanju, našto nas već i upućuju one latinske genitivne forme njihove: „ἐν ταῖς ἡμέραις Τερπημέρη τοῦ ἄρχοντος, τοῦ πατρὸς τοῦ ἄρχοντος Κρασημέρη“, pa „μέχρι τοῦ ἄρχοντος Κρασημέρη“, koje je zacijelo pridržao iz svoga latinski pisanoga predloška, što ga je dašto dobio od kojega svoga pouzdanika iz dalmatinskih gradova. Dalmatinsko podrijetlo predloška careva krepko po-

¹ I papa Ivan VIII. kaže (c. 874—875) knezu Domagoju: „Preterea devocionis tuae studium exhortamur, ut contra *marinos latrunculos*, qui sub pretextu tui nominis in christicolos debacchantur, tanto vehementius accendatur, quanto illorum prauitate famam tui nominis offuscatam fuisse cognoscis, quoniam, licet credi possit, quod te nolente illi nauigan-

tibus insidientur, tamen quia a te compri posse dicuntur, nisi eos compresseris innocuus non haberis.“ (Mon. Germ. hist. Epist. VII, 296). Pod navalama na kršćane ne mogu se samo Mlečani razumijevati, već najmanje još i dalmatinski gradovi. Kako da se to slaže s pomorskim trgovanjem „od grada do grada“, razumije se u Dalmaciji?

tvrdnje još i ono osobito karakteristično „*τὸ ἀγιωτάτου πάπα*“, — svetoga pape — jer taki je izraz moguć tek nakon što su se dalmatinski gradovi opet povratili papi, a odvrnuli od carigradskoga patrijara, što se zgodilo nešto prije g. 925., to jest pred prvim spljetskim crkvenim saborom. Uz patrijara Fotija pak pristali su kao dio byzantinskoga carstva, ako ne odmah s prvine, dakle oko 863., a ono zacijelo u početku vladavine cara Vasilija I. (867.—886.). Baš to i opet potvrđuje suvremeno pisanje Konstantinovo, poglavito na osnovu njemu suvremene vijesti, koju baš za ovo mjesto o onom sakatom Martinu, „za koga isti Hrvati kažu, da je dosta čudesa počinio“, onako oštroumno opaža Bury¹.

Da ono ζτι, kao znak za citat, za naše današnje „“, ne mora samo važiti za prošlost, pokazuje to, što car i opisivanje dalmatinskih gradova, koje je bezuvjetno suvremeno, počinje sa ζτι, a tako i nabrojanje suvremenih gradova u Hrvatskoj, Srbiji, Zahumlju, Travunji, Konavlima, Duklji, Pogoniji (Neretljanskoj oblasti), kojemu još izrijekom stavlja naslov, koji je sam napisao, primjerice ovako: „*Περὶ τῶν Ζαχλοῦμων καὶ ἧς ἐνδὺν οἰκοῦσι χώρας*“. Šta više, odlomak u kojem govori o granicama Mađara, i to nakon propasti Moravske (dakle poslije 906.), Konstantin i opet počinje sa ζτι². Takih bih primjera mogao navesti iz djela careva „*de administrando imperio*“ vrlo mnogo, pa sve se čini, da ono ζτι ne mora vazda baš da bude isključivo znak za citat izvora budi starijega budi novijega postanja, koliko ono isto, što Konstantin također veoma često piše: „*Ἰστέον ζτι*“, to jest „neka se zna“, „valja znati“.

Isto je tako tvrdnja, da sigurno zajamčeni ban *Pribina* za vladanja kralja Kresimira, oca Držislavljeva, dakle prije g. 970.,³ nije isto lice s Konstantinovim banom *Pribinom*, subjektivna konjektura, koja naspram ove činjenice upravo nikako ne može da sebi pribavi autoriteta. Jer treba dobro pripaziti, da se ne radi naprosto o identičnosti imena, već — a to je kud i kamo važnije, — o identičnosti dostojanstva banskoga. Savjestno pak istraživanje Klaićevo pokazalo je, u IX. vijeku ne samo da se ne spominje u sačuvanim izvorima banska čast, već se može uzeti kao utvrđena činjenica, „da u Hrvatskoj između Zrmanje i Cetine nema kroz čitavo IX. stoljeće mjesta banu, a prema tome nema on ni vlasti u toj kneževini. Tek u X. stoljeću, možda u ono vrijeme, kad se od hrvatskih kneževina i oblasti oko g. 925. stvorila hrvatska kraljevina, postao je ban kraljevim zamjenikom i u užoj Hrvatskoj. Nepobitni dakle podaci o starijoj povijesti Hrvata utvrđuju hipotezu, da ban nije bio u prvi mah državni (a kamo li najviši) časnik u hrvatskoj državi. Hrvatska kneževina poznaje samo kneza (*dux*, *ἄρχων*), zatim župane i dvorske časnike. Ban je isprva bio knežev namjesnik (*vicarius*) u pokorenoj oblasti Liburniji, u kojoj su polovicom X. stoljeća bile poznate tri župe: Krbava, Lika i Gadska (*Gudusciani*)⁴. Sada bi dakako onaj, koji bi htio da ostane kod toga, da je ban *Pribina* pogubio svojom rukom vladara Miroslava

¹ Bury, *Rasprava de administrando imperio*. Vjesnik kr. zem. arkiva. Vol. X. (1908.) p. 126—130. Bury izrijekom ističe, kako je car „veći dio svoje informacije u ovim glavama (sc. cap. 29—36) dobio po svojoj prilici od Slavena Dalmacije“, dakle su bile caru suvremene.

² Constantinus edit. Bonn. p. 81.

³ Rački, *Documenta* p. 62. Godinu vladanja Držislavljeva donosi Thoma o. c. p. 36—37. Gl. o tom podatku treći i četvrti članak ove radnje, koji rade o kralju Držislavu.

⁴ Klaić, *Porijeklo banske časti u Hrvata*. Vjesnik kr. zem. arkiva I. (1899.), p. 25.

negdje oko g. 863., morao uzeti, da je isti ban Pribina bio gospodar onih triju županija, pa tako bi se cijela stvar samo još većma komplicirala već poradi carevih riječi, da je vladar Miroslav poginuo baš od ruke bana Pribine¹. Nikako ne mogu dakle da uvidim, da treba da odstupimo od Drinovljevog i Račkovog mnijenja, da je baš taj ban Pribina veoma snažan argumenat, da ona tri vladara padaju u prvu polu X. vijeka.

Što se pak car Konstantin, odnosno njegov izvor, služi u svom pripovijedanju zgodâ, koje su se zgodile ma i kratko vrijeme prije nego li ih je zabilježio, imperfektivnim i perfektivnim glagolskim oblicima, sasvim je prirodna stvar, jer ne samo da i mi danas to činimo, već upravo i ne znam, kakve da oblike upotrebi pisac, kad govori o minulim zgodama.

Prema tome dakle držim, da se ona tri Konstantinova hrvatska vladara imadu prenijeti u prvu polu X. vijeka, otprilike onako, kako je to učinio Rački, to jest poslije g. 928., pa sve do g. 949.²

II.

Hrvatski arhont Porin (Ιλόριγος).

U glavi XXX. („Kazivanje o tematu dalmatinskom“) svoga djela poznata pod natpisom „*De administrando imperio*“, car Konstantin Porfirogenet priča iznajprije, kako su Avari lukavošću osvojili grad Salonu i s njime čitav rimski (byzantinski) temat Dalmaciju, koji bijaše „odličniji od ostalih zapadnih temata“, a onda nastavlja ovako: „Hrvati nastavahu tada onkraj Bagibareje (ἐκείθεν Βαγιβαρείας), gdje su sada Belohrobati (οἱ Βελοχρωβάτοι). No jedan se rod odijeli od njih, naime pet braće: ὁ τε Κλουκάς i ὁ Λόβελος i ὁ Κοσέντζης i ὁ Μουγλῶ i ὁ Χρώβατος, i dvije sestre: ἡ Τουγᾶ i ἡ Βουγᾶ³, te s narodom svojim dođu u Dalmaciju i nađu Avare, gdje drže tu zemlju. Ratujući nekoliko godina jedni s drugima, nadjačaju Hrvati i jedne od Avara pokolju a ostale prisile, da im se pokore. Otada dakle obladaju tom zemljom Hrvati, pa ima u Hrvatskoj još nekih od Avara i poznaje se, da su Avari. Ostali Hrvati ostadoše kod Francije (πρὸς Φραγγίαν) i zovu se sada Βελοχρωβάτοι ili Bijeli Hrvati i imaju svoga vladara (arhonta); podložni su pak Otonu Velikomu, kralju Francije i Saske (Σαξίας), a nijesu kršteni i imadu rodbinskih i pobratimskih veza s Madžarima (μετὰ τοὺς Τούρκους). Od Hrvata, koji su došli u Dalmaciju, odijeli se jedna čest, pa osvoji Ilirik i Panoniju; a imahu i oni samosvojna vladara (arhonta),

¹ U imenu „Pribina“ čedadskoga jevanđelja napomenuta uz „terpimer. petrus.“, ali i uz silu jošte germanskih imena, a sve to na jednoj gomili, pisanih istom rukom, gledati potvrdu za Pribinu bana IX. vijeka, bilo bi bez temelja i dokazne snage, a to samo stim više što znamo, da je tada živio panonski knez Pribina. Gl. gore stranu 6., bilješku 1.

² Što se nijesam htio da poslužim t. zv. rimskim katalogom Farlatijevim (I, 334.), razlog

je, što je on nesumnjivo posao nekoga učena čovjeka, možda Riceputija ili Farlata, a konpiliran tekar oko g. 1719. Gl. o tom treći članak ove radnje.

³ U štampanom izdanju (edit. bonn. III, 143) ima ovako ἡ Τουγᾶ καὶ ἡ Βουγᾶ. Ja sam tude slijedio akcente onako, kako ih ima najstariji i najbolji rukopis u narod. biblioteci u Parizu (br. 2009).

koji s vladarom Hrvatske imaše samo prijateljskih veza.“ Ispričavši sve ovo, car Konstantin Porfirogenet piše: „Nekoliko godina Hrvati, koji su bili u Dalmaciji, pokoravahu se Francima, kako i prije u njihovoj zemlji; no Franci mučili su ih tako nemilo, da su i naprščad Hrvata ubijali i bacali ih psima. Ne mogući Hrvati to od Franaka podnositi, odmetnu se od njih i ubiju vladare (arhonte), koje im bjehu postavili: toga radi diže se na njih iz Francije velika vojska i, pošto su jedni s drugima vojevali sedam godina, kasno i teškom mukom nadvladaju Hrvati i poubijaju sve Franke i vladara (arhonta) njihova po imenu Kocilisa. Otada bijahu svoji gospodari i nezavisni, pa zatraže sveti krst od pape rimskoga: i budu poslani biskupi i pokrste ih za Porina, vladara njihova“¹. Najposlije nabroja car pisac jedanaest hrvatskih županija, te banu podložne županije Krbavu, Liku i Gatansku, onda prikazuje geografsko-političku razdiobu bivšega dalmatinskoga temata nakon slavenskoga doseljenja i osvojenja, te svršava izvještajem, kako je car Vasilije I. Makedonac naredio, da dalmatinski gradovi i otoci, što ne padoše u ruke Slavena, već ostadoše državopravnom svojinom byzantinskoga carstva, unapredak daju Slavenima mira radi izvjesni novčani danak „osim vina i različitih drugih plodina“, i to kao „prid“.²

Kod ovoga pričanja cara pisca zanima nas u ovom članku u prvom redu ono mjesto, koje govori, kako su i dalmatinski Hrvati kroz neko vrijeme bili podložni Francima, kako se poradi okrutna im gospodstva uspješno pobuniše i oslobodiše, te kako su u vezi s tim oslobođenjem, postavši „svoji gospodari i nezavisni“, zatražili iz Rima od pape da ih krsti, što se zgodilo „za Porina, vladara njihova“.

Preduzeo sam sebi, da ovo mjesto u Konstantinu Porfirogenetu ispitam i u sklad dovedem s inim nam poznatim historijskim spomenicima, pa da tako objasnim zakučasto pitanje, tko je taj hrvatski vladar Porin i kad je živio, odnosno vladao. Ali prije nego li pređem na samo istraživanje, potrebno je, da prikazem, kako su o tom pitanju dosele mislili najglavniji historici, jer ne samo, da je taki historijat pitanja veoma poučan, već je on u neku ruku i nit, koja nas uspješnije može da dovede do spoznaje tražene istine.

Prvi se poslužio Konstantinom Porfirogenetom Trogiranin Lucius u svom poznatom djelu „*De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*“. U prvoj knjizi, a u glavi XI. („*De Croatis et eorum baptismo*“), napomenuvši najprije što znade o zakarpatskoj pradomovini Hrvata, doseljenju njihovu u Dalmaciju za cara Heraklija i o krštenju njihovu, dašto sve to na osnovu kazivanja Konstantinova u glavama XXX. i XXXI., donosi onda ono mjesto, u kojem je govor o franačkom jarmu, oslobođenju i krštenju

¹ Ovo po naše raspravljanje poglavito mjesto glasi u originalu: „Μέχρι δὲ χρόνων τινῶν ὑπετάσσοντο καὶ οἱ ἐν Δελματία ὄντες Χρωβάτοι τοῖς Φράγγοις, καθὼς καὶ πρότερον ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν· τοσοῦτον δὲ ἐσκληρόνοντο οἱ Φράγγοι πρὸς αὐτοὺς ὅτι τὰ ὑπομάσθια τῶν Χρωβάτων φονεύοντες προσέβριπτον αὐτὰ σκύραξι. μὴ δυνάμενοι δὲ οἱ Χρωβάτοι ταῦτα παρὰ τῶν Φράγγων ὑφίστασθαι διέστησαν ἀπ' αὐτῶν, φονεύσαντες καὶ οὓς εἶχον ἄρχοντας ἐξ αὐτῶν· ὅθεν ἐστράτευσαν κατ' αὐτῶν· ἀπὸ Φραγ-

γίας φασσάτον μέγα, καὶ ἐπὶ ἑπτὰ χρόνους πολεμήσαντες ἀλλήλοις ὄψε καὶ μόγις ὑπερίσχυσαν οἱ Χρωβάτοι, καὶ ἀνείλον τοὺς Φράγγους πάντας καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῶν Κοτζίλιν καλοῦμενον. ἔκτοτε δὲ μείναντες αὐτοδέσποστοι αὐτόνομοι ἐξητήσαντο τὸ ἅγιον βάπτισμα παρὰ τοῦ Ῥώμης· καὶ ἀπεστάλησαν ἐπισκοποὶ καὶ ἐβάπτισαν αὐτοὺς ἐπὶ Πορίνου τοῦ ἄρχοντος αὐτῶν.“

² Gl. za sve ovo Konstant. Porf. edit. bonnen- III 140—147.

Hrvata iz Rima za vladanja kneza Porina. Tumačenje njegovo ne odlikuje se ni bistrinom ni sigurnošću, a to naročito stoga, što je on išao za tim, da obje vijesti Konstantinove o krštenju Hrvata splete zajedno kao da se odnose na jedan isti događaj¹. Lucius piše: „Ovo je ostavio napisano Konstantin Porf. o oslobođenju Hrvata ispod franačkoga jarma i o primanju kršćanstva u doba istoga Heraklija Starijega². Budući da franački historici (toga vremena) ne spominju Hrvatâ, već pišu samo o Slavenima, treba ono što se zgodilo u doba Heraklijevo i onamo prenijeti. Tako piše pisac (t. j. tako zvani Fredegar), da je franački kralj Dagobert³ Avare i Slavene podjarmio svojoj vlasti sedme godine svoga vladanja (629.), no budući da se izvjesno zna, da su tada Avari nastavali Panoniju, jasno je, da su Slaveni graničili s Francima na sjeveru u Germaniji, a s istoka u Iliriku. No o kojim je Slavenima riječ, da li o sjevernima, ili o istočnima, nije utvrđeno. Isto se tako sigurno ne zna ni za ono, što isti autor javlja, kako su Langobardi na utjehu Dagobertovu devete godine njegova vladanja (631.) dušmanski napali Slavene, ter ih pobijedili, naime na koje se to Slavene odnosi, ali svakako se čini, kao da se mora odnositi na istočne Slavene, susjedne Langobardima i furlanskoj kneževini, a koji se zovu Karnunti ili Karantani, te se sada dijele na Kranjce, Štajerce i Korošce, a pokorni bijahu franačkom carstvu; njih stavlja Wolfgang Lazius⁴ iza drugih u kraljevstvo Bavarsko, kojima se i Hrvati mogu dodati, a za koje se može kazati prema riječima Konstantina Porf., da su tada bili podložnici franački. No da su se oni još za vladanja istoga Heraklija oslobodili franačkoga jarma i primili sveti krst, nikako se nije moglo da zbude. Osim Konstantina Porf. nitko drugi ne piše, da je Heraklije mogao što god u Iliriku uraditi, budući da je bio zapriječen azijskim vojnama, dok o Herakliju Mlademu⁵ prije njegova izгона javlja Zonaras ovako: „S Bugarima razvrže ugovor, niti htjede da isplati danak sramotan po ime rimsko, što ga je njegov otac Konstantin Pogonat utanačio, već okrenuvši s vojskom na zapadne strane, mnoga mu se slavenska plemena djelomično poklone od svoje volje, a djelomično ih ratom pokori, pa je tako popisao nove legije sastavljene od kakih 30.000 odabranih junačkih mladića, koje je prozvao „stečenim narodom“. S ovo malo riječi Zonaras mnogo reče, no mnogo je jasniji Kedren: „Druge godine (piše on), pošao je u Armeniju, te razorivši „bakreni zid“ primi Marodite, koji stanuju u Libanonu (u podanstvo). Mir utanačen s Bugarima zavrže, ne htijući ga prihvatiti u onoj formi, kako mu to učini otac, a onda povede konjaničke čete u Traciju. Treće godine Justinijan se prihvati vojne na Slavene i Bugare, te kad mu se ovi suprotstaviše, rasprši ih, te pode sve

¹ O krštenju Hrvata za Heraklija gl. Konstantin Porf. III 148—149.

² Koji je vladao od 610—641.

³ Dagobert I. od 623.—639. Vladanje njegovo opisano je u djelu, koje se kroz mnogo stoljeća pripisivalo nekomu Fredegaru, pa stoga i nazivalo: „Fredegarii scholastici Chronicon“. Danas se znade, da je ono napisano od dvojice glavnih pisaca negdje oko g. 658. (Gl. predgovor i izdanje Kruschovo u „*Mon. Germ. hist. Scriptores rerum Meroving.*“ II (1888.). U tom su ljetopisu sabrane oskudne bilješke o slavenskom kralju Samu. Fredegarovo djelo

ispisao je od česti neki nam nepoznati monah IX. vijeka za svoju kompilaciju „Gesta Dagoberti I. regis Francorum“. Za ona mjesta što ih Lucius navodi iz Fredegara gl. Kos: Gradivo I (Ljubljana 1902.), 203 i 205—206.

⁴ Wolfgang Lazius, De gentium aliquod migrationibus. Beč 1557., str. 156—157.

⁵ Pod Heraklijem Mladim razumijeva Lucius cara Justinijana II. Rhinotmeta, koji je vladao u dva maha od 685.—695., pa od 705.—711. Godine 695. bježe detroniziran i zatočen u Herzonu. Član je dinastije Heraklijeve, a sin Konstantina Pogonata (668—685).

do Soluna stranom predobivši mnoštvo Slavena mirnim načinom, a stranom pokrivši ih oružjem, te ih potom otpremi u predjel Opsicianu, ali na povratku bi od Bugara u klancima iznenada napadnut, te prodje rdavo izgubivši mnogo svojih.“ Stoga dakle, stavi li se krštenje Hrvata — nastavlja Lucius — u doba Heraklija Mlađega, ispravnije se podudara s vremenom, što ga isti Konstantin Porfirogenet spominje na nav. mj., kad govori, kako su se Hrvati oprostili franačkoga jarma i primili sv. krst, a to se daje složiti onda i s onim, što je gore navedeno iz Zonare i Kedrena, da su Hrvati i Srbi prvi od svih Slavena primili kršćanstvo. A da su iz Rima bili prizvani svećenici, koji su Hrvate krstili, kako kaže Konstantin Porf., pokazuje latinski obred njihov, nadalje da je nadbiskup između njih odabran. U tom se podudara Konstantin Porf. s arcidjonom spljetskim, koji kaže, da je prvi izabrani spljetski nadbiskup bio Ivan legat papinski, rodom iz Ravene, a taj se nekoć zvao nadbiskup Salonski, a dalmatinski i primas čitave Hrvatske zove se još i dandanas. Vremena međutim Toma ne kaže. Stoga ako se stavi izbor spljetskoga nadbiskupa u doba mladega Heraklija, popunjuje se ono, što fali i u arcidjaku i u Konstantina Porf., pa kao što bješe prizvan iz Rima nadbiskup, tako je prilično vjerovati, da su Hrvati dobili iz Dalmacije biskupa i svećenstvo već vješto slavenskom jeziku. A budući da su Hrvati postali poslije krštenja pitomiji, kako kaže Konstantin Porf., može se kazati, da su se od toga vremena i ženili između sebe Slaveni i Dalmatinci, kako to glede Spljeta potvrđuje arcidjakon, što treba protegnuti i na ostale dalmatinske gradove. Na taki zaključak nas ovlaštuje šutnja pisaca¹.

Iza Lucija pisao je o Porinu Du Fresne-Du Cange, te ga je umetnuo u niz hrvatskih vladara iza Ladislava a pred Mislavom. Napomenuvši ono, što kaže car, domeće kod krštenja Hrvata, da su se oni pred tim ustankom „valjda opet povratili poganstvu“, a onda, da car nije odredio vrijeme tih događaja².

Mnogo više pažnje i riječi posvetio je tom pitanju Farlati, premda se u jezgri pridružio Du Fresnu. Pod napisom „*De secundo et tertio baptismo Slavorum*“ piše ovako: „Nijesu svi Hrvati i Srbi, koji su napučili Dalmaciju, u jedno isto vrijeme i za vladanja istoga Heraklija Konstantina Pogonata prigrlili kršćansku vjeru, već je mnogo njih prezrelo svjetlost evandeosku, kako je to dosta jasno pokazao Konstantin Porf., kad je drugo krštenje Hrvata stavio u dobnije doba vladanja Heraklijeva. On je naime napisao, da su dalmatinski Hrvati prigrlili Krstovo ime poslije otjeranih Franaka, pod čijim su okrutnim jarmom stenjali. Prije Karla Velikoga ne nalazim ni jednoga od franačkih kraljeva, koji bi Donju Dalmaciju, koju nastavahu Hrvati, podvrgli svojem pravu i vlasti, pa stoga se nikako ne može drugo krštenje Hrvata staviti prije VIII. ili IX. vijeka kršćanske ere. Karlo Veliki primio se vladanja po smrti oca Pipina god. 768., a onda je mnogo slavenskih naroda, a tako i dalmatinske Hrvate pokorio, no ne zna se točno, da li su se Hrvati krajem VIII. stoljeća ili narednoga riješili franačkoga jarma, što ćemo nešto niže ispitati. Porfirogenet je međutim takim oznakama obilježio prvo i drugo krštenje Hrvata, po kojima se ona lako daju između sebe razlikovati. Prvo je to, da je onima, koji su prvi od Hrvata primili kršćanstvo, vladao Porga, a kad su se ostali od toga naroda krstili, bješe vladar hrvatski Porin. Druga pak oznaka nalazi se u tom, da je za one, koji

¹ Lucius, *De regno edit. Amstelaedami 1666*, str. 46—47.

² Du Fresne-Du Cange, *Historia byzantina. Venetiis 1729*, 232.

su se prvi krstili, zatražio od rimskoga pape svećenike Heraklije ili Konstantin Pogonat, drugi pak, da Hrvati, nakon što su skinuli franački jaram i zaželjeli upoznati i poštovati kršćansku vjeru, sami bez ikakih drugih posrednika poslaše svoje glasnike papi rimskomu, zatraživši, da im se dade pouka u božanske naredbe i tajne“. Potom nastavlja Farlati ovako: „Godina, u koju pada drugo krštenje Hrvata, ne da se utvrditi, ako se prije ne istraži ona godina, kad su se Hrvati oslobodili franačkoga jarma i kad se zgodio onaj rat, što ga začese Franci, da Hrvate ponovno sprave pod svoju vlast, pa kad je lijenost i udobnost byzantinskih careva otudila Dalmatince i Srbe Grcima, a oholo i okrutno vladanje franačko Hrvate Francima. Odmetnuće Hrvata stavio je Lucius u godinu 828.,¹ no držim, da ga je trebalo ranije datirati. Kad bi naime ono padalo u g. 828., produžio bi se onaj rat, što ga Franci poduzimahu kroz sedam godina, da ponovno pokore Hrvate, sve do godine 835. Budući pak da su Hrvati dvije godine docnije opet pokorni Francima, kako se jasno vidi iz listine hrvatskoga kneza Trpimira od g. 837., a između franačkoga rata i izdanja one listine vrlo se mnogo zgodilo, što se ne da strpati u razdoblje od dvije godine, naime drugo krštenje Hrvata i vladanje dvojice hrvatskih knezova Porina i Mislava, koji je vladao Hrvatima neposredno prije Trpimira, držim, da treba bunu hrvatsku staviti otprilike u godinu 825., kad je začeo franački rat te kroz sedam godina izmjeničnom srećom vođen svršio pobjedom Hrvata, koji se dostaše slobode nakon izagnanih Franaka. Tako se dakle lasno daje sve ono, što se zgodilo po riječima Trpimirove listine, staviti u pet godina (t. j. od konca rata 832. do 837.).“ Prema tome dakle Farlati je stavio drugo krštenje Hrvata a time i vladanje Porinovo u godinu 832.²

Nalično kao Farlati sudio je i svećenik pečujске crkve Stjepan Salagius. Njega je u prvom redu zanimalo pitanje, kad se sve ono zgodilo o čem pripovijeda car Konstantin, pa dolazi do rezultata, da je to bilo između 828. i 835. No Hrvati dospjeli su vrlo skoro i opet pod franački jaram, kaže on, a to dokazuje listina kneza Trpimira od 838. i pismo cara Ludovika II. byzantinskom caru Vasiliju I. od 871.³

Luciju se u neku ruku opet približio poznati ugarski Nijemac Ivan Krist. Engel, stavivši onaj događaj u doba oko godine 630., i to u vezi s doseljenjem Hrvata u Dalmaciju, a onda kaže: „Clucas, Lobel u. s. w. scheinen selbst keine Slawen gewesen zu seyn, denn Const. Porphy. versichert, dass sie Oberhäupter von Franken unter sich gehabt hätten. Diese Oberhäupter waren vorher auf Einladung des Kaisers Heraklius mit ihm darüber übereingekommen, dass sie Dalmatien den Avaren entreissen und dann das Land unter kaiserlicher Oberherrschaft besitzen sollten . . . Nach Besiegung der Avaren machten sich einige Stämme der Slawen theils östlich über Pannonische Gegenden (über Slawonien, Pannonia Savia), theils südlich über einige Stücke von Prävalis und von der Illyrischen Provinz, um sie zu besetzen . . . Die Slawen, die jetzt über so viel Länder Sieger geworden waren, fingen an sich zu fühlen, und wollten nicht mehr ihren Fränkischen mitgebrachten

¹ Lucius o. c. edit. Amster. 60., ali ne u onom smislu, kako to uzima Farlati. To je sasvim drugi događaj, odmetnuće neodvisno od onoga, kako ga Konstantin pripovijeda, dakle bez Porina.

² Farlati, *Illyrici sacri* vol. III (Venetiis 1765) 47—48.

³ Salagius Steph., *De statu ecclesiae Pannonicae libri VII.* (Quinqueecclesiis 1777), lib. II 132—134.

Oberhern (Patrizieren, Fürsten, Verwandten) die alten Knechtsdienste leisten. Hierüber kam es zu blutigen Auftritten; die Machthaber liessen die Kinder der Ungehorsamen umbringen und den Hunden vorwerfen. Es entstand hierüber ein innerlicher bürgerlicher 7 jähriger Krieg, in welchem endlich unter der Anführung des inländischen Oberhauptes Porinus mit vieler Mühe die Fränkischen Machthaber, und namentlich der oberste Fürst Cotzilis aus dem Weg geschafft wurde. Gleich nach dieser Freywerdung schickten die Croaten unter Porinus nach Rom und liessen bitten um Lehrer und Täufer; die Bitte zwar ward ihnen gewährt und eine Anzahl Bischöfe hingeschickt, vermutlich aber wurden sie von Rom aus an den Kaiser (sc. Heraklius) angewiesen, durch den sie die weitere Schritte zu machen hätten.¹

No slijedeći se pisac Franjo Pejačević opet povrati na mišljenje Farlata i drugih. On stavi Porina između Mislava i Trpimira i to „ab anno 825. ad an. 832. et ultra“; oslobodivši pak Hrvate franačkoga jarma, „gentem, qua parte adhuc pagana fuerat, per sacerdotes Roma accersitos Christo regeneravit sub an. 832.“ Glede Kocilisa izjavio se ovako: „Sed Gossilinum qui ipse Porphirogeniti Gotzilin esse debet, non a Porino e medio sublatum, sed iubente Ludovico Pio anno 834 cum pluribus aliis capita mulctatum, refert author vitae Ludovici Pii².“

Donekle drugoga mišljenja bijaše Zagrebčanin Josip Mikoczi. On je pobunu Hrvata protiv Franaka prvi doveo u vezu i s Panonijom, gdje da su Franci onako okrutno vladali, kako pripovijeda Konstantin, poslije propasti i smrti Ljudevitove. Početak rata stavlja oko g. 825., a franačkoga arhonta Kocilisa identifikuje sa Salahom s motivacijom: „Suspisor equidem Salachonis nomen in nomen Cotzilini aut a Croatis, aut a scriptore graeco (naime cara Konstantina) detortum.“ U vezi s time dašto stavlja Porina ispred Mislava u godinu 832., koje da je i sedmogodišnji hrvatsko-franački rat svršio, dakle onako kao što je to učinio Farlati, tek što uzima, da je Porin bio vladar i dalmatinskim i panonskim Hrvatima³.

U skladu s ovim mnijenjem odredi i Šafárik (1837.) Porinu mjesto između godine 825. i 830., dakle između Ladislava i Mislava, kad je istodobno bjesnio i sedmogodišnji rat s Francima. Samo glede drugoga krštenja bješe oprezniji, jer kaže, da Hrvati poslije pobjede i oslobođenja „nijesu oklijevali da obnove ugovor s papom, obvezavši se na primitak kršćanstva, od kojega su se odvratili svakako zato, da time steku moćnoga pomoćnika protiv novih napadaja franačkih⁴.“

¹ Engel, Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Zweyter Theil: Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slawonien. Halle 1798, str. 452—453.

² Franc. Xav. Pejačevich, Historia Serviae. Colocae 1799, str. 37. Za comesa Gossilina poslužio se Pejačevich ovim mjestom u Duchesne: Script. rer. Franc. Vol. II, 312 (kako sam kaže): „Acclamatione porro militari post urbem captam, Gotselinus (a ne Gossilinus!) comes, itemque Saccila comes, nec non Madalelmus vasallus dominicus capite plexi sunt“. Taj comes Gotselinus iz ovoga životopisa cara Ludovika II., što ga je

napisao neki nepoznati pisac, obično zvan „Astronomus“, bješe grof Gotselm Rousillonski. Da sve to nema baš nikake veze s Konstantinovim Kocilisom, držim da ne treba da napose još istaknem.

³ Jos. Mikoczi, Otiorum Croatiae liber unus (Opus posthumum). Budae 1806, str. 271—276. i 363—370.

⁴ Šafárik, Slovanské starožitnosti. Vol. II² (Prag 1863), str. 301—302 (doslovno isto kao i u prvom izdanju). Šafárik začudo prima i Pejačevićevu kombinaciju s „comes Gossilinus“.

Skoro potom raspravio je pitanje o Porinu napose Herman Leop. Krause a s rezultatom, da je u toj stvari Konstantin učinio veliku zbrku: u imenu Porin, Krause prvi ustvrdi, da nam je zapravo sačuvan Borna franačkih ljetopisa, a u Kocilislu da je iskvareno ime onoga Ericha, koji je poginuo kod Trsata (799.), dok se kazivanje carevo o sedmogodišnjem ratu odnosi na ustanak panonskoga Ljudevita. Stoga dakle da „nije čudo, što nitko od pisaca osim Konstantina ne zna ništa o toj pobuni Hrvata¹.“

Istodobno s Krauseom bavio se našim pitanjem i Ernst Dümmler. Već g. 1853. izreče mišljenje, da je car Konstantin „die pannonischen Chorwaten mit den ihm besser bekannten dalmatischen verwechselte und von Begebenheiten, die sich hundert Jahre vor seiner Zeit an der äussersten Grenze seines Reiches zugetragen, nur verworrene und sagenhafte Kunde empfangen hatte².“ Tri godine docnije (1856.) Dümmler je stanovište svoje odredio mnogo iscrpljivije i potpunije. On kaže, napomenuvši najprije pričanje carevo, ovako: „Es leuchtet ein, wie unbegründet diese ganze, offenbar aus croatischem Munde stammende Erzählung ist; unter Porinus, d. h. Borna, soll jener Abfall erfolgt sein und doch bestieg nach seinem Tode im Jahre 821 sein Neffe Ladislav den Thron nur mit Zustimmung des Kaisers Ludwig als seines Oberlehnherrn und noch über ein halbes Jahrhundert verging, ehe die Croaten sich wirklich aus ihrer Verbindung mit den Franken lösten, die sich allmählich und unvermerkt schon gelockert hatte. Die angebliche Grausamkeit der Franken, die in so grellen Farben gemalt wird, und der siebenjährige (soll heissen fünfjährige) Krieg mit ihnen beruhen auf einer Verwechslung der pannonischen Slovenen mit den dalmatischen Croaten, die um so leichter vor sich gehen konnte, da ja Borna selbst in jenen Kämpfen, freilich auf fränkischer Seite eine wichtige Rolle spielte. Der Tod Kotzilin's d. h. des Markgrafen Kadolaus wurde zwar durch ein kaltes Fieber und nicht durch das Schwert herbeigeführt, allein es fiel doch in die Zeit des Krieges und zudem könnte eine Erinnerung an das gewaltsame Ende seines Vorgängers Erich mitgewirkt haben. Während sonach diese Erzählung Konstantin's durchaus die Gestalt der Sage an sich trägt, in der die geschichtlichen Thatsachen zur Unkenntlichkeit entstellt sind, liegt vielleicht einer andern sich unmittelbar daran schliessenden Nachricht etwas Wahrheit zu Grunde. Nach errungener Unabhängigkeit, so führt er fort, habe Borna zum Papste nach Rom geschickt, der auf seine Bitte Bischöfe absandte, das kroatische Volk zu taufen. Der Widerspruch, welcher zwischen dieser Angabe und der ersten unter den Fürsten Porga gesetzten Taufe stattfindet, ist nicht so gross wie es aussieht, wenn wir bedenken, das im VII. Jahrhundert zunächst nur

¹ Krause, Res Slavorum in imperiorum occidentalis et orientalis confinio habitantium saeculo IX. (Berolini 1854.), str. 49–53. — Čini se, da je u isto vrijeme, a samostalno, i Rus Гильбердингъ (Шеѣма оъ исторји Сербовъ и Болгаръ. Вып. I. (Moskva 1855, 42) došao na misao, da je Porin — Borna. On piše: „Tako se piše to ime u izvorima, no prije će biti, čini mi se, forma Boren, koju potvrđuju stara srpska i hrvatska imena *Ворена*, *Πόρηνος* u Konstantina Porf.“ Inače je sve ostalo pisanje

Hilferdingovo očito pod dojmom Šafārikovim; on stavlja ustanak Hrvata poslije propasti i smrti Ljudevita Posavskoga, a izazvala da ga je okrutnost franačka. No ni taj događaj, kao ni oslobođenje, a tako ni ponovno krštenje ne dovodi u savez s imenom Porin, koje uopće ne spominje kod toga (pg. 46–47).

² Dümmler, Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795–907). Archiv f. Kunde öster. Geschichtsquellen Vol. X. Wien 1853, str. 79–80.

die römische Kirchenprovinz Salona wiederhergestellt und damit erst der Anfang zur Bekehrung der Croaten gemacht wurde. Nehmen wir an, dass diese im Beginne des IX. Jahrhunderts in der Hauptsache vollendet war, so hat es nichts Auffallendes, wenn die Croaten, durch ihre engere Verbindung mit dem fränkischen Reiche hierzu veranlasst, sich wegen ihrer kirchlichen Ordnungen unmittelbar an den Papst wandten. Auch finden wir in der That in der zweiten Hälfte des IX. Jahrhunderts einen kroatischen Bischof von Nona, welcher mit dem römischen Stuhle in unmittelbaren Verkehre stehend, sich nicht in Abhängigkeit von dem Erzbischofe von Salona begeben will. Die Einsetzung dieses Bischofs, die ausdrücklich dem Papste zugeschrieben wird, könnte man demnach auf die Zeit Borna's zurückführen und dadurch die Bekehrung der Croaten vollendet werden lassen¹."

Dok se Franjo Rački² pridružio ovom mnijenju Dümmlerovu, povrati se Sime Ljubić opet na starije. U raspravi „*O posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma (1018)*“ izjavi se on ovako: „Po smrti Ljudevita (kneza Posavskih Hrvata) ne zna se, što se s Posavskom Hrvatskom dogodilo. Meni se čini, da ona znamenita pripovijest Konstantina Porf. o okrutnosti franačkoj u Hrvatskoj pripisati se ima Posavskoj Hrvatskoj i Ljudevitoj dobi, barem nema joj boljega mjesta nego li ondje u našoj ondašnjoj povijesti. Hrvati su došli prvi put u doticaj s Franki stoprv na izmaku VIII. stoljeća. Do mira u Carigradu od g. 812. ne bi se pomisliti moglo na koju bunu proti Frankom. Možda da su si Franki usljed ovoga mira njekeje predjele Hrvatske prisvojili, te i to nagnalo Ljudevita na pobunu s poubijanjem ondje narinutih Franaka, ili bolje, da su Franki poslije petogodišnje borbe s Ljudevitom, postavši napokon gospodari Posavske Hrvatske, ovu razdijelili na više kotara, te na čelu ovih postavili svoje ljude, koji su sada za tim težili, da narod sve više oslabe i tim ga nepogibeljnim učine. Ta okrutnost bila bi ga ipak digla na novo proti Frankom, no sada tim uspjehom, da se napokon pod svojim vođom Porinom svoga nasilnika riješio, a da si tu slobodu učuva, umah se stavio pod okrilje rimske stolice. U tom valjda mu pomogli Bugari, koji su se u ovo doba (g. 826.) nalazili u ratu s Franki radi svojih prekodunavskih posjeda, kako ćemo dalje vidjeti. Franki tada i drugdje dosta zabavljeni, a borbom s Ljudevitom opamećeni i oslabljeni, ne latiše se umah oružja, da si osvetu izvojuju³.“

Konačno se napose zabavio onim mjestom carevim Rus Konstantin J. Grot. Napomenuvši pripovijedanje Porfirogenetovo kaže: „Ako se ima prihvatiti mišljenje novijih naučenjaka, da treba pod Konstantinovim Porinom razumijevati Bornu (a to

¹ Dümmler, Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. (Sitzungsberichte XX, Wien 1856) str. 41—43 (391—393).

² Rački, Documenta str. 328—329. Njemu (odnosno Dümmleru) pridružiše se kasnije još Smičiklas (Povj. hrv. I, 171), Klaić (Povj. Hrv. I, 47) i Manojlović (Jadransko pomorje. Rad 150, 71, nota 2) od naših pisaca, a od stranih Дриновъ (Южные Славѣе и Византия въ X. вѣкѣ. S. Ptrbrg 1875. Съчинення I, 407), Смирновъ (Очеркъ истории хорватскаго государства. Kazan 1880, 22—23) i Gfrörer

(Byzantinische Geschichten Vol. II, Graz 1873, pg. 60—61), koji ipak domeće: „Gleichwohl liegt vielleicht ein Funke Wahrheit dem Geschreibsel zu Grunde. Sollte nicht der Porinus des Byzantiners eine und dieselbe Person mit dem Borna der fränkischen Chronisten sein? Ich wage diese Frage nicht zu bejahen, noch zu verneinen.“ Konačno još i Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903, XVII—XVIII.

³ Rad 43 (Zagreb 1878), str. 120—121.

je u svakom slučaju veoma vjerojatno), onda dolazi pripovijedanje Konstantinovo u očevidno protivurjeđe s onim, što mi znamo o knezu Borni, savezniku franačkom, koji je umr'o još godine 821. Šafárik nije identificirao ove knezove i stavio je vladanje Porinovo u godine 825. do 830., no ova tvrdnja nema dostatna temelja. Mi se ne mislimo odlučiti o tome, čije je mnijenje opravdanije, ali moramo priznati, da pričanje Konstantinovo uopće ne samo da se ne potvrđuje nikakim inim izvještajima, nego stojeći dapače u protivurječju s nekima od njih, pobuđuje sumnju, naročito u onako podrobnom opisivanju vojne između Hrvata i Franaka. Kao vjerodostojno mogu se u tom pričanju uzeti samo uzroci ustanka, to jest izvanredna okrutnost franačka, i onda drugo krštenje Hrvata, što su ga obavili svećenici prizvani iz Rima. Prvi od ovih fakata postaje za nas posve razumljiv, kad se sjetimo, kako su Nijemci uopće postupali sa svojim slavenskim podanicima, ne samo tude, već i na sjeveru, i da je ustanak Ljudevitov izazvan upravo okrutnošću franačkih namjesnika; prirodno je, da su poslije ugušenja ovoga ustanka mržnja i čuvstvo osvete pobuđivali Franke na još okrutniji postupak sa Slavenima ne samo u Posavskoj Hrvatskoj, nego i u susjednim oblastima. Vjerojatno je, da je ovo tlačenje izazvalo skoro po smrti Ljudevita Posavskoga ustanak i u dalmatinskih Hrvata, koji se po svjedočanstvu Konstantinovu uspješno po njih svršio, no kad je on zapravo započeo, kad li svršio, kakovi su ga događaji pratili, — sve je to za nas prekrivo neprozirnom tamom. — Mnogi istraživači tvrde, da u to vrijeme nije bilo nikakova oslobođenja Hrvata ispod franačkoga jarma, te da se to zbilo tek pò vijeka docnije; po njihovom je mnijenju Konstantin tude pomiješao dalmatinske Hrvate s panonskima. Treba priznati, da ova tvrdnja ima neku veću vjerojatnost stoga, što su dalmatinski Hrvati 852. i 871. još priznavali vrhovnu vlast franačku nad sobom, no pitanje je ovo u toliko tamno i zakučasto, da nam nije možno, kako nam se pričinja, ni do kakova definitivnoga zaključka doći. O imenu Kocilinovu iznesena su nekoliko nagađanja, no sva ona ostaju samo nagađanja; najvjerojatnije jest zblizenje Kocilina (Κοτζιλιν) može da bude mjesto Κοδολαχ) s Kadolahom (Cadolach, Cadolaus). — U borbi Hrvata s Francima mora se istaknuti još jedna okolnost, koja zaslužuje zanimanje istraživača. Mi tude imamo na umu ulogu, što ju je igrao Byzant u tom slavenskom ustanku. Mnogo nas kod toga utvrđuje u mišljenju, da su Grci, budući nepomirljivi dušmani franačke monarhije, ne samo simpatizovali s pothvatom Hrvata, već dapače, potaknuti na to sopstvenim svojim interesima, oni su na razne načine učestvovali u njemu i pomagali Hrvate da bi odolili općem neprijatelju. Nesumnjivim dokazom ove činjenice služi epizoda iz historije Ljudevitova ustanka. Kazuju, da je patrijar gradeški Fortunat pomagao Ljudevitu kod gradnja tvrđava. Optužen s ovoga protuzakonita djela pred franačkim vladarom, bješe pozvan na odgovornost. Kao da tobože vrši nalog vladarev, da pođe k njemu, Fortunat ode u Istru, a odanle pobježe u grad Zadar, gdje se ravno obratio na grčkoga prefekta. Ovaj ga je bezodvlačno otpremio u Carigrad, gdje je i ostao sve do kraja rata. Iz toga očevidno slijedi dakle, da je Byzant držao stranu Hrvatima. Sve što priča Konstantin o događajima toga vremena, ni u čem nije u protivurječju s ovim položajem. — Drugi vjerodostojni fakat, što ga javlja Konstantin jeste obraćanje Hrvata Rimu, čim se oslobodiše, a s molbom, da im se i opet pošlju svećenici, da ih krste. Ovaj korak Hrvata ne sadržaje u sebi ništa neprirodna. Poznavajući korist kršćanstva i prednost saveza s papom, oni htjede što prije da obnove i jedno i drugo, budući da je burno doba borbâ s Francima

prisililo ih, da zaborave i kršćanstvo, kojem još nije bilo uspjelo, da se ukorjeni u masi naroda, i na nekoć utanačeni ugovor s papom. S ovim obraćanjem k rimskoj crkvi nipošto još nijesu i narušeni prijateljski odnosi između Hrvata i Byzanta, koji su se sveudilj nastavljali. Prvi pokušaji raširenja kršćanstva među ilirskim Slavenima izveli su isti rimski svećenici po odredbi samoga byzantinskoga cara (naime Heraklija). Crkvenoga raskola među istočnom i zapadnom crkvom tada još nije bilo i Hrvati su mogli po prijašnjem primjeru, bez bojazni da će pobuditi nezadovoljstvo Byzanta, obratiti se na papu rimskoga. U ostalom treba naglasiti, da je Byzant već u to doba stao vršiti upliv svoj i autoritet na ilirske Slavene i Dalmatince. — Kako vidjesmo, Konstantin dovodi — ako se vjerno shvati njegovo svjedočanstvo — oslobođenje Hrvata u vezu s odnošajima prema byzantinskomu carstvu, a naročito za carevanja slaboga cara Mihajla II. Mucavca (820—829.) i bližih mu nasljednika; ipak se čini ispravnije, da se konačni otpad dalmatinskih plemena od Byzanta zgodio ne za Mihajla II., već za Mihajla III. (842—867.). Kritici, koji zabacuju oslobođenje Hrvata ispod vlasti franačke, kako nam ga je zabilježio Konstantin Porf., moraju dosljedno tome zabaciti i ovo svjedočanstvo našega pisca o postepenom oslobođenju Hrvata ispod byzantinske vrhovne vlasti, jer se ovi posljednji nikako ne mogu u jedno i isto vrijeme nalaziti pod vlašću franačkom i steći nezavisnost spram Byzanta. To je pitanje, kako smo prije opazili, toliko nejasno i zamršeno, da je upravo vrlo teško doći do kakova mu drago odlučnoga zaključka. Na osnovu svjedočanstva Konstantinova možemo sebi predočiti tečaj stvari ovako: Do Karla Vel. Hrvati potpunoma priznavahu vrhovno gospodstvo byzantinsko; na koncu VIII. vijeka oni su potpali pod vlast franačku i taki zavisan položaj potrajao je sve do vremena njihova ustanka, koji se zgodio nekako oko godine 825.; tada se oni oslobodiše tuđinskoga jarma. Vidjesmo, da je Byzant simpatizirao s njihovim ustankom, a može biti da ga je dapače i pomagao, što je sasvim prirodno, jer Franci podčinivši sebi Hrvate, zahvatili su cijelu grčku oblast, koja je već odavna pripadala istočnom carstvu. Svrgnuvši (uz neko sudjelovanje byzantinsko) franački jaram, Hrvati očevidno se povratili u prvašnji svoj položaj, naime u odvisnost byzantinsku. No upravo u to doba Byzant je manje nego ikad bio podoban, da brani prvašnji svoj autoritet kod svojih slavenskih podanika. Carevi toga vremena sve do Vasilija Makedonca odlikovahu se po kazivanju samoga Konstantina „lijenošću i mlohavošću“. Razumljivo je, da je takova slabost carstva bila razlogom, da su si Hrvati i drugi Slaveni, a tako i dalmatinski gradovi stali malo po malo sticati svoju samostalnost. Taki je položaj Hrvata mogao da bude oko polovice IX. vijeka, ako je vjerovati Konstantinu. Ali isto tako u drugu ruku, kako već napomenusmo, stoje fakta, koja zaista moraju na sebe privući pažnju i koja se mnogima učiniše tako uvjerljiva, da su na osnovu njihovu bezuslovno zabacivali pripovijedanje našega autora. Razlog tomu jeste, da sve do g. 871. ima znakova franačkoga gospodstva nad Hrvatima; prvi nam se pokazuje u listini kneza Trpimira (852.), koja datira: „regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege“, a drugi u pismu Ludovika II. caru Vasiliju Makedoncu (871.) povodom opustošenja od strane byzantinskih vojvoda u zemljama primorskih Srba (Neretljana), u kojem se Ludovik, govoreći o tom opustošenju, služi izrazom: „Sclavenia nostra“. Konačno, treći nam se znak pokazuje u tom, što je slavenska pomoć iz Dalmacije u svrhu osvojenja grada Barija od Saracena došla na zapovijed Ludovika II., a ne cara Vasilija (kako je to pogrešno držao Konstantin). Eto to su glavna

fakta, koja su u protivurječu s kazivanjem Konstantinovima No mi se nikako ne možemo složiti s tim, da bi oni bezuvjetno oprovrgavali svjedočanstvo Konstantinovo o tom, da su Hrvati svrgli franački jaram oko g. 825., no ništa ne smeta, da priznamo, da su ovi dalmatinski Slaveni mogli docnije, a naročito od polovice IX. vijeka dalje, kad su bili posve nezavisni od Byzanta, priznavati i u neku ruku vrhovno pokroviteljstvo franačkoga kralja. Stoga je i listina Trpimirova mogla biti datirana po vladanju Lotarovu i u tom smislu mogao je i Ludovik II. upotrebiti izraz „Sclavenia nostra“. U ostalom odlučno riješiti ovo pitanje, u ovom ili drugom smislu, kraj sadanjih podataka ne čini se mogućim¹.“

Ovako se dakle sudilo i sudi o tom navedenom mjestu u Konstantina Porfir. od Lucija sve do danas. Mišljenja se mogu podijeliti u dvije glavne skupine: dok su se naime stariji pisci naprosto trudili, da nekuda smjeste vladanje Porinovo, a s njime i tako zvano drugo krštenje Hrvata, ili drugim riječima, dok su oni poglavito nastojali oko toga, da hronološki fiksiraju ono, što pripovijeda car pisac, oni mladi počevši od Krause-a pokušali su, da pitanje riješe tako, da naprosto konstatuju zamjenu u događajima dalmatinskih i panonskih Hrvata, pa su time zapravo bacili Konstantinovo pripovijedanje, a Porina uzeli identifikovati s knezom Bornom.

Ali ja mislim da nije tako, pa da nemaju pravo ni jedni ni drugi.

Poznato je, da Konstantin Porfirogenet piše fragmentarno bez obzira na hronološki poredak događaja, šta više, on gotovo nikad i ne spominje točnijih data; car dakle slaže u neku slabo svezanu cjelinu ili poglavlja ono, što je budi čuo budi dobio ili već našao napisano. Prema tome podaci su njegovu upravo niz samostalnih, zasebnih vijesti, kojima treba tek odrediti doba kad su se zbile; one su neke ruke informacija o nekim događajima iz prošlosti i sadašnjosti onih naroda, o kojima radi djelo „de administrando imperio“. Razumije se, informacije su ove sabrane poglavito na carevu zapovijed po dalmatinskim gradovima, zacijelo preko carskoga stratega, koji je sjedio u Zadru, a potjecale su ne samo od dalmatinskih Romana, već i od Slavena, naime Hrvata i Srba. „Očevidno je, kaže umni Englez Bury, da je pisac uložio mnogo truda, da sabere osobitu informaciju iz Dalmacije, u svrhu da je uklopi u svoju raspravu (De adm. imp.), i ovaj dio naročito iznosi njegovu ljubav za fakta i potankosti“. No ove vijesti, što se tiču prošlosti hrvatske, opaža nadalje vrlo dobro isti Bury, potekle su od Hrvata samih, dakle one su bile hrvatska narodna tradicija, koja je „u više nego u jednom pogledu neispravna, što se može i dokazati, ali ima historijsku bazu“, a na drugom mjestu opet: „Većina priča ove vrste (kao ona o zauzeću Solina) imaju jezgru istinite povijesti“. Car je dakle, kako kaže Bury, „jednostavno sabrao i poredao informaciju“, pa tako „mi nemamo posla s kombinacijama grčkoga pisca, već sa slavenskom konstrukcijom prošlosti².“

Ove umne rezultate engleskoga byzantinologa treba imati na pameti i kod tumačenja gore navedenoga mjesta Konstantinova, o kojem hoću sada da kažem, što mislim.

¹ Гротъ, Извѣстия Константина Багрянороднаго о Сербяхъ и Хорватахъ. St. Ptrbrg 1882, 118—123.

² Bury, Rasprava De administrando imperio. Vjesnik kr. zem. arhiva X (1908) str. 90—144, naročito 126—130 i 143.

Prije svega valja konstatovati, da se one tiču lih i isključivo dalmatinskih Hrvata, pa da se ni na koji način ne mogu i ne smiju primijeniti na panonske događaje. To nam jasno pokazuju one veze, u kojima stoje. Neposredno naime ispred onih riječi, u kojima je govor o franačkoj okrutnosti i ustanku Hrvata, priča car o Hrvatima „onkraj Bagibareje“, pa kako se jedan rod od njih odružio pod vodstvom petorice braće i dviju sestara, pošao u Dalmaciju, pobio Avare i stalno se nastanio u toj zemlji, dok su preostali Hrvati ostali kod Francije podložni Otonu Velikom. Onda nastavlja, spomenuvši najprije kako je jedna čest dalmatinskih Hrvata osvojila Ilirik i Panoniju, ovako: „Nekoliko godina Hrvati, koji su bili u Dalmaciji, pokoravahu se Francima, kako i prije u njihovoj zemlji“, naime u onoj „onkraj Bagibareje“. Iz ovoga jasno slijedi, da su car, dosljedno oni, od kojih je on ovu informaciju dobio, imali na umu isključivo dalmatinske Hrvate, dakle da se tuđe radi o njihovoj narodnoj tradiciji. Stoga držim, da je kombinacija s panonskim Hrvatima i njihovim odnosima s Francima kritički nekorektna, upravo samovoljna i bez ikakva oslona u izvoru, a izrečena bješe nekoć (1854.) tek s razloga, da se nekako pređe preko jednoga tamnoga i zakučastoga mjesta u caru piscu. Po vremenu pak ona se od kombinacije, prelazeći od pisca na pisca, preobrazi u pozitivnu tvrdnju.

Sada treba da opredijelimo doba, u koje može da pada onaj ustanak dalmatinskih Hrvata, a time u svezi treba da se podjedno što točnije upoznamo s hrvatsko-franačkim odnosima, da tako uzmognemo da odredimo trajanje vrhovne franačke vlasti nad njima. Hrvatsko-franački odnosi mogli su započeti već padom Istre u vlast Karla Velikoga (oko godine 787.—788.), no svakako nakon propasti avarske države i proširenja franačke vlasti u Panoniji (796.). Prvi oružani sukob između Hrvata i Franačaka zabilježen nam je u jesen 799., u kojem je i poginuo vođa franačke čete, markgraf furlanski Erich i to, kako se čini, pokraj Trsata odnosno tik današnje Rijeke¹. Vlast franačku priznaše Hrvati po svoj prilici tek 803., kad su došli i njihovi poslanici na sabor u Regensburg, da se poklone novom rimskom caru Karlu Velikom², a onda se za njima povedoše početkom 806. još i dalmatinski otoci i gradovi (Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir i Spljet)³. Uslijed toga došlo je do rata između oba carstva, koji svrši definitivnim mirom 812. Sama isprava o miru nije nam sačuvana, ali joj je bitnu točku po naše razmatranje zabilježio Karlov životopisac i intimni prijatelj Einhard riječima: da je car „*utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam, exceptis maritimis ci-*

¹ O dospjetku Istre u franačku vlast gl. Benussi: Nel medio evo. Pagine di storia istriana (Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia patria. Vol. IX (Parenzo 1894) str. 491—495. O sukobu Hrvata s Erichom: Manojlović, Jadransko primorje 8—12, 90—98, gdje su navedeni i ocijenjeni svi izvori kao i literatura. Hodgkin: Italy and her invaders 774—814. Oxford 1899, 182—183, tumači „*iuxta Tharsaticam*“ izvorâ kao današnju Rijeku, koja se uistinu tako i zvala u rimsko doba, kako je danas utvrđeno,

dok Benussi (o. c. Atti e mem. Vol. X (Parenzo 1895) drži poradi onoga „*Laurentus mons*“ u Paulinovoј pjesmi, da je Erich poginuo „*all' assalto del Mons Laurentus, presso l'odierna Lovrana*“ (Lovran u Istri kod Opatije). Inače su izvori skupljeni u Mühlbacher-Lechner: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern. Innsbruck 1908, (drugo izdanje) str. 157, br. 350 f.

² Mühlbacher-Lechner o. c. str. 181, br. 404 b.

³ o. c. str. 187, br. 414 b.

*vitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit . . . in deditionem suscepit*¹.“ Ovaj mir bješe od sada dalje temeljna baza političkih odnosa franačko-byzantinskih, a ponovno potvrđivanje njegovo znači prema tome u stvari i produženje vrhovne franačke vlasti nad Hrvatima, odnosno byzantinske nad dalmatinskim gradovima i otocima. Prva potvrda ili bolje reći prihvata mirovne isprave od 812. s byzantinske strane, pada odmah u početak vladavine cara Ludovika Pobožnoga, kad su preda nj došli 814. poslanici byzantinskoga cara Leona V. Armenca (813—820.), „nam Leo imperator, qui Michaheli successerat, dimisso Amalhario episcopo et Petro abbate, qui ad Michahelem quidem missi, ad se tamen venerunt, legatos suos, Christoforum spatarium et Gregorium diaconem, cum eis ad dominum Karolum et per eos *descriptionem et confirmationem pacti ac foederis* misit. Quibus susceptis atque dimissis dominus Hludowicus legatos suos, Nordbertum Regiensem episcopum et Richoinum Patavinum comitem, ad Leonem imperatorem *ob renovandam secum amicitiam et praedictum pactum confirmandum* direxit².“ Slijedeća potvrda pada u g. 817., dapače tada su i uređena neka sporna pogranična pitanja između byzantinskih Dalmatinaca i susjednih Hrvata. O tom bilježe suvremeni franački službeni anali ovo: „Quo (i. e. Aquasgrani, Achen) cum pervenisset (imperator Hludowicus), legatum Leonis imperatoris de Constantinopoli *pro Dalmatinorum causa missum Niciforum nomine suscepit; quem etiam, quia Cadolah, ad quem illorum confinium cura pertinebat*, non aderat et tamen brevi venturus putabatur, adventum illius iussit opperiri. Quo veniente ratio inter eum et legatum imperatoris de questionibus, quas idem detulit, habita est; et *quia res ad plurimos et Romanos et Sclavos pertinebat neque sine illorum praesentia finiri posse videbatur*, illo decernenda differtur, missusque ad hoc *cum Cadolane (!)* et praedicto *legato in Dalmatiam* Albgarius, Unrochi nepos³.“ Iz ovoga mjesta razbiremo jasno još i to, da je Hrvatska bila podvržena vrhovnoj brizi furlanskoga markgrofa, tada — 817. — Kadolaha, a kroz to, jer je „Marca Foroiuliensis“ bila dio kraljevine Italije (regnum Italiae), bješe i Hrvatska pod neposrednom vrhovnom vlasti onoga vladara iz kuće Karolinške, koji je vladao Italijom⁴. Obveze hrvatskih narodnih knezova toga vremena nijesu nam nigdje izriječno navedene, ali su nam indirektno poznate, a mogu se svesti na ove točke: Hrvati priznaju nad sobom vrhovnu vlast rimskoga cara, odnosno kralja Italije, koji im stoga i potvrđuje onoga vladara, što su ga sami sebi izabrali a njemu predložili. Hrvatski je knez obvezan po-

¹ Einhardi Vita Karoli Magni. Edit. Waitz. Hannover 1905⁵, str. 15—16. (cap. XV). Gl. Mühlbacher-Lechner o. c. str. 210, br. 470 b. Gasquet, L'empire byzantin et la monarchie franque. Paris 1888, str. 294—296, 297—313. Harnack, Beziehungen des fränkisch-italischen zu dem byzant. Reiche. Göttingen 1880, str. 47—58. Manojlović o. c. str. 26—39.

² Annales regni Francorum qui dicuntur Laurisenses maiores et Einhardi. Ed. Kurze. Hannover 1895, str. 140—141. Mühlbacher-Lechner o. c. str. 242, br. 528 a. Gasquet o. c. str. 319. Harnack o. c. str. 59. Manojlović o. c. str. 39.

³ Annales Einhardi 145. Mühlbacher-Lechner o. c. str. 267, br. 642 b. Gasquet o. c. str. 320. Harnack o. c. str. 60. Manojlović str. 70—71.

⁴ O furlanskoj marci gl. Hofmeister, Markgrafen und Markgrafschaften im italischen Königreich in der Zeit von Karl dem Grossen bis auf Otto den Grossen (774—962) u Mitteilungen des Instituts f. öster. Geschichtsforschung. VII. Ergänzungsband. Innsbruck 1907, 215 i dalje, a naročito 242, 265—280, 316—331.

magati vrhovnoga gospodara svoga vojnom silom, kad ga on pozove, a inače, čini se, kao da je furlanski markgraf (bar u prvo vrijeme) bio i vrhovni zapovjednik hrvatske vojske. Konačno bješe Hrvatska obvezana na plaćanje nekoga stalno određena danka, u novcu ili u naravi, kao što to bijahu tada dužne da čine i druge susjedne slavenske zemlje, tako Češka i Moravska, inače još i u veoma naličnom odnosu s Karolinškom državom¹.

Uloga, što ju je igrao hrvatski knez Borna u doba ustanka panonskoga kneza Ljudevita, i suviše je dobro poznata, pa je ne treba da napose istaknemo; on se odista pokazao kao vjerni franački podanik. Isto vrijedi nesumnjivo i za njegova nasljednika, jer franački anali kažu pod godinom 821. ovako: „Interea Borna dux Dalmatiae atque Liburniae² defunctus est, et *petente populo atque imperatore consentiente* nepos illius nomine Ladasclavus *successor ei constitutus est*³.“ Poslije ugušena ustanka panonskih Hrvata, i to poglavito uz pomoć dalmatinskih, kako to naročito i ističe Dümmler, oba su carstva i opet obnovila ugovor od 812. krajem godine 824. Dok novi byzantinski car Mihajlo II. Mucavac (820—829.) izrijekom u svom pismu naglasuje, „per has nostras sillabas *corroboramus priorem pacem et amicitiam inter vos et nos constitutam*⁴,“ službeni franački ljetopisac kaže naprosto: „Nam et illuc (sc. Ratumago, Rouen) legatos Michahelis imperatoris, qui ad eum mittebantur, sibi occurrere iussit (imper. Hludowicus), cum quibus et Fortunatus patriarcha Veneticorum regressus ad eius venit praesentiam. Sed legati imperatoris litteras et munera deferentes, *pacis confirmandae causa se missos esse dicentes pro Fortunato nihil locuti sunt*⁵.“ Još je jednom među obim vladarima, Ludovikom Pobožnim i Mihajlom II. Mucavcem, obnovljen mir u septembru 827.: „Legati Michahelis imperatoris de Constantinopoli ad imperatorem (Hludowicum) *quasi propter foedus confirmandum missi septembrio mense Compendium (= Compiègne) venerunt; quos ille ibi benigne receptos et audivit et absolvit*⁶.“ Isto učini i sin i nasljednik Mihajlov

¹ O tom gl. u prvom redu Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte. Band III², Berlin 1883, str. 341—492, a onda napose Werner, Gründung und Verwaltung der Reichsmarken. Bremerhaven 1895, str. 30—45 i 71—81. Lipp, Das fränkische Grenzsystem unter Karl d. Gr. Breslau 1892, str. 42—48 i 73—76. Za Češku i Moravsku gl. Dümmler, De Bohemiae conditione Carolis imperantibus (788—928). Lipsiae (1854), Schaeffer, Staatsrechtliche Beziehungen Böhmens zum Reiche bis zum J. 1212. Jena 1886, Bretholz, Geschichte Mährens. Vol. I, Brünn 1893, str. 30—63, Novotný, České dějiny. Díl I, část 1. Prag 1912., str. 267—436.

² Prvi se puta Borna spominje 818. i to, kako mislim, samo kao dux, dok se ono *Guduscanorum* ima od *ducis* rastaviti zarezom, tako da je u neposrednoj vezi sa *Timocianorum*, dakle ova stavka treba da glasi ovako (Einhardi Annales 149): „Erant ibi (t. j. u Acheni) et aliorum nationum legati, Abodritorum videlicet, ac Bornae ducis, Guduscanorum et Ti-

mocianorum.“ Taj ispravak u položaju interpunkcije činim s razloga, što se u vijesti o bitki na Kupu između Ljudevita i Borne (An. p. 151, pod godinom 819.) jasno razbire iz čitavoga konteksta, da je glavar „*Guduscanorum*“ bio „*Dragamosus socer Liudewiti*“, dok se za Bornu na tom mjestu kaže, da je „*dux Dalmatiae*“. Tek docnije, nagraden očito za vjernost svoju franačkoj državi, on postaje (821.) „*dux Dalmatiae atque Liburniae*“, a time i vladar onih „*Guduscanorum*“, to jest plemena hrvatskoga naseljena oko rijeke Gacke kod Otošca, jer je Liburnija bila prijedjel od Raše do Zrmanje.

³ An. Einhardi 155.

⁴ Mühlbacher-Lechner o. c. str. 313, br. 793 a. (Čitavo pismo ap. Mansi Collectio XIV, 420).

⁵ An. Einhardi str. 165. Gasquet o. c. str. 322. Harnack o. c. str. 63—64. Manojlović o. c. str. 72.

⁶ An. Einhardi str. 174. Mühlbacher-Lechner o. c. str. 331, br. 842 b.

Teofil (829—842.) u oktobru 833., no njegovi poslanici zatekoše franačku državu baš u času, kad je Lotar detronizirao oca cara Ludovika Pobožnoga. Stoga primi byzantinsko poslanstvo Lotar: „Nam illuc (i. e. in Compendio, Compiègne) quoque legati ex Constantinopoli, qui ad *patrem* fuerant destinati, ad Hlotharium pervenerunt eique epistolas et munera detulerunt¹.“ Kad se međutim Teofil uplete u dugogodišnje nesrećne ratove s napredujućom silom arapskom, obrati se u maju 839. ponovno na cara Ludovika Pobožnoga istaknuvši, da želi obnoviti ugovor mira i prijateljstva: „Venerunt etiam legati Graecorum a Teophilo imperatore directi, Theodosius videlicet Calcedonensis metropolitanus episcopus et Theophanius spatarius, ferentes cum donis imperatori dignis epistola; quos imperator quinto decimo Kalendas Junii (= 17. maja) in Ingulenheim (= Ingelheim) honorifice suscepit. *Quorum legatio super confirmatione pacti et pacis atque perpetuae inter utrumque imperatorem eique subditos amicitiae et caritatis agebat*, necnon de victoriis, quas adversus exterarum bellando gentes caelitus fuerat assecutus, gratificatio et in Domino exultatio ferebatur; in quibus imperatorem sibi subiectos amicabiliter Datori victoriarum omnium gratias referre poposcit².“ U taj je čas vladao u Hrvatskoj knez Mislav, koji se nalazio u napetim odnosima s Venecijom, podanicom byzantinskoga carstva. Vrlo je vjerojatno mišljenje Manojlovićevo, da je „upravo posredovanjem carskoga tadašnjega poslanstva (byzantinskoga) izravnana mletački spor s hrvatskim knezom Mislavom³.“ Slijedeće poslanstvo odasla 842. car Teofil Lotaru, sinu i nasljedniku Ludovika Pobožnoga († 840.). O njemu bilježe anali Bertinianski naprosto ovo: „Hlotharius apud Augustam Treverorum (= Trier) legatos Grecoꝝ suscipit, eosque absolutis, eiusdem placiti tempore palatio quod Theodonis-villa dicitur resedit“, ali iz grčkih izvora, naime iz nastavljača Teofanova i Genezija, doznajemo, da je to poslanstvo imalo da izradi kod franačkih vlasti odaslanje brojne vojske u pomoć istočnome carstvu, koja bi imala navaliti na arapske neke zemlje i gradove, i da je „franački kralj“ (ὁ βασιλεὺς Φραγγίας) rado obećao pomoć; kao za uzdarje Teofil je ponudio udaju svoje jedne kćeri za Lotarova sina Ludovika (docnijega cara Ludovika II.)⁴. No od ovoga saveza nije bilo ništa, jer je car Teofil umro još iste godine, a udovica njegova i regentkinja malodobnoga sina Mihajla III. (842—867.) ne samo da više nije obnavljala veza s franačkom državom, već nam se izriječkom u Bertinianskim analima pod godinom 853. javlja, da je među obim carstvima nastalo neko napeto stanje s razloga, što nije došlo do utanačena braka između carske djece⁵. U taj čas vlada u Hrvatskoj knez Trpimir, koji nesumnjivo priznaje vrhovnu vlast franačku, kako to pokazuju poznate nam već riječi njegove listine od 852.: „*regnante in Italia piisimo Lothario Francorum rege*“.

Ali napredovanje Arapa i opet zbliži oba carstva, a naročito otkad sjeda na byzantinski prijestô Vasilije I. Makedonac. Još 841. uđu oni u jadransko more, popale Osor i Ankonu, pa navale na južnodalmatinska mjesta Budvu, Rosu i Kotor

¹ Annales Bertiniani ed. Waitz. Hannover 1883, 7. Mühlbacher-Lechner o. c. str. 369, br. 926 a. Gasquet o. c. str. 326—328.

² An. Bert. 19.

³ Manojlović o. c. str. 64, 78, 80, 81, 85.

⁴ An. Bert. 28. Mühlbacher-Lechner, o. c. str. 450, br. 1091 o. Manojlović o. c. str. 81.

⁵ An Bert. 43: „Greci vero non minus contra Ludovicum, filium Lotharii, regem Italiae, concitantur propter filiam imperatoris Constantinopolitani ab eo desponsatam, sed ad eius nuptias venire differentem.“

(donji grad), a možda i na Dubrovnik¹. Slijedeće godine 842. potuku Mlečane kod otočića Suška (Sansego) kod Lošinja, a onda okrenu natrag na južnoitalski Bari i osvoje ga za dulji niz godina². Posljedica ove navale arapske bješe podulje oslabljenje mletačke mornarice, dok je istodobno spala i byzantinska na vrlo niske grane. Usljed toga sasvim je prirodno, da su tada, dakle poslije 842., byzantinski podanici na istočnoj obali jadranskoga mora, naime slavenska plemena na jugu rijeke Cetine kao i dalmatinski gradovi postali nezavisni od istočno-rimske carske vlasti, baš onako, kako je u to doba byzantinska vlast istisnuta još i iz južne Italije³. Po te je gradove i plemena bilo osobito povoljno, što su Arapi poslije 842. koncentrirali napadaje svoje poglavito na južnu Italiju, dapače dopri i u sam Rim (krajem augusta 846), pa tako ostavili u miru slabo zaštićenu i branjenu istočno-jadransku obalu⁴. No 866. okrenu oni i opet onamo, te uzmu podsjedati dobro utvrđeni Dubrovnik. Bilo je očito, padne li on, tada je bila sva obala dalmatinska u teškoj pogibli. Dubrovčani se sada obrate u Carigrad za pomoć, priznavši tim korakom dašto vrhovnu mu vlast nad sobom. U taj je mah, kad je dubrovačko poslanstvo stiglo u prijestolnicu istočno-rimskoga carstva, sjeo na prijestolje Vasilije I. (od septembra 867. do augusta 886.), muž energičan i mudar diplomat, koji odluči obnoviti byzantinsku svjetsku politiku i dosljedno tome prije svega učiniti kraj arapskoj velikoj sili u sredozemnom moru. Pa tako dakle otpremi car Vasilije još pred kraj 867. Dubrovniku u pomoć jako brodogovlje od stotinu helandija a pod zapovjedništvom patricija i drugara Nikete Oryfe, našto Arapi pred ovom neočekivanom silom uzmaknu⁵. Ovaj snažni istup byzantinskoga carstva povrati mu opet sav klonuli ugled na jadranskoj obali, a kroz to omogućí i promjenu političkoga pravca kod onamošnjih slavenskih plemena i nekadanjih carskih gradova, koji mu se tim povodom djelomično i opet poklone kao svome vrhovnome gospođaru⁶. Međutim dok se ovo zbivalo na istočnoj obali jadranskoga mora, na zapadnoj, to jest u južnoj Italiji, zbiše se donekle slični događaji, jer se i južno-italska gospoda obratiše za pomoć protiv Arapa na cara Ludovika II. (855.—875.), sina Lotarova († 855.) Ludovik se također odazvao pozivu i povede na proljeće 867. vojnu s ciljem, da osvoji Bari, ovu glavnu arapsku utvrdu. Premda je vojska careva bila dosta jaka, da Bari potpuno opkoli s kopna, ipak se ubrzo pokazalo, da će podsada samo onda svršiti povoljnim rezultatom, ako se Arapima spriječi još i svaki saobraćaj s morske strane, otkuda su dobivali hrane i pomoći. Kako car Lu-

¹ Gl. Manojlović o. c. str. 63—68. Tu je vrlo dobro riješeno pitanje inače pobrkane hronologije, koja se nalazi još ap. Васильевъ: Византия и Арабы. Tom. II. St. Peterburg 1902, 12—15 i Jireček: Geschichte der Serben I, 196.

² ibidem. Ime otočića je Sůšak (od suh), gen. Sůška, dok grad Sůšak (kod Rijeke) ima Sušáka.

³ Jireček o. c. str. 195—196. Za Italiju Gay, L' Italie méridionale et l' empire byzantin depuis l' avénement de Basile I. jusq' à la prise de Bari par les Normands (867—1071). Paris 1904, 49—57. Hartmann, Geschichte Italiens

im Mittelalter. III. B. 1. H. Gotha 1908, 207 i dalje.

⁴ Gay o. c. str. 55. Hartmann o. c. str. 213 do 214. Lokys, Die Kämpfe der Araber mit den Karolingern bis zum Tode Ludwigs II. Heidelberg 1906., 48—54.

⁵ Gl. Gay o. c. str. 91—92. Hartmann o. c. str. 282—284. Васильевъ, o. c. str. 16—18. Vogt, Basile I. Paris 1908, str. 318—321. Dümmler, Geschichte des ostfränkischen Reiches. Bd. II², Leipzig 1887, str. 264—267. Lokys o. c. 79—83.

⁶ ibidem.

dovik nije raspolagao nikakvom mornaricom, podsjedanje nije ni godine 868. pokazalo veći napredak. Sasvim je prirodno, da je sve ono, što se kod Barija zgađalo, pomno pratio i car Vasilije, a budući da je i on išao za tim, da se skrši sila arapska, ponudi caru Ludoviku savez, izjavivši se spremnim, poslati pod Bari potrebno brodovlje, dašto, sve to ne samo s razloga, da se učini kraj arapskoj vlasti u južnoj Italiji, već i stoga, da ondje opet podigne pali ugled istočno-rimskoga carstva, a naročito da steče Siciliju. U potkrepu ovoga saveza car Vasilije zaželi, da Ludovikova jedinica kći Irmingarda pođe za njegova sina i suvladara Konstantina¹. No car Vasilije pošao je još i dalje. Da bude uspjeh što sigurniji, naloži novim svojim slavenskim podanicima, naime Srbima, Zahumljanima, Travunjanima, Konavljanima, Dubrovčanima i dalmatinskim gradovima, da dođu pod Bari, kuda ih poglavito prevezoše Dubrovčani na svojim lađama². Car Ludovik prihvati ponuđeni savez i pristade na udaju svoje kćeri za Vasilijeva sina, našto stiže ljeti 869. pod Bari četiri stotine lađa jako byzantinsko brodovlje sa patricijem i drugarom Niketom Oryfom kao zapovjednikom, i to ne samo zato, da podupre vojnu akciju Ludovikovu, već i stoga, da ukrca i preveze u Carigrad princesu Irmengardu, koja se tada zajedno s materom Angilbergom nalazila u očevoj blizini. Ali byzantinski drugar ne samo da je kod Barija našao umjesto jake franačke vojske neku malu četvu, tako da se na ugovoreni kombinovani napadaj nije ni pomišljati moglo, već ni sam car Ludovik ne htjede, da predade Byzantincima svoje kćeri, kako je to Niketa Oryfa tražio. Izgleda kao da car Ludovik još nije smatrao pregovore potpunoma dovršenima, a naročito zato, jer mu još nije bio zajamčen posjed čitavoga južnoitalskoga kopna poslije iščekivanoga uništenja Arapa, a na koji je pomišljao, pa otale i njegovo držanje. Kad byzantinski drugar vidje taki položaj stvari, povrati se ljutit sa svojim brodovljem natrag u Korint, što je Franke veoma ogorčilo. Ipak se poradi toga pregovori između oba cara ne prekidoše, jer Ludovik odasla u Carigrad, gdje je upravo vijećao crkveni sabor o pitanju starješinstva između pape i patrijara, svečano poslanstvo s poglavitom zadaćom, da postigne potrebni sporazum. Ali ubrzo se pokazalo, da se oba carstva ne mogu sporazumjeti, naročito u pitanju južne Italije, dok se ni zaključci crkvenoga sabora nijesu slagali s papinskim interesima³. Međutim nastavi Ludovik, sabravši jaku vojsku, podsjedanje Barija kroz godinu 870. Kako nije raspolagao potrebnim brodovljem nakon odlaska Nikete Oryfe, pozove *sada* kao vrhovni gospodar podanike svoje Hrvate, kojima je tada vladao knez *Domagoj* (865.—876.), da mu dođu pod Bari s njihovim brodovljem. Potom uspje franačkim četama i hrvatskom brodovlju osvojiti na juriš dne 2. februara tvrđi Bari⁴. Za vrijeme dok su Franci i Hrvati podsjedali Bari, bi zaključen crkveni sabor carigradski, našto se ondje nazočni pa-

¹ ibidem.

² ibidem, naročito Hartmann l. c. Po Konstantinu o. c. III, 128. sudjelovali su tada na carski nalog i Hrvati pod Barijem, ali to je nemoguće, ne samo što nijesu bili byzantinski podanici, već poglavito stoga, što će oni tek naredne godine sudjelovati na zapovijed cara Ludovika II. Pada u oči, da car Konstantin ne navodi Neretljana.

³ ibidem.

⁴ Pomoć hrvatska posve je nešto odjelito od pomoći Slavena po nalogu cara Vasilija. Glavni izvor za hrvatsku pomoć jeste pismo cara Ludovika Vasiliju (ap. Rački, Documenta 361—362). O autentičnosti toga pisma gl. Gay o. c. str. 84—88 i Hartmann o. c. str. 306, bilješka 26.

pinski poslanici uzeše vraćati u Rim. No za prevoza iz Drača u Ankonu, nesumnjivo kad su plovili uz istočnu stranu jadranske obale, napadnu ih nenadano neretljanski gusari, orobe i odvedu u ropstvo. I papa Hadrijan II. i car Ludovik II. gledali su u tom događaju nemar, odnosno krivnju byzantinskih upravnika, sluteći kao da caru Vasiliju nije bilo neprijatno, što su tom prilikom propali i autentični akti crkvenoga sabora, dosljedno da su papinski poslanici naumice ostavljeni bili na putu bez jake zaštite. Tek posredovanjem Hadrijanovim i Ludovikovim biše papinski poslanici pušteni na slobodu, te se potom tek krajem decembra 871. povrate u Rim¹. Ali zgodu ovu, koja pada nekako u drugu polu 870., upotrebiše Byzantinci tako, da je tobože kazne radi drungar Niketa Oryfa dao ne samo neretljansko primorje, već i hrvatsko opljačkati i napasti, razrušivši mnoge gradove, dakle baš onda, kad su Hrvati bili sa svojim brodovljem, a možda i sa svojim knezom Domagojem, pod Barijem. Uslijed toga odasla car Ludovik poslije pada Barija caru Vasiliju vrlo oštro sastavljeno pismo, u kojem mu spočitnu ovaj nedostojni čin počinjen na njegovim podanicima².

Iz ovoga razlaganja vidimo, da pobune hrvatske protiv franačke vrhovne vlasti, ili drugim riječima definitivnoga oslobođenja, jer to je pravi smisao Konstantinovih riječi, nije nikako moglo da bude između godina 799., odnosno 803. i 871., za koje smo razdoblje mogli konstatovati neprekidni kontinuitet iste vlasti nad Hrvatskom. Istina je, ta je vrhovna vlast mogla postati vremenom, pa već i za samoga kneza Trpimira (852.), znatno slabija, nego li je bila u doba knezova Borne (818.—821.) i Ladislava (821.), našto nas upućuju nesređene prilike u franačkoj državi za čestih građanskih ratova između pojedinih članova dinastije karolinške, ali ona je ipak u stvari opstojala, da se konačno još jednom jasno pokaže godine 870. kod opsade Barija. Prema tome ima se baciti mišljenje starijih pisaca, kao da se hrvatski ustanak, o kojem govori car Konstantin Porf., zgodio nekako između godina 825. i 832., to jest iza Ladislava a prije Mislava, jer tomu se opiru obnovljenjâ franačko-byzantinskoga ugovora od 824., 827. i 833. Stoga treba da potražimo vrijeme takovom ustanku i oslobođenju poslije 871. U pomanjkanju direktnih svjedočanstava treba i opet da ogleđamo prilike franačke države poslije osvojenja Barija.

Car Ludovik II. nije se dugo nauživao slave, što je sebi steče osvojenjem glavne južno-italske utvrde arapske. Južno-italska gospoda naime, zazirući od snažne carske vlasti, a po svoj prilici još i poticani od cara Vasilija, zabrinuta za posjed južne Italije, koju htjede u zgodan čas da sebi pribavi, sklope zavjeru, te nenadano noću napadnu i zarobe cara u njegovoj palači u Beneventu, gdje se nalazio sa ženom i kćerkom, otpustivši prije toga najveći dio svoje vojske (sredinom augusta 871.). Ludovik bješe doduše iza petnedjelnoga zatvora pušten na slobodu, no uza sve to, taj je nemili događaj prodrmao i temeljima njegova ugleda i moći u Italiji, dapače i više, „es war die Katastrophe des Karolingischen Kaisertums, in deren Verlauf sich seine Schwäche . . . für Italien offenbarte“, kaže Hartmann³. Budući da nije imao sina, utvrdi sada (u maju 872.) u Trentu sa stricem kraljem Ludovikom Njemačkim tajni baštinski ugovor, prema kojemu ga je imao da naslijedi u Italiji Ludovikov najstariji sin Karlman⁴, kojemu je otac još u aprilu 865. odredio javno u saboru kao bu-

¹ Hartmann l. c.

² Pismo cara Ludovika l. c.

³ Hartmann o. c. str. 289—293.

⁴ Hartmann l. c.

duću baštinu „Noricam, id est Baioariam et *marchas contra Sclavos et Langobardos*“¹, to jest Bavarsku s tributarnim slavenskim državama: Českom, Moravskom, Panonijom, Karantanijom i Posavskom Hrvatskom, dakle svu zemlju do hrvatske međe². Car Ludovik umre 12. augusta 875., što bješe znak za borbu o italsku baštinu. Papa Ivan VIII. s klerom i većinom italske gospode odluče se za zapadno-franačkoga vladara Karla Čelavoga, brata kralja Ludovika Njemačkoga, koji se brže bolje i požuri u Italiju, gdje ga onda papa okruni na sam Božić 875. u Rimu za cara³. Međutim je provalio i Karlman u Italiju s jakom vojskom, gdje mu se odmah pridruži furlanski markgraf Berengar⁴, no većih uspjeha zadasa ne postiže; u njegovoj vlasti bila je tada nesumnjivo furlanska marka s Istrom, dakle baš onaj dio Italije (regnum Italiae), koji je neposredno ne samo graničio s Hrvatskom, nego s kojim bješe Hrvatska još od godine 803., otkad je priznala vrhovnu vlast franačku, u najtješnjim političkim odnosima, ili drugim riječima: tim je činom i za Hrvatsku postao vrhovni gospodar Karlman. Poradi ove svađe za italsku baštinu došlo je i opet do građanskoga rata među članovima Karolinške porodice, za kojega umre najprije Ludovik Njemački (28. augusta 876.), a skoro potom i car Karlo II. Čelavi (6. oktobra 877.), našto onda Karlman postade pravim gospodarom Italije, a tako i, razumije se, onoga dijela, što mu ga je otac odredio⁵. Ali ubrzo oboli u tolikoj mjeri, da se na nagovor papin u oktobru 879. odreče vlasti u Italiji u korist mlađega brata svoga Karla, te doskora i umre (22. septembra 880.). Međutim je Karlo ušao u Italiju, gdje bi u januaru 880. priznat i proglašen kraljem italskim, a u februaru 881. konačno i okrunjen za cara kao Karlo III. Debeli (881.—888.)⁶.

Dok se ovo zbivalo u Italiji, razviše se prilike na istoku, naročito s moravskom državom i njenim knezom Svatoplukom (871.—894.) u sasvim drugom pravcu⁷.

Na proljeće god. 870., dakle upravo u ono doba, kad je cara Ludovika II., a uza nj valjda već i hrvatsko brodovlje zaokupila odlučna borba oko Barija, zarobi Svatopluk svoga strica Rastislava, moravskoga kneza, te ga — težeći očito za samostalnošću od strica u svojoj oblasti sa središtem u Njitri, — predade u ruke franačkom kraljeviću Karlmanu, koji ga otpremi u Bavarsku, gdje bi u novembru po nalogu kralja Ludovika Njemačkoga oslijepljen i strpan u samostan. Potom uđe Karlman u Moravsku, te je čitavu podvrgne svojoj vlasti pretvorivši je tako u njemačku provinciju, a onda se vrati natrag vodeći sobom i Svatopluka kao zarobljenika. Međutim skoro potom Moravci opet se pobune te najveći dio zemlje oslobode od franačke vlasti. Na taj glas odasla Karlman na Moravce jaku vojsku sa Svatoplukom na čelu u vjeri, da će mu on biti vjeran podanik, kad zavlada svojom domovinom. No Svatopluk čim stupi na rodno tlo, ispolji se kao ljut i otvoren neprijatelj franački, pa tako bi ona vojska, koju je imao da povede na osvojenje Moravske, za kratko vrijeme uništena. Posljedica bješe, da je sada čitava moravska zemlja bila oslobođena

¹ Kos, Gradivo II, 153, br. 204.

² Kos o. c. XLVII—XLVIII.

³ Hartmann o. c. III. B. 2. H. Gotha 1911, str. 12—17.

⁴ Gl. o njemu Hirsch, Die Erhebung Beren-

gars I. von Friaul zum König in Italien. Strassburg 1910, str. 91—137.

⁵ ibidem.

⁶ Hartmann o. c. str. 47—75.

⁷ O tome gl. Novotný o. c. str. 342—359.

franačkoga gospodstva i da se sva okupila oko novoga svoga kneza, dapače 872. nalazimo i Čehe na strani Svatoplukovoj. Rat, koji je sada planuo s Francima, svrši povoljno, a mirom utanačenim u Forchheimu (ljeti 874.) bi Moravcima priznata sloboda, premda se Svatopluk tom prilikom obvezao na vjernost i plaćanje godišnjega danka¹. Ovim je mirom propala misao franačka, da od Moravske učini provinciju; ona bješe slobodna pod svojim knezom, koji nije trebao da vrši vojne službe priznavajući tek nominalno vrhovnu državnu vlast potomaka Karla Velikoga. Odsada dalje, naime od 874. do 882. vladali su između franačke države (odnosno Bavarske) i moravske kneževine dobri i mirni odnosi, kojih ne prekide ni smrt staroga kralja Ludovika II. Njemačkoga (28. augusta 876.), kao ni ona njegovih sinova i nasljednika na bavarskom prijestolu Karlmana (22. septembra 880.) i Ludovika III. (20. januara 882.)².

Sasvim je prirodno, da su se svi ovi događaji, koji su značili koliko i slom ugleda franačke carske i državne vlasti, morali snažno dojmiti Hrvata, a u prvom redu važna promjena, što je nastala onim časom, kad je Karlman pošao, da oružanom rukom uzme svoju italsku baštinu. Hrvatska bješe time upravo stavljena pred sasvim nov tečaj stvari, ne toliko što je imala da promijeni gospodara kao takova nakon smrti cara Ludovika II., nego većma stoga, što je odsada dalje imala da bude dio jedne državne skupine, kojoj nije bilo težište u Italiji, nego u Njemačkoj. Poznato je iz istorije sredovječne Italije, kako su i onovremena italska gospoda zazirala od Nijemaca, pa nije ni malo nevjerovatno, da su takovi osjećaji zaokupili i Hrvate. Pored toga više je nego samo vjerovatno, da je byzantski car Vasilije, upravo onako kao što je radio u južnoj Italiji protiv karolinške vlasti, sada po svojim ljudima, a naročito po onima u njemu pokornim dalmatinskim gradovima, gdje je i visoki kler listom bio privrženik patrijara Fotija, kušao da vrši upliv u smislu i pravcu byzantske politike. Nikako se naime ne može uzeti, da bi ono, što se zgodilo koju godinu docnije s hrvatskim knezom Zdeslavom (878.), moglo da bude plod tek nagle političke odluke i kratkovremena rada, pa makar samo i nekih pojedinih tadašnjih narodnih prvaka. To već leži u tadanjim sporim komunikacionim prilikama, a izrijeком nam se kaže, da se Zdeslav vratio iz Carigrada, kad je istupio svojom akcijom u duhu byzantske politike³. Vasilijeva radnja pak morala je zacijelo dobiti najkrepču potporu još i u činjenici, da su Arapi, unatoč toga što je Bari osvojen hrvatskom pomoći, opet uzeli pljačkati dalmatinsku obalu. Već u maju 872. provali u jadransko more četa kretskih Arapa, pohara neke dalmatinske gradove, a naročito još i grad Brač na istoimenom otoku, te se onda opet nekažnjeno puna plijena vrati natrag⁴. Konačno i uspješni ustanak Svatoplukov morao je izvršiti neki dublji dojam na raspoloženje u Hrvatskoj,

¹ *Annales Fuldenses* ed. Kurze. Hannover 1891, str. 82–83: „Rex . . . Hludowicus . . . legatos Zuentibaldi pacem petentes et fidelitatem promittentes suscepit . . . ut Zuentibald regi fidelis permaneret cunctis diebus vitae suae et censum a rege constitutum per annos singulos solveret, si ei tantummodo quiete agere et pacifice vivere concederetur.“ Da se u ispravnost ove vijesti ne može sumnjati (kao

nekoć Palacky) gl. *Novotný* o. c. str. 358 do 359.

² *Novotný* l. c.

³ „His diebus (878.) Sedesclavus, Tibimiri ex progenie, imperiali fultus presidio Constanti-nopolim veniens, Sclavorum ducatum arripuit filiosque Domogor (!) exilio trusit.“ *Monticcolo* o. c. str. 125

⁴ o. c. str. 119–120.

kad je pobijedeni Karlman kušao, da u njoj sada utvrdi vlast svoju. Ja dakle mislim, da se Konstantinova vijest o ustanku hrvatskom protiv franačkoga gospodstva ima staviti u doba poslije godine 871., a prije 879., kad nam se već javlja posve nezavisni hrvatski knez Branimir.

Dašto, ovako naprosto izrečeno mnijenje još ne dokazuje ništa. Stoga treba, da sada pretražimo pristupna nam mršava vrela, ne bi li nam ipak dala kake potpore, odnosno potvrde.

Znamo, da je Karlman ušao vojnom silom u Italiju krajem 875. i da mu se pridružio furlanski markgraf Berengar, kroz što je postao gospodar ne samo sjevero-istočnoga dijela Italije, već i Istre. Ovaj nas zajamčeni fakat sasvim prirodno vodi do toga, da je hrvatski ustanak mogao biti izazvan upravo time, što je Karlman zacijelo u isto vrijeme po svojim četama nastojao, da utvrdi vlast svoju i u Hrvatskoj, kao u zemlji, koja se računala još od Karla Velikoga pod Italiju. Čete, što ih je Karlman uopće mogao tom prilikom slati, bile su prema tome one njegovih podanika, dakle uz Bavarce mogli su sudjelovati još i Panonci, Karantanci i Posavski Hrvati¹, dok se bojište samo ima tražiti na kopnu u Hrvatskoj, u koju su franačke čete ušle sa sjevera, a na moru uz obalu istarsku, jer je tada čitava Istra bila isključivo u vlasti franačkoj i dio od „regnum Italiae“, tako da se nijedan primorski grad, a još manje koji dio nutarnje zemlje, nije pokoravao ni Veneciji ni Byzantu. Pita se sada, imamo li mi ikakih zajamčenih podataka o hrvatsko-franačkim bojevima toga vremena.

Bertinianski anali, u Hinkmarovom nastavku, bilježe pod godinom 876. ovo: „*Karlomanus frater eorum (sc. Karoli et Hludowici) nec ad eos, nec ad patruum suum Karolum imperatorem, sicut ei mandaverat, venit, occupatus in belligeratione contra Winidos*“, što znači, da Karlman nije mogao poći na sastanak s braćom (koji se obdržavao u Achenu), a ni stricu caru Karlu III. Čelavome² na njegov poziv, jer je bio zaokupljen ratom s nekim Slavenima, o kojima se ne kaže ništa izbliže³. Da se ti Slaveni odrede, treba prije svega naglasiti, da se oni mogu i smiju tražiti *jedino* u opsegu vladanja kao i interesne sfere Karlmanove, dakle u Češkoj, Moravskoj, Panoniji, Karantaciji i u Posavskoj Hrvatskoj, a nipošto ne u onim sjevernim zemljama, gdje su obitavali Polabci i ina slavenska plemena, jer su ona potpadala pod vlast Karlmanova brata kralja Ludovika III. Kako se pako pouzdano znade, da je za godinu 876. i pomisao na kaki ustanak ili čak rat s Česima, Panoncima, Karantancima te posavskim Hrvatima upravo isključena, obično su to mjesto neki pisci tumačili, kao da se tiče Moravaca³. Ali to ne može da bude, jer se može uzeti kao posve sigurno, da između 874. i 882. vlada potpuni mir između kneza Svatopluka i bavarskih kraljeva⁴. Stoga mislim, da se vijest Hinkmarova odnosi na Hrvate, koji se spominju doduše pod manje upotrebljenim imenom Vinida (Veneta), no konačno nije to ništa drugo nego germanski ekvivalent za običajnije *Sclaveni, Sclavi*. Dašto, sam o sebi ni ovaj podatak nije dosta jak, da

¹ Pod g. 877. bilježe fuld. anali: „*Carlmannus vero cum manu valida Noricorum (= Bavarci) diversorumque Sclavorum Italiam ingreditur contra Karolum dimicare volens.*“

² An. Bert. 134.

³ Bretholz o. c. str. 49.

⁴ Novotný o. c. str. 359, br. 1. „Bretholz sice tvrdí, že již r. 876 byl Karlmann v nové válce s Moravany, jež teprv 877 skončena, ale zprávy Hinkmarovy k r. 876 na Moravany vztahovati nelze.“

nam posluži kao uvjerljiv dokaz, pa stoga treba potražiti krepče potvrde gore istaknutom mišljenju. Mletački ljetopisac djakon Ivan bilježi (kod godine 876.) ovako: „Eo tempore domnus Ursus dux Johannem filium suum in dignitate sibi consortem fecit. *Tunc Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum Ystriensem provinciam depredare ceperunt; quattuor videlicet urbes ibidem devastaverunt, id est Umacus, Civitas nova, Sipiaries atque Ruinius. Deinde nunciatum est domno Urso duci, quod Gradensem ad urbem vellent transire; cum triginta navibus ad predictam civitatem venit; inde pertransiens Istriam, audacter super eosdem Sclavos intruens, in tantum eosdem cede prostravit, ut nemo illorum evadens, patriam valuit reverti; quoniam hisdem princeps celitus victoriam consecutus, Sclavos, quos in hoc certamine ceperat, liberos dimisit, ecclesiarumque res, quae sublatae in prelibata provincia fuerant, restituit, sicque triumphali cum gloria palatium rediit; et propter hoc fedus quod inter Sclavos et Veneticos olim fuerat, disruptum est Dehinc mortuo Domogoi Sclavorum pessimo duce, domnus Ursus dux et Johannes suus filius cum Sclavis pacem et concordiam iniit; tamen adversus Narentanos, cum quibus iurgium habebat exercitum misit¹.“*

U smislu isto, ali s jednom vrlo važnom promjenom, bolje reći dopunjom, donosi o tom sukobu hrvatsko-mletačkomu kronista Dandolo ovo: „Eo tempore *Yllicus Slavoniae princeps* contra pacis federa veniens civitates maritimas Istriae damnis et derobationibus flagellavit; propter quod dux adversus eum in manu forti personaliter exiens victoriam consecutus est, *terrarumque per ipsum Yllicum occupatarum indebite* atque spoliolum restitutionem obtinuit cum triumpho².“ Iz riječi djakona Ivana kao i iz identičnih Dandolovih dakle jasno vidimo, da su Hrvati svakako u zajednici s Nerepljanima, za vladanja kneza Domagoja, a pod vodstvom kneza Iljka, po svoj prilici sina i suvladara njegovog, navalili na istarske gradove Umag, Sipar, Novigrad i Rovinj, dakle na znatan dio zapadne istarske obale u duljini od kakih pedesetak kilometara, te ih opustošili. Kako smo već naglasili, ti su gradovi tada bili u vlasti Karlmanovoj, pa tako imamo jasnu i sigurnu potvrdu, da se godine 876. vodio rat između Hrvata i Franaka³. Tek onda kad je duždu „dojavljeno“ (nunciatum est), da se Hrvati spremaju da navale i na mletački Gradež, onda izide i Urso Badoarije u boj s trideset lađa, da odbije Hrvate. Kako je nekako skoro potom umr'o „rđava glasa“ (pessimus) knez Domagoj, dužd obnovi mir i prijateljstvo s Hrvatima, prekinuto onim sukobom u Istri. Iz ovoga se dakle jasno vidi, da se tude radi o formalnom ratu, a ne o gusarskom pljačkanju, jer ne samo što su vojnim operacijama stajala na čelu oba vladara, već još više s razloga, što se u pouzdanom izvoru naglasuje, da onom hrvatskom navalom „*foedus quod inter Sclavos et Veneticos olim fuerat, disruptum est*“, i kako konačno „domnus Ursus dux et Johannes suus filius cum Sclavis pacem et concordiam iniit“, što se rado tumači, kao da dužd nije osobite faktične uspjehe postigao na svojoj hrvatskoj vojni.

Uza sve to osjećam, da je nužno još i na čistac izvesti pitanje, otkud to, da se Venecija uplela u hrvatsko-franački rat, jer konačno onaj izvještaj u mletačkoj kronici nekako većma izgleda, kao da prikazuje neku inače sasvim samostalnu akciju duždevu. Kod toga treba prvo i prvo imati na umu okolnost, da je navala

¹ Monticolo o. c. str. 122—123.

² Ap. Rački, Docum. 366.

³ U mletačku vlast dospjeli su (kako je poznato)

Umag sa obližnjim Siparom tekar 1269., Novigrad 1270., a Rovinj 1330.

hrvatska na istarske gradove upravo pomorski rat, za koji je trebalo raspolagati brodovljem, a toga — kako znamo — franačka država uopće imala nije. Ona je dakle po prirodi stvari bila upućena na Veneciju, šta više, Venecija bješe ako ne od vremena Karla Vel., a ono svakako bar još od 840. dalje obvezana ugovorom, koji se obnavljao svake pete godine, da sa svojom mornaricom pomaže susjedne franačke podanike protiv slavenskih plemena, nesumnjivo u prvom redu protiv Neretljana, koji nijesu nikad bili podanici franački, kao Hrvati. Od toga ugovora sačuvao nam se tekst, odnosno potvrde njegove, od ovih vladara IX. vijeka: cara Lotara od 840., Karla III. Debeloga od 11. januara 880. i kralja italskoga Berengara od 7. maja 888. Isprave ove trojice vladara u bitnosti se posve podudaraju, pa nam stoga dakle daje tekst Karlove isprave, kao najbliži po naše raspravljanje važnoj godini 876., — a koji je inače posve identičan (osim dašto, u vladarskom imenu), s tekstom Lotarove isprave od 840. —, sigurnu bazu za objašnjenje našega pitanja. Ugovor taj glasi: „Hoc pactum sugerente ac suplicante Urso Ueneticorum duce *inter Ueneticos ac vicinos eorum constituit ac renovando describi et competenter ordinari iussit*, ut ex utraque parte de observandis his constitutionibus sacramenta dentur et postea per observationem harum constitutionum pax firma inter illos perseveret. Vicini vero Ueneticorum sunt ad quos huius pacti ratio pertinet Italicis: *Istrienses, Foroiulienses, Cenetenses Hoc pactum observare debebunt per annos constitutos numero quinque, ut nulla malitia nec lesio inter partes facta proveniat.*“ Iza toga nabrajaju se pojedine točke toga pakta, a ima ih u svemu trideset i šest; sedma glasi ovako: „*Et hoc statuimus ut, quandocumque mandatum domini imperatoris Caroli (resp. Lotharii) clarissimi augusti vel missorum eius nobis fuerit nuntiatum, inter utrasque partes ad vestrum solatium (sc. vicinorum Istriensium, Foroiuliensium etc.) cum navali exercitu contra generationes Sclauorum, inimicos scilicet vestros, in quo potuerimus solatium prestare debeamus absque ulla occasione.*“ S ovom je točkom u vezi naredna osma koja glasi: „Spondemus (sc. Venetici) quoque, ut nullum inimicorum, qui contra vos vestrasque partes sunt vel qui fuerint, nos qui modo sumus vel qui fuerint adiutorium ad vestram lesionem faciendam prebere debeamus sub quolibet ingenio intra hoc spatio pacti¹.“ Iz ovih se riječi jasno vidi, da su Mlečani bili obvezani odazvati se sa svojom mornaricom za slučaj, ako ih u pomoć pozovu protiv Slavena među ostalima i istarski gradovi, ili kako kaže Fanta, koji je pomno proučio mletačko-franačka pakta: „Wir müssen auch annehmen, dass nicht die kaiserlichen Unterthanen, sondern die Venetianer sich zur Hilfeleistung gegen die Slaven verpflichten . . . Die Venetianer also verpflichten sich auf Befehl des Kaisers die mit ihnen in Vertrag stehenden Städte mit einer Flotte gegen die Slaven zu unterstützen².“ Ako sada sve ove vijesti, zajedno s onom cara Konstantina, svedemo u logički sklad i cjelinu, dobivamo otprilike ovu sliku: Karlman je istodobno, kad je gledao da steče Italiju, poslao još i neke svoje čete u Hrvatsku,

¹ Mon. Germ. Hist. Legum sec. II. t. II, 129—151. (Han. 1897.), naročito 132, 139 i 144. Fanta, Die Verträge der Kaiser mit Venedig bis zum Jahre 983. (Mitteilungen des Instituts f. öster. Geschichtsforschung. I. Ergänzungsband. Innsbruck 1885) str. 51—128. Isprava na

str. 123—128. Gl. i Lentz, Der allmähliche Übergang Venedigs von faktischer zu nomineller Abhängigkeit von Byzanz (Byzantinische Zeitschrift III (1894), str. 73, 112—115. Manojlović o. c. str. 81—85.

² o. c. str. 74—75.

da je pridruže njegovoj vlasti, kao baštiniku kraljevine Italije, no ove su čete tako okrutno postupale s Hrvatima, da su kroz to izazvale ustanak s težnjom oslobođenja ispod franačke vlasti. Kad potom uđu u Hrvatsku jake franačke čete, došlo je do rata, koji je potrajao kroz dulje vrijeme, a vodio se izmjeničnom srećom, dok konačno Hrvati ne pobijede. Rat se vodio po kopnu u Hrvatskoj i na moru uz istarsko primorje; franačkim kopnenim četama zapovijedao je (dašto pored drugih još i) arhont Kocilis, koga Hrvati pobijediše i ubiše, dok je na moru vojevao u smislu obveze s franačkim carstvom mletački dužd Urso Badoarije, nesumnjivo pozvan u pomoć od Karlmana. U toj vojni pomagao je Hrvate byzantinski car Vasilije, pa upravo u vezi s tim franačkim ratom dolazi pomoću i potvrdom carevom na hrvatski prijesto kao knez Zdeslav, sin Trpimirov, koji odmah po povratku iz Carigrada u Hrvatsku protjera sinove Domagojeve, možda Iljka i Branimira. Uplitanje Vasilijevo u taj rat zamčuje nam s dosta jasnim riječima nasljednik i sin carev Leo VI. Mudri (886.—911.) u djelu „Tactika“, ističući izrijeckom, da je dalmatinske Slavene (dakle i Hrvate) „sada blagopokojni naš otac i car rimski Vasilije oslobodio ropstva njihovih arhonata i naučio vojevati protiv Rimljanima neprijateljskih naroda¹“, dok unuk Vasilijev, car Konstantin opet piše, kako se Hrvati (οἱ Χρωβάτοι) pored Srba i ostalih dalmatinskih Slavena, želeći živjeti pod pravednim i valjanim vladanjem Vasilijevim, opet povratit će pod vlast rimskoga carstva². Taj događaj pada svakako u godinu 877. i 878., a posljedica bješe, da je car Vasilije pokrstio one, koji još nijesu bili kršteni, što se Hrvata nikako ne može da tiče, već u prvom redu Neretljana, uredivši podjedno još i odnos između carskih dalmatinskih gradova i susjednih Slavena, dakle i Hrvata, i to tako, da su pojedini gradovi odsada dalje plaćali susjednim slavenskim knezovima godišnji danak za uživanje zemlje (vinograda, polja i maslina) na slavenskom teritoriju, tako Spljet 200, Trogir 100, Zadar 110, Osor 100, Rab 100 i Krk 100 zlatnika (dukata) hrvatskom knezu, osim vina i različitih drugih plodina³.

Pita se sada, tko je taj Konstantinov arhont Kocilis. Kad dobro pogledamo originalni grčki tekst, opazit ćemo, da se kaže: „τὸν ἄρχοντα αὐτῶν Κοτζίλιν καλούμενον“, dakle da je ovdje akuzativna forma imena, koje u nominativu mora glaziti ὁ Κοτζίλις. U grčki pisanoj legendi sv. Klementa episkopa bugarskoga kaže se, kako je sv. Metod povrativši se iz Rima po smrti Ćirilovoj, dakle oko g. 869.—870. svjetovao moravskomu knezu Rastislavu, da se ravna po božjim zapovjedima, a onda i „τὸν τῆς Πανονίας συμπάσης κρατοῦντα, Κοτζέλης ὄνομα τούτω, παιδεύων ἦν καὶ νοθετῶν τῷ φόβῳ κυρίου καθηλώσθαι, καὶ τούτω ἐκκλίνειν ἀπὸ παντός κακοῦ, οἷόν τι χάλινῳ ἀνακρουόμενον καὶ ἀναστελλόμενον⁴.“ Kad uvažimo, da je u byzantinskoj grštini η izgovorom jednak ι, vidimo, da se ime Klementove legende Κοτζέλης gotovo posve približuje onom ὁ Κοτζίλις, a to nas dovodi do mišljenja, da je to jedno isto ime, dosljedno eventualno i jedno isto lice. Onaj pak Κοτζέλης Klementove legende jeste dobro poznati panonski knez Kocel (Коцѣль, Коцель, u lat. spomenicima Chezil, Cozil, Chozil, Gozil)⁵, vjerni franački vazal, čija se oblast sterala sa središtem u Blatnom

¹ Rački, Doc. str. 368—369.

² o. c. str. 369—373.

³ ibidem.

⁴ Ap. Kos, Gradivo II, 160, br. 212.

⁵ O tom imenu gl. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin 1913, str. 480.

Gradu kod današnjega Blatnoga jezera u zapadnoj Ugarskoj, dakle u opsegu države Ludovika Njemačkoga, odnosno njegova sina Karlmana. Posljednja vijest o Kocelu zajamčena nam je godine 873., i to u jednom fragmentu pisma pape Ivana VIII.¹, a kao mrtva spominje nam ga jedna isprava iz g. 876.—880., iz vremena Karlmanova². Kocel je dakle umr'o između 873. i 880., no o tom, gdje i kako je umr'o, ne zna se ni iz jednog izvora baš ništa, jer mu poslije 873. nestaje i traga³. Uvažimo li sada, da se sigurna godina 873. znatno približuje vremenu franačko-hrvatskoga rata, nadalje da se u Konstantinovom imenu Κοτζιλίς može čitati samo slavensko ime Kocel, nadalje, da car pisac za nj kaže, da je bio arhont (τὸν ἀρχοντα αὐτῶν Κοτζιλίς), što je Kocel doista i bio, te da je on baš kao takav bio obvezan vršiti svomu vrhovnomu gospodaru, dakle Karlmanu, vojnu službu, — ne vidim razloga, zašto ne bi smjeli identitificirati Porfirogenetova Kocilisa s panonskim knezom Kocelom, koji bi prema tome našao smrt svoju negdje oko 876. u hrvatsko-franačkom ratu. Istina je, car kaže, da je taj rat potrajao sedam punih godina, no to dugo vrijeme nije teško odkloniti s obzirom na to, što car konačno nosi hrvatsku tradiciju, koja je punih sedamdeset godina poslije događaja stvar uveličala, no ipak još Kocela dosta vjerno pamtila kao franačkoga arhonta. Prema tome dakle, kad se osvrnemo na čitavi tok našega dojakošnjega razlaganja, možemo kazati, da vijest Konstantinova o hrvatskom ustanku protiv franačke državne vlasti, onda o otale nastalom ratu, kao i o pogibiji franačkoga vazala i vojskovođe u Hrvatskoj, panonskoga kneza Kocela, nalazi potvrde još i u drugim makar i mršavim izvorima, te da se ima staviti u doba hrvatskoga kneza Domagoja, njegovih sinova i kneza Zdeslava, dakle između 876. i 879.

¹ Mon. Germ. hist. Epistolae t. VII (Berlin 1912), str. 282 i 283.

² Dümmler, Geschichte des ostfränkischen Reiches, II, 382, bilj. 2.: „In einer *Urkunde* des Diakonus Gundbato *aus der Zeit Karlmanns* (876—880), auf einen Ort am Plattensee bezüglich, wird des *Chezil dux* als eines *Verstorbenen* gedacht (Bern. Pez thesaur. anecdot. I c, 218, 257).“ Nadalje se i u ispravi Arnulfovoj od 889. (Kleimayern Juvavia, Anhang 116) čita: „In partibus *Sclaviniensibus* vero in comitatu Dudleipa vocato in Ruginesveld sicut *Chozil dux quondam* inibi ad opus suum habere visus est et veluti Reginger in eodem comitatu iuxta aquam, quae dicitur Knesaha (= danas Kaniža) in beneficium habebat.“

³ Smrt Kocelovu stavljalo se dosele obično u g. 873/874. na osnovu ovih Dümmlerovih riječi (u „Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795—907).“ Archiv“ bečke akad. 1853, 41—42): „Ungefähr (t. j. 873/874.) um dieselbe Zeit . . . starb Kozel, der Beherrscher des Landes am Plattensee . . . Ein Theil seines Gebietes, der zunächst an Kärnthen grenzte, ward in eine Gaugrafschaft umgewandelt, welche nach einem darin gelegnem Orte den Namen Dud-

leipa erhielt. In diese Gegend ist der 874 vorkommende *Graf Gozwin* zu setzen, wie sich daraus schliessen lässt, dass die Stadt Pettau zu seinem Gebiete gerechnet wird. Hiedurch ist es auch möglich das Todesjahr des Kozel näher zu bestimmen, denn da Johann VIII., der im Dezember 872. den päpstlichen Stuhl bestieg, an ihn noch einen Brief richtete (gl. gore bilješku 1.), jener Graf aber bereits 874 erwähnt wird, so fällt sein Ende aller Wahrscheinlichkeit noch ins Jahr 873 oder in den Anfang des Jahres 874.“ Ono mjesto na koje se Dümmler poziva, glasi: *Auctarium Garstense* ad an. 874. (M. G. h. SS IX, 565): *Dietmarus archiepiscopus ecclesiam ad Bettowe Gozwini comitis consecravit.*“ Doslavno isto imadu i *Annales S. Rudberti Salisburgensis* (M. G. H. SS IX, 770). Oba ova spisa, *Auctarium* i *Annales* nastala su tek poslije 1180., i to *kompilacijom* iz starijih izvora (gl. Kos, *Gradivo* I, LXVII. i LXVIII.), što im znatno umanjuje cijenu. Pored toga još uvijek ostaje neriješeno pitanje, tko je taj *comes* Gozwin spram *dux*-a Kocela; zar nije mogao biti i podčinjen Kocelu, kao neki glavari u ptujskom gradu?

Napomenuvši car Konstantin propast franačke vojske u Hrvatskoj, nastavlja: „Otada bijahu (Hrvati) svoji gospodari i nezavisni, pa zatraže sveti krst od pape rimskoga; i budu poslani biskupi i pokrste ih za Porina vladara njihova.“ Kako vidimo iz ovih riječi, car pisac ne dovodi vladanje Porinovo u vezu s ustankom, već naprosto s krštenjem Hrvata iz Rima, dapače iz ostalih Konstantinovih riječi ogleda se, kao da su za ustanka i rata bili hrvatski arhonti neki drugi od Franaka im nametnuti. Ovo je dakle krštenje posljedica oslobođenja, to jest ono je slijedilo poslije ustanka i rata, a tada, kad se ono zbilo, vladao je u Hrvatskoj arhont Porin. Treba sada da razmotrimo ove na prvi pogled odista zagonetne riječi Konstantinove.

O krštenju Hrvata mi smo vrlo slabo upućeni, a što znamo, to nam je gotovo isključivo zabilježio baš isti car pisac. On razlikuje tri krštenja Hrvata. Prvo se imalo zbiti još za cara Heraklija, odmah po doselenju. Konstantin piše o tom: „Po naređenju dakle cara Heraklija isti Hrvati svladaju i protjeraju odande (t. j. iz Dalmacije) Avare, pa se na zapovijed cara Heraklija nastane u istoj zemlji Avara, u kojoj sada nastavaju. A imahu ti Hrvati u ono doba arhontom oca Porgina (τὸν Ποργιά). Još car Heraklije otpremi k njima i dovede iz Rima svećenike, pa između njih imenova nadbiskupa, biskupa, svećenike i djakone, te pokrsti Hrvate. A imahu u ono doba ti Hrvati arhontom Porgu (τὸν Ποργιά) . . . Ti pokršteni Hrvati ne vole ratovati s tuđincima izvan vlastite zemlje: dobiše naime proroštvo neko i određenje od pape rimskoga, koji bješe za cara Heraklija poslao svećenike i pokrstio ih. Ti naime Hrvati, pošto su bili pokršteni, ugovore i utvrde, obvezavši se svetomu apoštolu Petru čvrstim i stalnim zakletvama, da ne će nigda otići i ratovati u tuđoj zemlji, nego u miru živjeti sa svima, koji budu htjeli, a dobili su od istoga pape rimskoga i ovu molitvu: ako bi druga plemena provalila u zemlju tih Hrvata i nanijela rat, da se Bog Hrvatâ bori za njih i bude na obranu, a Petar, učenik Hristov, da im dade pobjedu“¹. Već su stariji pisci, kao Lucius i Farlati primijetili, da je nemoguće staviti krštenje Hrvatâ u tako rano doba, jer se s Konstantinom ne podudara ono, što nam javlja mnogo stariji i bistriji izvor, naime „*Liber pontificalis*“. U njemu čitamo: „Johannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scholastico, sedit annum I., menses VIII., dies XVIII. Hic temporibus suis misit *per omnem Dalmatiam seu Histriam* multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem *propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus (= paganis)*“². Iz toga vidimo, da su Hrvati za pape Ivana IV. (640.—642.), a to znači koliko i do kraja Heraklijeva vladanja († 11. februara 641.), bili pogani. Stoga se Lucius i Farlati, kako vidjesmo, ispomogoše tako, da su krštenje Hrvata prenijeli na nasljednike

¹ Constantinus Porf. edit. Bonn. III, 148—149.

² Duchesne, Le Liber pontificalis. T. I, Paris 1886, 330. (Isto: Mommsen: Gestorum pontificum Romanorum Vol. I. Libri pontificalis pars prior. Berlin, 1893, 177). Gl. Duchesne-ove „Notes explicatives“ 1. Da ono *a gentibus* znači koliko i pogani, dokazuje nam *svremeni* sevilski biskup Isidorus Hispalensis († 636.), koji u djelu „*Origo*“ ili „*Etymologiarum libri*“ (Migne, Patrologia lat. 82, Paris 1878, p. 314.) piše u knj. VIII, gl. X. s natpisom „*De pa-*

ganis“ ovo: „*Gentiles sunt qui sine lege sunt, et nondum crediderunt. Dicti autem gentiles, quia ita sunt ut fuerunt genti, id est sicut in carne descenderunt sub peccato, scilicet, idolis servientes, et necdum regenerati . . . Post fidem autem non debent vocari gentes sive gentiles, hi qui ex gentibus credunt; sicut post fidem dici jam non potest Judaeus, testante Paulo apostolo, et dicente iam Christianis: Quoniam cum gentes essetis, hoc est infideles.*“

Heraklijeve, naročito na cara Konstantina IV. Pogonata (668.—685.), čemu se onda priključise i neki ostali pisci.

Medutim u novije doba svratilo je više odličnih historika pažnju svoju na to teško pitanje; to su Marquart, Mgr. Duchesne, te Mgr. Bulić i Bervaldi. Napomenuvši najprije po Konstantinu, kako su Hrvati preoteli Dalmaciju Avarima i u njoj se nastanili, kako ih je potom dao Heraklije krstiti po svećenstvu dozvanom iz Rima, napominje Marquart i obvezu Hrvata papi i njegovu molitvu, pa nastavlja: „Dieser Satz gibt allerdings den Stil der päpstlichen Kanzlei, die zumal im Zeitalter Pippins und Karls d. Gr. mit dem Alleinbesitz des siegverleihenden Fetisches St. Petrus so gerne prahlte und bald dessen gute Dienste — natürlich gegen entsprechendes Entgelt — anbot, bald mit einer Rache drohte, so getreu wieder, dass er unmöglich ganz erfunden sein kann. Damit ist freilich noch nicht gesagt, dass auch die Zeitangabe der Bekehrung richtig ist.“ Sada nadovezuje Marquart vijest carevu o ustanku Hrvata protiv Franaka, pa povodeći se za Krauseom i Dümmlerom, da je Κοτζιλις furlanski markgraf Cadolah, a Πόρινος „identisch mit Borna“, kaže: „Es ist daher deutlich genug, dass auch Ποργά, unter welchen in der Geschichte von Chrowatien die Bekehrung dieses Volkes gesetzt wird, von Borna nicht verschieden und nur fälschlich zum Zeitgenossen des zwei Jahrhunderte früher regierenden Herakleios gemacht worden ist. Damit folgt von selbst, dass auch Porga's Vater zu Unrecht mit der Niederlassung der Chorwaten in Dalmatien in Verbindung gebracht worden ist und die Vertreibung der Awaren und die Befreiung der Chorwaten von ihrem Joche, die unter ihm stattgefunden haben soll, nicht lange vor die Zeit des Borna fällt, mit andern Worten eine Folge der Awarenkriege Karl des Grossen ist¹.“ Gotovo istodobno došao je i Duchesne do sličnoga rezultata. On kaže: „A la longue les nouveau-venus (t. j. Hrvati) se convertirent au christianisme. L'événement se produisit, pour les Croates, au temps des Francs et, naturellement, sous les auspices du saint-siège. Il eut pour conséquence la creation d'un évêché national (t. j. biskupija ninska), qui ne s'aménagea pas sans peine avec l'organisation existante.“ Spomenuvši potom organizacije dalmatinske crkve i spljetske crkvene sabore od 925. i 928. nastavlja: „Jean X. (t. j. papa) peut donc être considéré comme le reorganisateur de l'église dalmate. On sait qu'avant d'être pape il avait été longtemps évêque de Ravenne; cette translation le fit considérer, en ce temps-là, comme un pape illégitime et bien des gens continuèrent à l'appeler Jean de Ravenne. De là, je pense, dérive la légende de Spalato, d'après laquelle cette église et sa province métropolitaine auraient été rétablies par un certain Jean de Ravenne, légat d'un pape qu'on ne nomme pas, et qui aurait été, après la destruction de Salone, le premier archevêque de Spalato².“ Ovo na kratko izrečeno mišljenje Duchesneovo postaviše Bulić i Bervaldi na sigurniju bazu, premda su uspješno prije svega oborili tvrdnju svoga prešasnika, kao da bi Tomin prvi spljetski nadbiskup Ivan Ravenjanin bio legendarna ličnost. Oni kažu: „Mnijenje Duchesneovo, i ako se ne može poprimiti, ne može se naprosto ni zabaciti. Za Ivana Ravenjanina nemamo nikakih direktnih historičkih dokaza, da bi ga se imalo ubrojiti među spljetske nadbiskupe i smatrati

¹ Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903, XVII—XVIII (uvoda).

² Duchesne: Le provincial romain au XIIe siècle (Mélanges d'archéologie et d'histoire. XXIV. an. fasc. I (jan. 1904), 102—106.

utemeljiteljem crkvene hierarhije. I ako dakle ovo mnijenje nije bez temelja, mi se ipak s njime ne slažemo. Za Ivana Ravenjanina nema dokaza prvoga reda, istina je, ali ima nekoliko drugoga reda, koji svi skupa uzeti, vojuju za historičko opstojanje ovoga nadbiskupa. U prvom redu imamo Tomu arcidjaka. Nije njegova *Historia Salonitana* u svemu vjerodostojna, da joj se mora slijepo vjerovati; nije Toma suvremenik ovih događaja, da ih je mogao vjerno opisati, ali nije od njih ni mnogo vijekova odaljen. Spomen na prvoga spljetskoga nadbiskupa nije stvar tako male važnosti, da bi se moglo svjedočanstvo Tomino zabaciti kao skroz nepouzdan. Uspomenu na prvoga spljetskoga nadbiskupa, na njegov organizatorni rad u crkvi spljetskoj, mogla je legenda uzveličati i poljepšati, ali nije vjerojatno, da bi bila sve iz temelja izmislila. Katalozi, svi do jednoga, nose Ivana Ravenjanina kao prvoga spljetskog nadbiskupa. Vidjeli smo, da u katalozima ima dosta pljeve, ali da je u jezgri povjesnička bitnost sačuvana. Osoba, o kojoj se svi katalozi slažu, mora se uzeti u obzir, i ako su ovi izvori drugoga reda. Obzirom dakle na Tomu arcidjaka i na jednodušno svjedočanstvo kataloga, držimo, da je u istinu opstojao jedan biskup imenom Ivan Ravenjanin i da je on utemeljitelj crkvene hierarhije u Spljetu.“ Iza toga ispituju Bulić i Bervaldi vrlo pomno i potanko temeljno pitanje, kad je Ivan Ravenjanin biskupovao i kad je začela crkvena hierarhija u Spljetu, što je dašto, u najtješnoj vezi s krštenjem Hrvatâ. O vijesti Konstantinovoju izjavljuju se ovako: „Za prvo pokrštenje (t. j. kako ga prikazuje car pisac) nemamo nikakih dokaza, dapače sudeći po svemu, nije se ovo niti zbilo. Ne ćemo da rečemo ovim, da *pojedini Hrvati* VII. ili VIII. vijeka nijesu bili pokršteni. Ali ovih je morao biti veoma mali broj i to samo oni, koji su prilikom okolnosti ušli u tješnje odnošaje sa latinskim pučanstvom. Da su Hrvati bili pokršteni VII. vijeka, i da su njihovi banovi (= knezovi) prigrlili tada vjeru Krstovu, bio bi hrvatski narod ušao onoga vijeka u evropsku povijest. Za sve evropske narode počinje njihova redovita povijest, ako ne prije, a to sigurno njihovim pokrštenjem. Hrvatska prosvjetna povijest počinje IX. vijeka. Pokrštenje Hrvata, koje je obuhvatilo narod u njegovoj cjelini sa narodnim poglavicama, spada u prvu četvrt IX. vijeka, poslije nego Hrvati zbacije franački jaram.“ Iza toga dokazuju pisci na osnovu sigurnih solinskih iskopina, da je tradicija, kako ju je zabilježio u vezi s uređenjem crkvene hierarhije u Spljetu Toma arcidjaka u XIII. vijeku o prenosu moćiju sv. Dujma i sv. Staša (Anastasija) iz gradske bazilike, u kojoj da su se tobože nalazili podzemni svodovi sa sarkofazima obojice svetaca mučenika, i to položeni jedan do drugoga, neispravna, jer se dokazalo, „da sv. Dujam i sv. Staš ne bijahu pokopani u jednoj te istoj crkvi, nego jedan od drugoga udaljen preko po kilometra. Sv. Dujam bio je pokopan u bazilici groblja na Manastirinama, a sv. Staš, također u bazilici groblja, ali u Marusincu.“ Iz toga se jasno vidi, da je pomenuta legenda morala nastati dugo poslije VII. vijeka, kad se već nije ni znalo ni vidjelo pravo, kako i gdje su se nekoć pokopavali mučenici solinski. Nadalje ističu Bulić i Bervaldi još i to, kad bi Hrvati bili kršteni još u VII. vijeku, dakle brzo poslije konačnoga doselenja, pa da je tada već opstojala spljetska nadbiskupija, prenesena doskora iz porušene Salone, „sva je prilika, da bi se pokrštenje bilo obavilo

njegovim posredovanjem, po njemu, i da bi to bili Hrvati gdje gdje spomenuli u mnogim darovnicama, kojima darovaše spljetske biskupe i njihovu crkvu. A kad bi i bili izostavili ovu okolnost hrvatski vladari, ne bi sigurno spljetski biskupi, osobito u raspravama X. vijeka, kada im je trebalo oslona, da zadrže nad Hrvatima svoju hegemoniju u crkvenom pogledu. Ovo je oružje moglo jako djelovati, ako nije bilo upotrebljeno, znači da ga nije niti bilo.“ Konačno dolaze pisci do rezultata, da je spljetska crkvena hierarhija nastala tek „početkom IX., ili najranije koncem VIII. vijeka“ okruglo uzevši oko godine 800., i to ili nešto poslije krštenja Hrvata ili donekle istodobno s njime, dok je od pada Salone (oko 615.) pa sve do toga vremena kršćanski život dalmatinskih Romana bio koncentriran po raznim otocima¹.

Prema tome dakle vidimo, da se krštenje Hrvata ima dovesti u vezu s počecima frančke vrhovne vlasti. Ono se dakle zbilo za prešasnika kneza Borne, odnosno još i za njegova vladanja, pa tako držim, da je misao, što ju je izrekao Marquart, e je Konstantinov Ποργά upravo inače nam poznati Borna, vrlo dobra i prihvatljiva². Otac Porgin (odnosno Bornin), ali svakako prešasnik njegov, bio bi možda knez Višeslav, čija nam se *krstionica* s latinskim napisom sačuvala, a koja pripada po mišljenju stručnjaka na osnovu tipa pojedinih pismena u napisu bezuvjetno koncu VIII., odnosno početku IX. vijeka³. Razvitak tradicije hrvatske dakle, koja je temelj Konstantinovu pričanju, sasvim nam je razumljiv. Ona je naime od doselenja odmah prešla na uređeni državni i crkveni kršćanski život prešavši mukom preko mnogogodišnjega poganskoga, a kroz to i decentralizovana županijskoga života, bilo naumice, to jest stideći se zar poganskoga nekadanjega vremena, bilo nehotice ne imajući uopće jasnijih pojmova o događajima, što su se zbili pred tri vijeka. Tek jedno opažamo priličnom sigurnošću. Hrvati su ipak lako dobro pamtili, da je doselenje njihovo bilo u nekim vezama kao i jačim dodirima s Avarima, a u prvom redu (što je i prirodno i prava jezgra onoga, što priča car pisac o doselenju) s padom njihove snage i premoći, što se odista zbilo za vladanja cara Heraklija. Prenoseći dakle doselenje svoje u to doba, oni su odmah potom, kao nastavak doselenja, sebi zamišljali uređeni državni i crkveni kršćanski život, a kako je avarska moć konačno propala za Karla Velikoga, oni su faktične početke ovakova svoga života iz toga vremena naprosto doveli u neposrednu vezu, kao nastavak doselenja, s vremenom cara Heraklija, a kroz to dašto i kneza Borna (Ποργά) te njegova oca (Višeslava?) stavili posve neopravdano u VII. vijek.

¹ Bulić i Bervaldi, Hronotaksa spljetskih nadbiskupa (Bogoslovska smotra IV (1913), 121—156.

² Nije nevjerovatno, da je možda u rukopisu, koji je služio kao predložak onomu, od kojega je potekao onaj iz XIII. vijeka, a čuva se u pariskoj narodnoj biblioteci, te vrijedi kao najstariji, bilo u imenu *Ποργά napisano s nešto oduljim donjim krajem, tako da je pisar čitao Ποργά.

³ Jelić, Dvorska kapela sv. Križa u Ninu. Zagreb 1911., str. 17. (slika 19). Stückelberg,

Langobardische Plastik. Kempten 1909, str. 72, datira ninsku krstionicu (Taufbecken) ovako: „Als Datum mag die Wende des VIII. und IX. Jahrhunderts gelten“. Cattaneo, L'architecture en Italie du VI au XI siècle. Venise 1891, str. 110—111 (talijanski original nije mi pristupan) opet stavlja Višeslavljevu krstionicu čak pod kraj VIII. vijeka. Njena se dakle starost, a po tom i doba vladanja kneza Višeslava, može punom sigurnošću staviti oko godine 800., dakle u prvi decenij IX. vijeka.

Razumije se, da je u doba vrhovne franačke vlasti bila provedena i organizacija hrvatske, odnosno dalmatinske crkve. Još u IX. vijeku prije 879. sigurne su nam pored nadbiskupije u Spljetu još i ove biskupije: u Trogiru, Zadru, Rabu, Osoru i Krku, te ona u Ninu. Uz ovako razvitu hierarhiju može li da ima kakova smisla Konstantinova vijest o drugom krštenju Hrvata nakon pada franačke vrhovne vlasti, one vlasti, koja bješe upravo glavni faktor, pod čijim je okriljem obavljeno uz krštenje Hrvata još i crkveno hrvatsko uređenje, a koji se pad zbio između 875. i 879. Očito je, da se tude radi o zabludi i običajnom pretjeravanju tradicije. Poznato je, da se hrvatski knez Branimir, smaknuvši kneza Zdeslava, obratio na proljeće 879. na papu Ivana VIII. u Rim, i time odružio od patrijara carigradskoga, s kojim je Hrvate doveo u vezu njegov prešasnik Zdeslav. Ovaj je dakle presudni čin Branimirov tradicija u docnije doba očito uzimala shvatati ne kao trajni prelaz od istočnoga crkvenog glavara zapadnomu, već u neku ruku kao krštenje. Historička jezgra naime jeste, da se hrvatski knez obratio prvi sam na papu u vjerskom, crkvenom poslu, i to takovom, koji je nesumnjivo imao mnogo dodira i s krštenjem budućih pokoljenja. Da se ovaki prelaz od jednoga crkvenoga glavara drugomu shvaćao u tradiciji kao krštenje, pokazuje naročito, što Konstantin i Zdeslavljev korak prikazuje kao tobože treće krštenje Hrvata, o kojem, dašto, isto tako ne može da bude govora, kao ni o drugom. Onom su prilikom kršteni u istinu, kako sam već kazao, u prvom redu Neretljani.

Nego treba da se dotaknemo još jedne stvari. Znamo kako je Konstantin na onom mjestu, gdje je pripovijedao o krštenju Hrvata za cara Heraklija, izrijeком naveo još i to, kako „pokršteni Hrvati ne vole ratovati s tuđincima“ i to stoga, „što su dobili „proroštvo neko i određenje od pape rimskoga“ prigodom krštenja, kad su oni „ugovorili i utvrdili s papom, obvezavši se svetom apoštolu Petru čvrstim i stalnim zakletvama, da ne će nigda otići i ratovati u tuđoj zemlji, nego u miru živjeti sa svima, koji budu htjeli, a dobili su od istoga rimskoga pape i ovu molitvu: *ako bi druga koja plemena provalila u zemlju tih Hrvata i nanijela rat, da se Bog Hrvatâ bori za njih i bude na obranu, a Petar, učenik Hristov, da im dade pobjedu.*“ Vidjeli smo, da se ovaj „ugovor“ nikako nije mogao zbiti u doba cara Heraklija, već najranije krajem VIII. ili početkom IX. vijeka, kad je zapravo obavljeno narodno krštenje. Vidjeli smo još i to, da ova stavka careva o hrvatsko-papinskom nekom ugovoru i obvezi „ne može nikako da bude sasvim izmišljena“, kako kaže Marquart, već da joj je jezgra ispravna, jer je u skladu „sa stilom papinske kancelarije“. Marquart dovodi taj „ugovor“ u vezu sa samim krštenjem, no ja mislim, da to ne može da bude, tim više, što su Hrvati tada bili podanici franački. Ja bih u tom „ugovoru“ radije gledao odziv tradicije na ono poznato dopisivanje između kneza Branimira i pape Ivana VIII., koje nam je djelomično i sačuvano, a u kojem nalazimo takovih stavaka, što ih je mogla tradicija da poljepša i zaobli u čitav „ugovor“. Radujući se naime povratku Branimirovu, a kroz to i Hrvata, u krilo rimske crkve, nastavlja papa u pismu od 7. juna 879. ovako: „ . . . paternoque amore utpote karissimum filium ad gremium sancte sedis apostolice matris tue, *de cuius videlicet purissimo fonte patres tui melliflua sancte predicationis potavere fluentia, redeuntem suscipimus et spiritalibus amplectimur ulnis atque apostolica volumus benignitate fovere, ut gratiam et benedictionem Dei sanctorumque Petri ac Pauli apostolorum principum et nostram super te habens diffusam a visibilibus et invisibilibus*

hostibus, qui salutis humane, insidiari et impedire non cessant, salvus semper ac securus existas optatamque de inimicis victoriam facilius possis habere. Nam quanto ipse te Deo humiliter subdere sanctisque ipsius obedire preceptis studueris atque ipsius sacerdotibus et ministris honorem debitum pro amore Domini exhibueris, tanto super omnes inimicos tuos et rebelles adversarios eris procul dubio victor et potens . . . Sicut autem nostro presulatu per iamfatum presbyterum varia suggestisti, quatenus nostro tibi ore apostolico benediceremus, pro tue salutis augmento id ipsum libenter fecimus. Nam in die ascensionis Domini (= 21. maja) inter sacra missarum sollempnia super sacrum altare beati Petri apostoli celebrantes elevatis sursum manibus benediximus tibi et omni populo tuo omnique terre tue, ut hic et in eternum corpore simul et anima salvatus et principatum terrenum, quem habes, prospere ac securiter regere possis, et in celesti regione post mortem cum Deo feliciter gaudeas et in perpetuum regnes¹.”

Iz svega se ovoga vidi, da je Konstantinov hrvatski arhont Πόρινος zapravo iz drugih nam spomenika poznati knez Branimir. Kako vidjesmo, stvarnih historičkih zapreka u ovom identifikovanju nema, jer se onaj čin, što se Porinu pripisuje, valjano istumačen, te u faktičnoj vezi, kao konačna zaglavna posljedica hrvatskoga ustanka, posvema podudara s korakom Branimirovim. Zapreka bi prema tome bila većma s filološke strane, naime pitanje, može li Πόρινος biti Branimir? Ta je zapreka tim osjetljivija, što se zna, da car Konstantin u glavnom korektno donosi imena kako hrvatskih, tako i srpskih nekih vladara. Međutim kao da nam je baš u tome glavni pomagač sam car Konstantin. Imenu Branimir jezgra i osnova je *Bran*, pa bi to ime budi kao kraćenica, budi kao hypokoristik i glasilo Brano, Brane, Branko, kao Boro od Borivoj. Iz Konstantinova pak djela poznat nam je srpski knez ὁ Βράνος, kojega car na jednom mjestu piše i ὁ Βόρενα². Ova vrlo karakteristična zamjena imena u istoga Porfirogeneta, pa u jednom istom jeziku, naime hrvatskomu ili srpskomu, omogućuje nam dakle da uzmemo, da kao što car za isto lice, koje zove ὁ Βράνος, piše i ὁ Βόρενα, da je i τοῦ Πορίνου (odnosno Πόρινος, Βόρινος) učinjeno prema gornjemu *Bran*. Razlika u preobrazbi -εν- prema -ιν- ne smeta toliko, jer se *e* i *i* često i lako zamjenjuju, kako vidimo kod imena Kocel (Коцель, Κοτζέλης, Κοτζίλις, Chozil, Cozil, Gozil), dok razliku *B* prema *Π* u tome imenu naprosto rješava bez ikakvih poteškoća poznata činjenica, što nema upravo ni u jednom slavenskom jeziku, dakle ni kod Hrvata i Srba, osnove ili jezgre *por*, od koje bi bilo učinjeno kakovo ime, već su samo poznate osnove боръ (fem. pugna) i бранъ (fem. lucta)³. Prema tome dakle stoji *Borin* ili *Boren* naprama *Bran(-i-mir)* kao ono zajamčeno Βόρενα spram Βράνος⁴.

Mislím dakle, da je Konstantinov arhont Porin isto lice, što ga drugi spomenici pišu Branimir.

¹ Mon. Germ. hist. Ep. VIII, 152.

² O. c. III, str. 154, 155, 157.

³ Gl. o tom Maretić, O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba (Rad 81, str. 81—146.; 82, str. 69—154.) i Miklosich, Die Bildung der slavischen Personennamen. Denkschriften X (Beč 1860.), str. 249—250.

⁴ Razumije se, Konstantin piše na osnovu dojavljene mu hrvatske tradicije, pa stoga nije nemoguće, da je u narodu pored cijeloga imena Branimir postojala još i skraćenica (ili hipokoristikon, kako to naš narod voli činiti), koja se približavala onomu Πόρινος, odnosno Βόρινος, to jest Borin.

III.

Kraljevi Mihajlo i Stjepan.

Poznato je, da je dne 25. i 26. augusta 1898. otkrio Monsignor don Frane Bulić na Gospinoj livadi, na obali rijeke Jadra u današnjem selu Solinu nedaleko Spljeta, među ostacima drevne crkve sv. Marije od Otoka, nadgrobni napis hrvatske kraljice Jelene, ali nažalost razmravljen u kakih devedesetak što većih što manjih fragmenata. Ipak je naučnoj spremi i neumornom trudu Bulićevom uspjelo, da od tih mnogobrojnih komada i komadića sastavi priličnu cjelinu, koja postade osobito dragocjenim izvorom za staru hrvatsku istoriju. Od svih napisa naime, što je upravo sve do danas otkriveno, nijedan se istorijskom sadržinom svojom ne može da mjeri s ovim.

Na osnovi sigurno poredanih fragmenata, pa posve sigurnoga dopunjavanja, ali i nekih subjektivnih kombinacija, pročitao je don Frane Bulić ovaj napis ovako ¹:

[Jn hoc t]VMVLO QuiESCIT HELENA FA[mula dei
Quae fui]T VXOR MIHAELI REGI MATERQue STEFANI R[egis
Quae deliciis r]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT(obris)
[Qua]E HIC OR[dinata] fVIT ANno AB INCARNA[tio-
ne dni] DCCCCLXXVI • Ind. IV CICLo L(un.) V ep. XVII [cic-
lo sol.] V LVN V [conc]VRRENTE VI • ISTAQue VIVENS FV
[it] REGN[i] MATER FIT PVPILLORum TVTO[rque] VIDVARum ICQVE
ASPICIENS VIR ANIME DIC MISERERE DEVS ².

U hrvatskom prijevodu istumačio je don Frane Bulić napis ovako: „U ovom grobu počiva Jelena, službenica božja, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja se odreče sjaja prijestola dne 8. mjeseca oktobra, a ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodova 976. četvrte indikcije, cikla mjesečnoga petoga, epakte XVII., cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (= petak). Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši čovječe, reci: Bože smiluj joj se duši!“

Pored svega truda, što ga je uložio don Frane Bulić u sastavljanje i čitanje ovoga razmravljenoga napisa, još uvijek se ne može kazati, da je konačno utvrđen njegov tekst. To mi reče i sam Bulić, kad sam u maju 1913. boravio u Spljetu i s njime raspravljao o tom napisu, a poglaviti razlog tome jeste nezgodna činjenica, što je preostalo nekoliko ispisanih fragmenata, koji se očito ne podudaraju s onakim dopunjenjem, kako ga je učinio naš restaurator ³. Pored

¹ Ona pismena, koja su na napisu jasno čitljiva i sačuvana, otštampana su majuskulom, ona, što su potpunom sigurnošću dopunjena, običnim sitnim pismenima, a ona, što su tek Bulićeva kombinacija, *kurzivom*.

² Bulić je ovaj napis objelodanio u tri navrata: *Nadgrobni napis hrvatske kraljice Helene u Solinu* (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. III, 1898., str. 19—24.). — *Po ruševinama staroga Solina* („Spomen Cvijeće Matice Hrvatske“ u čast biskupu Strossmayeru. Zagreb 1900., str. 380.

do 383.). — Najbolje i najtočnije: *Izveštaj* o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene (Vjes. hrv. arheol. dr. N. S. V, 1901., str. 201—227.).

³ Ovi su fragmenti narisani i opisani u Vjesniku hrv. arheol. dr. N. S. V, 1901., str. 213., 219. do 220. Ima ih ukupno deset, no tek su prva četiri od veće važnosti i sadržine, te u korektno razgonetnutom napisu bezuvjetno moraju naći svoje mjesto.

toga još je napis ostao krnj na nekim važnim mjestima, jer još uvijek nijesu otkriveni svi fragmenti, koji sačinjavaju cjelinu napisa, pa su stoga ta krnja mjesta dopunjena po subjektivnoj kombinaciji, ovisnoj od tumačenja sadržine samoga napisa s historijskoga gledišta. Ovo je dopunjenje dakle samo relativne vrijednosti. Ipak se uza sve to može s pravom kazati, da napis — hvala trudu Bulićevu — u bitnosti svojoj leži pred nama s jasno određenim glavnim podacima, tako da one praznine, koliko god su nezgodne, samu stvar ne pomućuju do veće neizvjesnosti.

Baveći se mnogo i dugo vremena s ovim napisom, ne samo na osnovu foto-grafskoga snimka i Bulićeva čitanja, već i sa samim originalom u Spljetu, došao sam do zaključka, da bi trebalo neka mjesta drugačije popuniti, a čitav napis s historijskoga gledišta sasvim drugačije istumačiti, nego li je to učinio inače toliko zaslužni don Frane Bulić, pa ću sada i pokušati, da to mišljenje svoje i opravdam.

U prvoj brazdi Bulićevo je čitanje u glavnom nesumnjivo posve korektno, to jest: (*In hoc tumulo quiescit Helena fa(mula dei)*), a tako i u drugoj: (*Quae fuit uxor Mihaeli regi materque Stefani r(egis)*). Ovim nam je dvim brazdama, kao i nešto niže točno navedenom godinom (976.) sačuvan upravo najdragocjeniji dio napisa po historijskoj sadržini njegovoj. Međutim obzirom na fragmente, možda se daje u ove dvije brazde umetnuti prvi fragmenat, i to na početku, onako kako se Bulić domišlja, pa bi se dalo možda čitati: (*In ho)C H(VM.)*) skraćeno za *humili tumulo*¹, jer za čitavu riječ *humili* ipak nema mjesta, a tako i u drugoj brazdi: (*QVA)E (FVI)T*). No ja bih predložio, da se u prvu brazdu uzme još i četvrti fragmenat *MO·*, i to tako, da se na kraju čita: *HELENA FAMO·FAM·DÍ*, to jest *Helena famosa famula dei*; inače nam se bar danâs sa nekim smislom nigdje ne pruža prilika, da ovaj fragmenat upotrebimo.

Treća brazda vrlo je manjkava. Sačuvano nam je tek *enuit regni·VIII idus m(ensis) oct(obris)*, tako da fali čitavo mnoštvo slova; Bulić misli 14 do 15 njih na početku, a 4 do 5 na kraju. Ono *enuit* očito je perfektni glagolski oblik, a odnosi se na kraljicu Jelenu, pa tako se Bulić nakon dugoga razmišljanja, a poglavito pod dojmom svoga subjektivnoga tumačenja ovoga napisa s historijskoga gledišta, odlučio za kombinatorno popunjenje: (*quae deliciis r)enuit regni*, te je, ne dajući veće pažnje onoj točki, što stoji iza riječi *regni*, spojio dalje jasne riječi *VIII idus m(ensis) oct(obris)* s prvim dijelom iste brazde u smisao: koja se odreče sjaja prijestola dne 8. mjeseca oktobra.

No ja se tude nikako ne slažem s Bulićevim mišljenjem. Prvo i prvo držim, da se onaj drugi dio brazde, naime sigurno čitanje *VIII idus men. oct.* ne veže s prvim, što pokazuje ona jasno obilježena točka, onako isto kako je u šestoj brazdi, gdje se iza određenja „*concurrente VI*“, a poslije točke nastavlja *istaque vivens fuit*, a tako i u sedmoj brazdi, gdje se poslije riječi *tutorque viduarum*, a i opet iza točke nastavlja: (*h)icque* — u savezu s onom brazdom — *aspiciens vir...* Nezgodnost ovakove veze između prvoga i drugoga dijela treće brazde pokazuje nadalje još i to, — što su u ostalom već i drugi primijetili, — da i za slučaj, sve kad

¹ Ja čitam ono drugo slovo u prvoj brazdi prvoga fragmenta kao H, te držim da se nikako ne može pomišljati ni na A, jer ona poprečna greda ne prelazi lijevoga pravca, a ni na R,

jer poprečna greda polazi suviše dole. O tom se najlakše može svatko uvjeriti, ako uporedi ovo slovo s onim ostalim sigurno nam sačuvanim slovima.

bi Buličevo čitanje u cijelosti bilo opravdano, fali godina, koje se kraljica Helena zar odrekla prijestola. Označiti pak samo precizan dan, a bez godine nekome događaju, koji inače nije u vezi s glavnom sadržinom napisa, nesumnjivo je malo neobično. Ali nije manje važno ni to, da je Buličevo vezanje obiju dijelova treće brazde u jednu cjelinu zapravo posljedica kombinovanoga dopunjenja prvoga dijela brazde, to jest posljedica subjektivne konjektive restauratorove, da se kraljica Jelena odrekla sjaja prijestola. Mi pak čitamo sigurno samo: *enuit regni*. Ovo *enuit* opet može samo da bude sastavni dio od *genuit*, *renuit* ili *tenuit*, kako je dobro primijetio i sam Bulić, jer koliko god sam i ja tražio po rječniku glagole, koji mogu da imaju oblik na *-enuit*, a da budu u logičnoj vezi s onim *regni*, nikako nijesam našao drugih. Sam glagol *renuo* pak dolazi isključivo u značenju odbiti, otkloniti, i to nešto što mi je ponuđeno, a ne znam ni za jedno mjesto, gdje i kad bi *renuo* značilo odreći se nečega, što već posjedujem¹. Prema tome držim, da se *enuit* nikako ne može i ne smije da dopuni sa *renuit*.

Preostaje dakle *genuit* i *tenuit*. „Kako se koji glagol (naime od ova dva) ovdje izabere — kaže Bulić — tako se mijenja i smisao cijele izreke, koja sprijeda sva fali. Pomislio sam na *[solium t]enuit regni*, na *[habenas t]enuit regni*. Netko je pomislio na popunjenje *[pro quo solium t]enuit regni*, odnoseći se na regentstvo majke Jelene za maloljetnoga sina Stjepana. I popunjenje *[quae habenas t]enuit regni* dovodi na isti smisao; *[quae solium t]enuit regni* značilo bi, da je Jelena dneva, koji slijedi u napisu, stupila na prijestolje. Netko je pomislio i na popunjenja *[quae heredem g]enuit regni*. U ovom zadnjem slučaju odnosno zaima *quem*, odnosilo bi se na prediduću ime na kraju druge brazde t. j. . . . *Stefani regis [quem heredem g]enuit regni* t. j. dana, koji u napisu slijedi. Za sva ova popunjenja ima dovoljno prostora sprijeda, ima naime mjesta za 14 do 15 slova².“

Ja pako mislim, da je najzgodnije dopunjenje ipak (*habenas t*)enuit regni, no poradi ovećega prostora popunio bih: (*habenasque quondam* (ili *olim*) t)enuit regni, sa značenjem, da je Jelena nekoć bila vladarica, a što se dopunjuje i onim riječima u šestoj i sedmoj brazdi: *ista fuit mater regni*. To dašto može, ali baš bezuvjetno nužno još ne mora, da znači regenciju Jeleninu za tobože malodobna sina Stjepana,

¹ Forcellini, Lexicon V (1871) str. 172., na koga se Bulić poziva, tumači *renuo* ovako: „*Renuo proprie est nutu significo mihi non placere, renuto, abnuo; far cenno di no, non approvare, non consentire. -- Renuo est recusare, refugere, rifiutare.*“ — Georges (Lat. deut. Handwörterbuch 1880. II, 2070) kaže: „*renuo abwinken = ablehnen, verneinen, missbilligen* (Gegensatz *annuo*). — Klotz (Handwörterbuch der latein. Sprache 1879 II, 1126): „*renuo eigentlich zurückwinken, abschlagen, verweigern, ablehnen, verneinen, missbilligen, ausschlagen.*“ Nijesam našao primjera, koji bi pokazao, da *renuo* znači dobrovoljno odreći se nečega, što već imam (a ponajpače krune, to jest abdicirati). U Du Cange-ovom rječniku nema te riječi, ali ne poradi toga, jer je nema

u sredovječnoj uporabi, već stoga, što nije u srednjem vijeku značenja svoga promijenila. Meni je ona poznata u spisu „*De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*“ (Mon. Germ. hist. Script. XI, 7), koji je napisan oko g. 873., te u kojem dolazi u glavi V. ovako: „*Eo igitur defuncto episcopo, postulavit iterum idem Cheitmar dux Vigiliū episcopum, si fieri posset ut ad se veniret. Quod ille rennuīt orta seditone quod carmula dicimus.*“ Dakle i opet odbiti, otkloniti nešto ponuđeno, u tom slučaju poziv Heitmarov Vigiliju, da dođe u Karantansku zemlju. *Rennuo* je grješkom pisano za *renuo*. (Gl. Forcellini l. c. s primjerom).

² Buličev Izvještaj l. c. str. 217,

već je tim riječima onako općenito označen njezin položaj kao kraljice, dakle onako, kako to čini naličnim riječima kralj Petar Kresimir o sebi u ispravi od g. 1069., kad kaže: „Ego Cresimir diuina gratia largiente Chroatie atque Dalmatie iura gubernans atque aui mei beate memorie Cresimiri regis patrisque mei regis Stefani in elisio campo feliciter quiescentis habenas regni retinens¹.“ Ovo moje mišljenje dobit će znatnu potporu u ovom članku nešto niže, kad budem raspravljao o tumačenju ovoga mjesta s historijske strane, pa kad će se vidjeti, da je baš ono Bulića najviše navelo na dopunjenje: (*quae deliciis r*)enuit regni.

Budući da mislim — kako već rekoh —, da drugi dio ove brazde ne valja spajati s prvim, ostaje nam datum 8. oktobra slobodan, to jest on se odnosi na drugi jedan događaj. Kad se sve ostalo, što se u napisu kaže, dobro razmotri, držim da ću jedva pogriješiti, ako uzmem, da je iza toga datuma stajala riječ OB(IIT), a za koju ima dovoljno mjesta, jer je ono *octobris* zacijelo bilo uklesano skraćeno OCT. Prema tome datum bi se ovaj imao odnositi na dan Jelenine smrti, iza kojega se onda sasvim naravno nastavlja točno određenje njezina pokopa u tu crkvu, kao i u taj sarkofag, koji je tek poslije njezine smrti trebalo napraviti i napisom snabdjenuti. U prirodi pak same stvari očito leži, da baš to određenje pokopa čini jezgru samoga napisa. Istina je, da je napis u slijedećoj četvrtoj brazdi veoma oštećen, no gotovo sigurno je, da je u njoj bio napomenut upravo pokop kraljičin, na koji se jedino i može da odnosi ono precizno datiranje. Bulić je ovo teško mjesto popunio ovako: (*qua*)e hic or(*dinata f*)uit. Ali kad uvažimo, da je prije sigurnoga slova E prazan prostor od kakih 25 cm, u kojem ima mjesta za devet slova, onda nas ne može da zadovolji tek dopunjak (bez kratice) *qua* (zajedno s onim sigurnim E = *quae*), dakle dopunjak od samo tri slova. Stoga mislim, da je tude bio nastavak onoga *obiit*, možda običajno *in pace*, našto me navodi fragmenat (treći), na kojem se sigurno čita PA, a možda i PAC, dakle *obiit in pace*, a onda bi tek dolazilo ono (*qua*)e hic or(*dinata f*)uit, doduše nešto neobična forma, mjesto obične *deposita* ili *conditur*, ali ne sasvim nemoguća.

Dalje brazde, premda dosta manjkave, ipak se prema smislu dadu većom sigurnošću dopuniti, pa je to Bulić i vrlo vješto učinio. U četvrtoj brazdi slijedi iza (*qua*)e hic or(*dinata f*)uit jasno *an(no) ab incarna(tio)*, a u petoj nastavlja se upravo sigurno (*ne d[omi]ni*) DCCCCLXXVI I(ND) [= indictione] IV (ili IIII) CICL(O L(unae) VIII² EP (= epacta) XVII (CICLO SOLari) V LUNa V (CON)CVRRENTE VI. Od ovih je podataka na napisu samom potpuno sačuvana (*epacta*) XVII i *concurrrens VI*. Budući da se epakta mijenjala 1. septembra, i to tako (u našem slučaju), da je g. 976. epakta XVII. tekla do 31. augusta, a onda poslije 1. septembra do 31. augusta 977.

¹ Rački, Documenta 72. Tekst sam ispravio spram starijega prijepisa u registru samostana sv. Krševana iz zadnjih godina XII. vijeka u arhivu kod nadbiskupa u Zadru. Gledaj o tome više u narednom članku.

² Povodeći se za djelom Mas-Latrie Trésor de chronologie (Paris 1889), Bulić je uzeo mjesečni ciklus V mjesto ispravnoga VIII, jer je ono u Mas-Latrie štamparska pogreška. O tom djelu kaže Grotefend (Abriss der

Chronologie u Meisterovom Grundriss, Leipzig 1912, 3): „Vor des Grafen Mas Latrie dickleibigen Trésor de chronologie . . . ist dringend zu warnen, er wimmelt von Druckfehlern und noch mehr von Fehlern des Verständnisses“. Tek za slučaj, da je sastavljač napisa imao pred očima bizantinski način računanja mjesečnoga ciklusa, onda bi V. bilo ispravno; ali to jedva da je vjerojatno.

epakta XVIII., imamo sigurno uporište, da se ovaj datum u napisu odnosi na jedan događaj (dakle na pokop kraljice Jelene), koji se zbio prije 31. augusta 976. *Concurrrens VI* pako znači, da je one godine padao dan 24. marta na šesti dan u tjednu, to jest u petak, a to se i opet potpuno slaže s kalendarom godine 976. No i jasno određena luna V ispred *concurrrens VI* od goleme je važnosti, jer je njome uspjelo franjevcu Vicku Tomašiću točno odrediti sam dan ukopa kraljice Jelene na 10. marta 976.¹ Ja dakle mislim, da je kraljica Jelena umrla u nedjelju 8. oktobra 975., a pokopana bila u petak 10. marta 976. Pa upravo zbog toga, što su oba datuma u tijesnoj vezi, očito su držali oni, koji su napis sastavljali, da kod prvoga nije potrebno navesti napose još i godinu, jer ona sama po sebi izlazi iz one druge. Preostatak napisa posve je sigurno od Bulića pročitano i dopunjen.

Prema tome dakle držim, da bi se grobni napis kraljice Jelene, — dodavši još interpunkcije i stegnuvši ga u jednu cjelinu — imao otprilike čitati ovako:

In hoc humili tumulo quiescit Helena famosa famula dei, quae fuit uxor Michaeli regi materque Stefani regis habenasque quondam tenuit regni. VIII idus mensis octobris obiit in pace. Quae hic ordinata fuit anno ab incarnatione DCCCCLXXVI, indictione IV, ciclo lunari VIII, epacta XVII, ciclo solari V, luna V, concurrente VI. Istaque vivens fuit regni mater, fit pupillorum tutorque viduarum. (H)icque aspiciens vir, anime dic miserere deus.

U hrvatskom pak prijevodu:

U ovom skromnom grobu počiva Jelena slavna službenica Gospodnja, žena kralju Mihajlu, a mati Stjepana kralja, koja je nekoć bila vladarica. Dne 8. oktobra umrije u miru, a ovdje bi sahranjena godine od upućenja Gospodnjega 976., indikcije četvrte, cikla mjesečnoga osmoga, epakte sedamnaeste, cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (= u petak 10. marta). Ona, koja je za života bila kraljevstvu mati, postade (materom) sirota i zaštitnicom udovica. Pogledavši amo čovječe, reci: Bože, smiluj joj se duši².

Uza sve to, što nam je napis tako nepotpuno sačuvan, ipak iz njega, u koliko je sigurno čitanje, izlaze ove nesumnjive činjenice:

1. Da je Jelena bila hrvatska kraljica, a to da joj je bio grob, u koji je položena 976.

2. Da je bila žena hrvatskoga kralja Mihajla, a u čas svoje smrti udovica, dakle je hrvatski kralj Mihajlo vladao i umr'o prije 976.

3. Da je bila mati hrvatskoga kralja Stjepana, dosljedno, da je Stjepan bio sin i nasljednik kralja Mihajla.

Sada nastaje pitanje, tko su bile te tri ličnosti.

O kraljici Jeleni imamo svjedočanstvo Tome arcidjakona, koji piše: „His temporibus (sc. c. an. 1078) celebrata fuit synodus in ciuitate Nonensi sub Johanne

¹ Nekoliko riječi o dnevju pokopa hrvatske kraljice Jelene, u „Bullett. dalm. XXV (1902.) str. 38—40.

² Ne držim, da sam ovim pokušajem uspio u pouzdanijem čitanju i dopunjenju Jelenina nadgrobna napisa, no ipak se nadam, da sam učinio bar po koju uspješnu primjedbu. Od fragmenata ostao bi neupotrebljen drugi

(ARV + M?), jer oni manji (5—10) nijesu odlučni, a dadu se i nekako uvrstiti u dosadanje čitanje. Ovo ARV + M? upravo je, — ovako samo o sebi — bar sada neuporabivo, te mu se mjesto može tražiti očito jedino u onoj praznini, što se nalazi na početku treće i četvrte brazde.

cardinali apostolice sedis legato, vbi proclamacionem faciente Laurencio archiepiscopo illustris uir Demetrius, cognomento *Suinimir*, rex Chroatorum, *restituit ecclesie sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotauit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas*: Que (sc. ecclesiae) ob reuerenciam *regalium sepulchrorum* concessae fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant. *Ibi namque magnificus uir Cresimirus rex, in atrio uidelicet basilice sancti Stephani tumulatus est cum pluribus aliis regibus et reginis.*¹ Očito je, da je Toma arcidjakon imao na umu baziliku sv. Marije od Otoka i grob kraljice Jelene, a onda još i baziliku sv. Stjepana, u kojoj izrijeckom navodi u atriju crkve grob kralja Petra Kresimira († oko 1073.) „cum pluribus aliis *regibus* et *reginis*.“ Dakle je glavna kraljevska grobnica bila crkva sv. Stjepana, dok je crkva sv. Marije — ako svi znaci ne varaju — u prvom redu bila ne samo zadužbina, već i grobnica naše kraljice Jelene². Svakako je pažnje vrijedno, da Toma nazivlje kralja Petra Kresimira „*magnificus uir*“, dok o kraljici Jeleni kaže tek „*quedam Helena regina*“, a ipak zna o njoj, za cijelo na osnovu pouzdanih zapisa, možda i isprave (donacije kraljice Jelene?) u arhivu crkve spljetske, da je sagradila crkvu sv. Marije i sv. Stjepana, učinila ih grobnicama kraljevske hrvatske porodice, te ih darovala spljetskoj metropolitanskoj crkvi. Otale moramo zaključiti, da Tomi nije bilo jasno, tko je bila ta kraljica Jelena, a jer je nesumnjivo poznao njezinu nadgrobnu ploču, očito nije znao ni tko su kraljevi Mihajlo i Stjepan. Samo tako biva razumljivo ono *quedam*³. No nije nemoguće ni to, da u ono doba, kad je Toma pisao svoje djelo, dakle između 1260. i 1268., nije više stajao sarkofag kraljice Jelene čitav, budući da su ga zar još g. 1242. razlupali i opljačkali Tatari, tražeći blaga i nakita. Prema tome pisao bi Toma ono o kraljici Jeleni onako napamet, po sjećanju još iz onoga vremena, kad je taj napis čitav stajao, a on ga čitao⁴.

Ne će biti izlišno, ako ovom prigodom raspravimo još i pitanje, gdje se nalazila ona druga crkva sv. Stjepana, u kojoj imamo tražiti pravu grobnicu hrvatske kraljevske porodice⁵. Iz Tominih se riječi razbire, da se i ona nalazila

¹ Thomas arch. ed. Rački 55.

² Kako je poznato, Bulić je iskopao svu staru crkvu sv. Marije, ali osim ostataka Jelenina sarkofaga, nije se našlo nikakih drugih uglednijih grobova. Gl. *Izvještaj* str. 208.

³ Pomišljati poradi ovoga „*quedam*“ na vladare izvan države hrvatske, primjerice na humskoga kneza Mihajla, koga jedan italski spomenik nazivlje g. 926. kraljem („*Michael rex Sclavorum*“, Rački, Doc. 393), apsolutno je pogrešno, upravo pretjerano.

⁴ Ima doduše jedan zapis iz XVIII. vijeka (gl. Bulićev *Izvještaj* str. 214. bilj. 1.), koji hoće, da su Turci razvalili crkvu sv. Marije (dakle je tom prilikom propao i Jelenin sarkofag), no taj mi zapis ne izgleda pouzdan, jer je očevidno obični kompilatorski posao na osnovu

Tome, Lucijeva djela i fantazije. Da su Tatari palili i rušili crkve, te opljačkavali grobove, znamo pouzdano iz suvremenoga Tome: „*Eo tempore (1241.) Colomannus rex ad dominum feliciter de hac luce migravit . . . Sepultus est autem in loco fratrum predicatorum apud Cesium (= Čazma), latenti mausoleo infossus. Etenim gens nefandissima Tartarorum sepulchra christianorum et maxime principum sceleratis manibus uiolantes confringebant, ossaque spargebant.*“ (edit. cit. 172).

⁵ Na crkvu i samostan sv. Stjepana de Pinis (pod borom) ne smije se nipošto pomišljati, jer prvo i prvo nalazio se on na teritoriju spljetskom, dapače čini se, da je osnovan negdje u X. ili XI. vijeku (svakako prije

u Solinu, kao i crkva sv. Marije, čiji nam je položaj danas sigurno utvrđen. U listinama iz vremena narodne dinastije ne spominje se nažalost nijedan put crkva sv. Stjepana, a tako ni ona sv. Marije, već samo u listinama XII. vijeka, a tek od česti u onima XIII. i XIV. vijeka. Ostavivši na stranu falzifikate¹, i posluživši se samo vjerodostojnim ispravama, dobivamo ove podatke:

1158. Geyza rex confirmat beato Domnio monasterium St. Stephani et St. Moysi de Salona (Smičiklas, Cod. dipl. II, 87).

1163. Stephanus III. rex confirmat beato Domnio capellam St. Stephani et St. Moysi de Salona (o. c. II, 96).

1185. Synodus Spalatina confirmat archiepiscopo Spalatensi (ecclesias) St. Stephani et St. Moysi (o. c. II, 193).

1198. Andreas dux confirmat beato Domnio capellam St. Moysi et St. Stephani in Salona (o. c. II, 309).

1207. Andreas rex confirmat Bernardo archiepiscopo Spalatensi ecclesias St. Moysi et St. Stephani de Salona (o. c. III, 70).

1338. U starom popisu posjeda crkve spljetske, koji je te godine samo prepisan iz jednoga „prastaroga“ (transcriptum cuiusdam montanei antiquissimi in quo sunt omnes possessiones scripte pertinentes eccl. St. Domnii civitatis Spaleti), čita se ovako: „De terris sancte Marie de Spalato: Hoc est territorium sancte Marie de Ottaz (Otok); in primis namque est terra subtus magnos arcus ex parte occidentis cui adiacet subtus prefate terre: terra Luscibobi et ex alia parte boree adiacet terra Gregorii et ex parte boree supra magnos arcus est terra usque ad uiam et ex alia parte uie terra que uocitatur Dolizo usque ad ripam supra minimos arcus; est namque terra in loco qui Dragosigi nominatur supra terra Lapzici usque ad terras sancti Stephani de Salona in qua seminantur 22 modia, et ex parte meridiana est terra super ipsi (!) terre que continet usque ad terram et est terra ex parte boree iuxta terram Pachuaci usque ad terra (!) que tendit usque ad uiam; et est terra in orientali parte incipiente uero a ponte usque ad muros incipiente a flumine usque ad Chien (= Kuk?), et de Chien usque ad Prasizo, et infra iamdictam terram est terra in Saline duodecim modia seminis et infra territorium sancti Stephani de Salona et sancti Bartholomei est terra sancte Marie dimidium modium seminis et tota insula cum duobus scupellis que intus ea sunt“ (o. c. X, 395—396)

1397. U reambulatoriju posjeda crkve spljetske navodi se i: „... et ecclesiarum seu capellarum St. Moysis et St. Stephani“ (Farlati o. c. III, 341).

1020.), upravo od gradske općine, ili bar od nekih Splječana, jer je općina vršila znatan upliv kod izbora opata samostanskoga. Naš sv. Stjepan nalazio se bezuvjetno na hrvatskom teritoriju. Upravo za razliku od ovoga drugoga sv. Stjepana nazivlje se onaj prvi u ispravama 1207. „eccl. St. Stephani ante Spalatum“ (Smičiklas o. c. III, 70), 1259. „monasterium St. Stephani Spalatensis“ (o. c. V, 121), 1397. „eccl. St. Stephani de Pinis“ (Farlati III, 340). Sam ga je Toma (kako se jasno razbire iz njegova djela str. 116., 180—182.)

i predobro poznao, pa bi zacijelo istaknuo na onom mjestu, da je to onaj kod Spljeta, a ne „in Salona“. Što je herceg Stjepan, docnije kralj Stjepan III. († oko 1091.), odredio sebi u toj crkvi grob, ne dokazuje ništa, jer on je to učinio iz poštovanja spram onoga mjesta, u kojem je kao samostanac proveo mnogo godina. Tko zna, da li je odista tude i sahranjen? Ne zna se gdje, kako i kad je umro.

¹ Gl. o njima moju radnju: Dalmacija i ugar. hrv. kralj Koloman. Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. X, 1909., str. 60—68.

Iz ovih se podataka jasno razabire, da je crkva sv. Stjepana tijesno vezana još i s imenom sv. Mojsije, dapače iz isprava XII. vijeka, dakle najstarijih svjedočanstava, kao da izlazi, da je crkva sv. Stjepana i Mojsije jedna te ista, to jest crkva posvećena obim svecima. Iz podatka od g. 1338., a koji je zapravo mnogo stariji (bar iz XIII. vijeka), bjelodano izlazi položaj zemljišnoga posjeda, a po tom i obližnje crkve sv. Stjepana, naime ona se nalazila negdje na sjevero-istoku crkvi sv. Marije od Otoka. Vrlo je značajno i važno, da u ovom inače detaljnom popisu posjeda crkve spljetske, posebnoj kapeli sv. Mojsije nema traga; to se ime uopće ni ne spominje. Ja bih prema tome zaključio, da je grobnica hrvatskih kraljeva, a to je bazilika sv. Stjepana, kako je spominje Toma arcidjakon, bila posvećena i sv. Stjepanu i sv. Mojsiji, te da se ostaci njezini imadu tražiti ondje, gdje se još i danas nalazi crkva sv. Mojsije, to jest nad vreloom solinske rijeke Jadra.

Dok nam se ime kraljice Jelene u istorijskim vreloom bar nekako učuvalo, imenâ kraljeva Mihajla i Stjepana nema baš nikako. Ovu je okolnost Bulić pokušao da istumači ovako: Ponajprije ističe, kako Konstantin Porfirogenet popunjava niz hrvatskih kraljeva poslije Tomislava imenima Kresimira i Miroslava, a onda kaže: „U napisu Jeleninu baš u ovo isto prazno razdoblje dolaze imena dvaju kraljeva, naime Mihajla i Stjepana. U Konstantinu Porfirogenetu ova dva vladara nose narodno ime, u napisu Jeleninu kršćansko-evropsko. Što je dakle više naravno, nego li pomisliti, da su dva Porfirogenetova kralja Kresimir i Miroslav isto što Mihajlo i Stjepan napisa Jelenina? Suvišno je ovdje dokazivati, da su naši narodni kraljevi u X. i XI. vijeku nosili uz narodno i jedno kršćansko ime. Za to imademo mnogo primjera, a budi dovoljno navesti dva velika kralja: Petra Kresimira i Dmitra Zvonimira. Kao što ovi, tako su morali imati drugo kršćansko ime Kresimir i Miroslav, naime prvi Mihajlo, a drugi Stjepan.“ Iza toga donosi Bulić neke podatke iz rukopisnoga imenika hrvatskih vladara (*Catalogus ducum et regum Dalmatie et Croatiae*), što se nekoć čuvao u biblioteci porodice conte Fanfogna-Garagnin u Trogiru, a danas je vlasništvo kr. zem. arkiva u Zagrebu¹. Podaci ovi glase: „U ovom imeniku navodi se 29 vladara hrvatskih. Pod br. XVII. čita se ovo: „Cresimirus I. filius Tiscimiri regis Seruie, a patre Bosina et regio titulo donatur circa 929, defunctoque Cidomiro socero Croaciam nouo suo regno adiungit regiamque Salonę figit 932; vxor Helena basilicarum apud Salonas fundatrix; obiit circa 954.“²“ Kaže se dakle u ovom odlomku, — nastavlja Bulić — da je Kresimir zavladao Hrvatskom poslije smrti svoga tasta i uredio svoj dvor u Solinu g. 932., njegova supruga Jelena, da je osnovateljica bazilikâ oko Solina, a da je umr'o oko g. 954. Ova naime godina odnosi se na Kresimira, a ne na Jelenu, pošto nam naš napis jamči nedvojbeno, da je Jelena umrla g. 976. Ako je Kresimir naslijedio na prijestolu tasta, ovaj tast mogao je biti samo Tomislav, kojemu je Kresimirova žena Jelena nedvojbeno bila kći. Dalje u ovom rukopisu pod br. XVIII. navodi se ovo: „Stephanus I., aliis Mirosklabus, Miroslaus, Michael, persequente Vuchomiro fratre Ragusiam fugit 955, redux a Pribina bano necatur 958 cum regnasset annos 4; uxor

¹ O tom imeniku gledaj „Dodatak“ ove radnje, u kojem je on čitav prvi puta štampom objelodanjen.

² Tekst je ispravljen prema mome prijepisu.

Margarita nobilis Romana quę Ragusii obiit sanctimonialis.“ Po ovom nasljednik Kresimirov bio je Stjepan I., koga drugi prozvaše Miroskablus, Miroslauus, Michael. Taj je g. 955. pobjegao u Dubrovnik progonjen od svoga brata. Povrativši se, da je bio ubijen od bana Pribine, pošto je kraljevao četiri godine. Njegova supruga Margarita, rimska plemenitašica, da je preminula u Dubrovniku kao opatica.“

Već je Rački dobro opazio, da je „ovdje imenik usvojio sebi predavanje, koje se i u dubrovačkim ljetopisima odziva“.¹ Stoga se Bulić obraća na kroniku Junija Rastića (Resti), te kaže, da se u njoj čita: „da je Kresimir ili Tiescimir oko g. 925—932. pomoću tasta svoga bana hrvatskoga (kralja Tomislava) ukrotio neprijatelje dubrovačke i prijateljvao s Dubrovnikom. Nadalje se čita, da je oko polovine X. vijeka Stjepan, sin Kresimirov, kralj Bijele Hrvatske, zavjetovavši se u teškoj bolesti, dao popraviti crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku. Njegov je zastupnik nadgledao radnje oko toga popravka duge dvije godine i bila je potrošena za to lijepa svota. Niti se je, dodaje Resti, kralj Stjepan ograničio na sam popravak crkve, nego je ujedno sa svojom suprugom kraljicom Margaritom, porijeklom iz Rima, poslao mnogo srebra, da se nakite moći svetaca iste crkve. Dapače kraljica Margarita, kao bogoljubna vladarica, htjede, da sa svojim suprugom osobno pohodi tu crkvu. Kralj je na to pristao, te su oboje s velikom pratnjom pošli u Dubrovnik. Građani su ih primili s velikim veseljem i ukonačili ih u samom gradu, dočim je mnogobrojna pratnja odsjela u okolici. Kraljevski par ostavio je znatnu milostinju crkvi sv. Stjepana, a republici je kralj, u priznanje za sjajni doček, darovao više predjela naokolo grada, uz obvezu, da republika sagradi u pojedinim po jednu crkvu sv. Stjepana. Ali kralj, veli nadalje Resti, malo je zatim preminuo, a Dubrovčani su držali zadušnice za njegov pokoj. Kraljica Margarita ostavši udova bez poroda, odlučila sklonuti se u Dubrovnik, kamo je sprovedoše mnogi velikaši. Ona darova tada republici dvije stotine libara glame. Silno rastužena s gubitka svoga ljubljenoga supruga posta koludricom. Sagradi uz crkvu sv. Stjepana čednu kućicu, a malo dalje i crkvicu sv. Margarite, od koje se kasnije podignuta tvrđa prozva tvrdom sv. Margarite. Ova kraljica donese u Dubrovnik i dva komadića drva sv. Križa, od kojih veći nalazi se među moćima u riznici republike. I pošto je neko vrijeme sproveda u pokori i svetom životu, preminula je i bila pokopana do spomenute crkve sv. Stjepana“.²

Na osnovu toga materijala, zaključuje Bulić konačno ovako: „Ljepše potvrde riječima trogirskoga anonyma ne može se željeti. Jelena nije mogla da bude žena Stjepana Miroslava, jer je ovaj imao za ženu Margaritu Rimljanku; stoga mu je Jelena mogla biti samo majkom, kao što i u napisu; a Kresimir njezin suprug, uz narodno nosio je ime Mihajla, kako se u napisu spominje. Napis je kršćanski, pa su u njem narodna imena ispuštena i za Jelenina supruga i za sina. Da li je pak Stjepan Mirosлав poginuo g. 949., kao što većina drži, ili g. 958., kao što trogirski anonym piše, malo mari. Glavno je, što je povjesnički utvrđeno, da je Tomislav bio prvi hrvatski kralj, da on nije imao muškoga potomka, nego jedinicu kćer Jelenu. Ova se udala za Kresimira, koji je prvi toga imena u redu naših kraljeva, koji je naslijediv svoga tasta na prijestolu, primio uz narodno i kršćansko ime Mihajla. Ovaj

¹ Rad knj. XXVI., str. 173. Rački je također taj imenik progledao, kad je g. 1873. posjetio biblioteku obitelji conte Fanfogna u Trogiru.

² Gl. o tom iscrpivo Resti: *Chronica ed. Nodilo* (Mon. spect. hist. Slav. merid. vol. 25. Zagreb 1893.), 26—28.

je vladar imao od g. 932. prijestolnicu u Solinu, gdje je njegova supruga podigla više crkava, između ostalih onu sv. Marije od Otoka. Poslije smrti Kresimira-Mihajla (945.?) došao je na prijestolje njegov sin Miroslav-Stjepan, oženjen rimskom plemkinjom Margaritom. Ovaj je jednom i sa svojom suprugom pohodio grad Dubrovnik i republici darovao mnogo zemljišta. Njega je (g. 949.?) pogubio ban Pribina, na što se njegova udova kraljica Margarita povukla u Dubrovnik i tamo svršila svoje dneve kao koludrica. Njezina svekrva kraljica Jelena proživjela je također u svetosti svoju visoku starost, uz crkvu sv. Marije od Otoka, gdje je bila g. 976. sahranjena“ Po tom istraživanju rodovnica naših kraljeva bila bi ovako:

T o m i s l a v
(914.—926.)
|
J e l e n a († 976.)
udata za Kresimira I. Mihajla
(† 945.?)
|
M i r o s l a v - S t j e p a n
(† 949.)
žena mu Margarita Rimljanka¹.

Rado priznajem, da je Bulić uložio svu snagu svoga oštroumlja, da valjano odgovori na pitanje, tko su bili kraljevi Mihajlo i Stjepan? No ipak držim, da je u tome poslu pogriješio, a naročito zato, jer se dao zvesti od posve nepouzdatih podataka bivšega trogirskoga imenika i kronike Rastićeve, ne podvrgavši ih strogoj kritici, i to poglavito s gledišta, otkud njima sve ono što pričaju, — kako to treba da se radi sa spomenicima *XVIII. vijeka*, kad govore o događajima *X. vijeka*.

Prije svega treba da odmah naglasim, da car Konstantin Porfirogenet ne navodi samo ona dva vladara, Kresimira i Miroslava, već tri, i to oca Trpimira, sina Kresimira i unuka Miroslava, o čem smo već iscrpljivo raspravljali u prvom našem članku². Vidjeli smo nadalje još i to, da je knez Mutimir bio sin kneza Trpimira, a došao na „očinski prijesto“ punih četrdeset godina iza kako mu se otac spominje (naime 892. poslije 852.), dosljedno je dakle bio zreo muž. Iza Mutimira navodi nam se u sigurnom izvoru, naime u katalogu kod Tome arcidjakona, pod g. 914. knez i docniji kralj Tomislav, koji je vladao svakako još 928.³ Poslije Tomislava pak,

¹ Gl. Bulićev Izvještaj str. 222—227.

² Gl. gore str. 13—18. ove radnje.

³ Prigovor, što ga je prvi iznjo Lucius, a u najnovije doba opetovao Jireček (Gesch. der Serben I, 201, n. 1), kao da bi akti spljetskoga sabora bili falzifikovani, držim da nije osnovan. Razlog, što ga Jireček iznosi, a po kojem da je nemoguće, da bi Mihajlo kao saveznik bugarski sve do smrti cara Simeuna (927.), i Tomislav kao protivnik carev, zajedno sjedili na jednoj sinodi onoga vremena (t. j. 924.), nije upravo odlučan. Time

je u najboljem slučaju dokazano i utvrđeno, da ono mjesto u jednom neznatnom dijelu saborskih spisa spljetskih nije ispravno, to jest, da kneza Mihajla nije bilo na saboru. Iz ovoga pako zaključiti, da su svi spisi ovoga sabora falzifikati, držim, da nikako ne stoji. Ne samo što se sadržinom svojom ne opiru duhu onoga vremena, to jest X. vijeku, kako je to već lijepo dokazao Farlati (III, str. 91—101.), već po mome mišljenju pokazuje naročito jezik i stilizacija, da ovih akata u *takovoj formi* nije nikad nitko

to jest između 928. i 949., treba staviti Konstantinove vladare Trpimira, Kresimira i Miroslava. No dok je sigurno zajamčen rod ove trojice vladara, naime da su oni otac, sin i unuk, nije nikako poznat rodbinski odnošaj s jedne strane između Mutimira i Tomislava, a s druge između Tomislava i nasljednika mu kralja Trpimira¹. Kod rješavanja ovoga pitanja treba svakako uzeti na um ono, što piše car Konstantin Porfirogenet u glavi XIX.: „Od carovanja Heraklija, cara rimskoga, čitava Dalmacija i susjedna plemena, tako Hrvati, Srbi, Zahumljani, Trebinjani, Konavljeni, Dukljani i Neretljani (Pogani) dođoše pod vlast rimsku na način, kako će se spomenuti u opisu Hrvatâ i Srbâ. No kako je carstvo rimsko zbog mlohavosti i nehaja tadašnjih vladalaca gotovo sasvim propalo, napose za Mihajla Amorijca Mucavca², postadoše stanovnici gradova Dalmacije samovlasni, ne zaviseći ni od cara rimskoga ni od drugoga koga. Ali i tamošnja plemena Hrvati i Srbi i Zahumljani i Trebinjani i Konavljeni i Dukljani i Neretljani (Pogani) oslobodiše se od vlasti rimske, pa postadoše svoji i samovlasni ne zaviseći ni od koga. Arhonta, kako ih zovu, ta plemena nemaju mimo župane (ζουπάνους), a takovu oblast imadu i ostale slavenske zemlje (αἱ Σκλαβίνια). Veći dio tih Slavena (to jest *Hrvata*, Srba itd.) ne kršćavahu se, nego dugo bijahu nekršteni. Tek za Vasilija, hristoljubivoga cara³, pošalju poslanike moleći ga i zaklinjući, da pokrsti one od njih, koji nijesu kršteni, pa će biti kao i prije podanici carstva rimskoga. Usliši ih blagopokojni onaj i časni car, pošalje im carskoga glasnika i svećenike, pa pokrsti sve, koji od spomenutih plemena (to jest *Hrvata*, Srba itd.) nijesu još bili kršteni. A kad su se pokrstili, pošalje im arhonte, koje su sami htjeli i unapred naznačili od roda, koji su poštovali i ljubili. I otada do *današnjega dana* (t. j. 949.) od istih su rodova arhonti njihovi (to jest *Hrvata*, Srba itd.) i ne od drugoga⁴.“ Ja sam naumice čitavu stavku Konstantinovu iznjeo, da se jasno vidi, u kojoj i u kakovoj su vezi ove odlučne posljednje riječi, iz kojih nedvojbeno slijedi, da su kod *Hrvata* i *Srba* vladale u prvoj poli X. vijeka (dakle u Konstantinovo doba) prave dinastije s neprekidnom tradicijom bar sve do u doba

upravo kadar da falzificira. Nadalje valja priznati, da bi falzifikator morao imati upravo neobično znanje, kakovo se ne samo u XVI. stoljeću, već ni u ranijim nikako ne može suponirati, pa baš ni kod najobrazovanijega čovjeka. Konačno koja bi tendencija bila falzifikatu tolike množine spisa? Ako se hoće da kaže, da su bili upereni protiv ninske biskupije, lasno je odgovoriti, da nam je sve to poznato i iz Tome arcidjakona, koji u jezgri potvrđuje iste spise, premda izrijekom ne spominje sabora, jer kaže prigodom opisivanja spljetskoga crkvenoga sabora od 1075. ovo: „*In hac sinodo restauratus est episcopus Nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Johannem Spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropolitanum indebite uendicando*“ (o. c. 54.). Držim, da bi oni, koji smatraju akte spljetskoga sabora falzifikatima,

trebali to mišljenje iscrpivo i naširoko dokazati, a ne tek izricati generalni sud.

¹ Tobažnja tvrdnja, razumije se inače bez ikakih dokaza, kao da su Konstantinov Trpimir i Tomislav saborskih spljetskih akata jedna te ista ličnost, i to tako, kao da je u tim aktima naprosto bila označena sigla T., a nije bilo ispisano čitavo ime Tomislaus, što da je tek docnije učinjeno prema Tominom Tomislavu iz g. 914., — prazno je diletantsko nadmudrivanje onih, koji izvore onoga vremena poznaju (u najboljem slučaju) tek onako s površine. Sve dok se ne iznesu sigurni dokazi (a to mogu samo novi biti), ne može se naprosto ignorovanjem mimoći Konstantinova Trpimira, a još manje identifikovati oba vladara u jedno lice.

² Vladao od g. 820—829.

³ Vladao od g. 867—886.

⁴ O. c. III, str. 128—129.

cara Vasilija I. Makedonca¹. Prema tome zaključujem, da su Mutimir i Tomislav, a tako i Tomislav i Trpimir bili u vrlo bliskom krvnom rodu, naime članovi jedne te iste porodice. Treba nadalje i dobro uočiti ime drugoga Trpimira, jer je odavno već poznato, da se baš u jednoj istoj porodici vrlo rado opetuju neka imena; tako vidamo, kako se ime Kresimir četiri puta opetuje, i to budi u prvoj, budi u drugoj generaciji. Stoga mislim, da smijemo nekom većom vjerojatnošću u Tomislavu gledati sina Mutimirova, našto nas već upućuje zrelije doba Mutimirovo, kada zasjeđe prijestolje, dok je drugi Trpimir budi sin Tomislavljev, budi brat njegov, noseći tako ime pradjedovo, odnosno djedovo². Razumije se, tu se ne da ništa odlučna i sigurna kazati, jer manjkaju izravni podaci, ali prema onomu, što kaže Konstantin Porfirogenet, pa prema samom imenu *Trpimir*, bilo bi baš hiperkritički posumnjati u tješnju krvnu vezu između vladara Mutimira, Tomislava i Trpimira.

Već sama zajamčena činjenica, da se ne radi o dva nasljednika Tomislavljeva, već o trojici, dovoljno je jaka, da potpuno poruši kombinaciju Bulićevu, kao da bi Kresimir-Mihajlo bio zet kralju Tomislavu. Tude se Bulić poveo za modernim historijama, Smičiklasovoj i Klaićevoj, koje i ne spominju Konstantinova Trpimira, već od Tomislava naprosto prelaze na Kresimira, dakle onako, kako je to učinio Drinov. Takovo pak mimoilaženje jednoga suvremenoga svjedočanstva, smatram zabludom.

No nije mnogo bolje ni s ostalim dokaznim materijalom Bulićevim. Bivši imenik trogirski naime, kako već rekosmo, sasvim je obična i nekritična kompilacija na osnovu štampanih nekih knjiga, ali i bujne fantazije inače nepoznata autora iz prve pole XVIII. vijeka. Ono, što on iznosi o Kresimiru, u neposrednoj je vezi s predidućom stavkom o knezu (dux) Cidomiru, koju Bulić začudo nije donio, a glasi: „XVI. Cidomirus, aliis Tirpimirus vel Zudomirus aut Zelemirus, postremus e genere Branimiri, filiam heredem nuptiis dedit Tiscimiro regi Seruie cum nondum dux esset; obiit circa 932.“³ Prema tome cijelo pričanje imenikovo obzirom na Kresimira glasi ovako: Posljednji potomak hrvatskoga vladarskoga roda Branimirova bio je Cidomir, koga drugi (t. j. pisci) zovu i Trpimirom, Zudomirom ili Zelemirom. Još prije nego li je postao hrvatskim knezom, što se zbilo oko g. 920., udade jedinicu kćerku (kojoj se ne kaže ime) za srpskoga kralja Tišimira. Cidomir umre oko godine 932. Međutim rodi se srpskomu kralju Tišimiru sin Kresimir, koga otac obdari oko 929. Bosnom i kraljevskim naslovom. Kad umre Tišimirov tast, hrvatski knez Cidomir (oko 932.), onda preuze Kresimir, kao unuk njegov, vladanje u Hrvatskoj, te je s Bosnom zajedno sjedini u jedno kraljevstvo. Tako je dakle taj prvi hrvatski kralj Kresimir

¹ Genealogija srpske vladalačke kuće, kako je iznosi car (o. c. III, str. 154—159), seže dapače neprekidno natrag do Višeslava (oko 780.). Gl. str. 61.

² Kad uzmemo, da je za tri generacije ipak prekratko vrijeme između 928. i 949., izgleda kao da je Trpimir prije Tomislavu brat, nego li sin.

³ Gl. „Dodatak“ ove radnje, gdje je odštampan čitav „Catalogus“. No iz ovoga se mjesta

vidi, da je kompilator njegov imao pred očima ne Jelenu, ženu Kresimirovu, već neku drugu inače neimenovanu hrvatsku knjeginju, kao „filiam heredem“. Stoga dakle je kombinacija, kao da je Jelena bila jedinica kći Tomislavljeva samo Bulićevo subjektivno mišljenje, koje ni u bivšem trogirskom imeniku ne nalazi nikakove potvrde.

zapravo član srpske kraljevske dinastije. Došavši u Hrvatsku, Kresimir podiže kraljevski dvor svoj u Solinu g. 932. Žena mu je bila Jelena, koja je utemeljila neke bazilike kod Solina; imenik ne kaže čija je kći bila ova Jelena. Kresimir umre oko g. 954.

Kad bi na ovim podacima bivšega trogirskoga imenika bilo išta historijskoga, morala bi se naći i potvrda u rodu i slijedu onovremenih članova srpske vladalačke kuće¹. U to smo pitanje vrlo točno upućeni, kako to pokazuje, da budem što kraći i jasniji, ova genealoška tablica, učinjena po kazivanju cara Konstantina Porfirogeneta:

V i š e s l a v			
(oko 780.)			
R a d o s l a v			
P r o s i g o j			
V l a s t i m i r			
(oko 850.)			
M u t i m i r		S t r o j i m i r	G o j n i k
(o. 863., † o. 890.)		(o. 863.)	(o. 863.)
P r v o s l a v	B r a n	K l o n i m i r	P e t a r
(o. 890.)	(o. 894.)	(† o. 896.)	(o. 891—917.)
Z a h a r i j a	P a v a o	Č a s l a v	H v a l i m i r
(923—924.)	(917—923.)	(o. 931., † o. 960.)	
			C u c i m i r.

Kako vidimo, tu nema ni traga imenima Tišimira i Kresimira, jer u onim otprilike godinama, kako to znamo iz pouzdanoga izvora, kakav jeste baš u tim partijama car Konstantin Porfirogenet, vladali su u Srbiji Petar Gojniković (891—917.), Pavao Branović (917—923.), Zaharija (923—924.) i iza dulje stanke Časlav Klunimirović (931—960.). Za te stanke — a to je baš doba, kad bi imao srpski kralj Tišimir darovati Bosnu i podijeliti kraljevski naslov sinu Kresimiru (naime „oko 929.“) — *Srbija kao država uopće ne postoji*, jer ju je čitavu ne samo podjarmio, već joj je velik dio žiteljstva rastjerao bugarski car Simeon². U Hrvatskoj pak vladaju Tomislav, a onda Trpimir, koji je najranije mogao da počne vladati tek 929., jer nam se Tomislav 928. izrijekom još spominje.

Kad bi netko ipak silom htio da iz ovih podataka nešto izbije, preostalo bi mu, još samo da pomišlja na humskoga kneza Mihajla, pa da od njega učini budi zeta tobožnjega hrvatskoga kneza Cidomira, identificirajući ga tako sa navodnim srpskim kraljem Tišimirom, budi sina Tišimirova Kresimira³. No šta da kažemo o takoj kombinaciji, kad znamo, da je humski knez Mihajlo još živio u ono doba, kad je car Konstantin pisao svoje djelo, to jest oko g. 949.,⁴ a kada je nekako u Hrvatskoj poginuo kralj Miroslav, inače Buličev Miroslav-Stjepan, sin Kresimira-Mihajla!

¹ Ili bar ne bi smjeli s njima biti u protivu-rječju.

² O svim tim inače dovoljno poznatim stvarima gl. Jireček, *Gesch. der Serben* I str. 198—201.

³ Gl. Pavić, *Cara Konstantina VII. Porf. „De adm. imp.“* glave 29—36. Zagreb 1906. (prvo izdanje) str. 70—71.

⁴ Konstantin Porf. o. c. III str. 160. i Jireček

Iz svega se ovoga bjelodano vidi, da su podaci bivšega trogirskoga imenika upravo sasvim nepouzdana, dapače naprosto nemogući. Ali otkuda su uzeti?

Poznato je, da je Lucius prvi objelodanio g. 1666. latinski tekst kronike popa Dukljanina¹. U njoj se priča, kako je kralj *Bellus*, koji je ratovao s Madžarima u Srijemu, imao sina „quem Tiscemirum vocavit, quod latine dicitur Conso-lator populi“. Spomenuvši smrt kralja Bella, nastavlja pop Dukljanin ovako: „Postquam autem crevit puer (sc. Tiscemirus), tulerunt ei uxorem filiam bani Cidomiri de Croatia Alba, de qua genuit duos filios: Praelemirum et Cresimirum. Postquam autem creverunt pueri, misit Tiscemirus filium suum (i. e. Cresimirum) socero suo (i. e. Cidimiro), qui Croatiam Albam dominabatur, mandans ei, ut congregaret populum et iret supra banum Bosnae. Ipse autem cum Prelimiro filio suo congregans parentes suos et populum Tribuniae, venit praeliare contra banum, qui Praevalitanam regionem regebat. Banus itaque congregans populum paravit se ad bellum. Dum autem committeret bellum, cecidit banus et mortuus est. Cecidit et Tiscemirus et vulneratus est. Postea mortuus est. Praelemirus autem eius filius vicit praelium et cepit totam Croatiam Rubeam et coronatus est rex. Caepitque dominari terram et regnum patrum suorum. Cresimirus autem frater eius cum avunculo pugnantes praedaverunt Uscople et Lucca et Praeva. Banus autem Bosnae, videns quod ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Ungariae. Deinde Cresimirus cepit totam Bosnam et dominavit eam. Defuncto etiam patre matris suae (i. e. Cidimiro), dominavit Croatiam Albam... Cresimiro... natus est filius, cui Stephanus nomen imposuit. Iste post mortem patris rexit Croatiam Albam et Bosnam et post eum semper regnaverunt in Croatia *[i suoi posterij]*. Natus est ei (sc. Cresimiro) ex concubina filius ambobus pedibus claudus, qui multo tempore ambulare non potuit, quem Leghet nominavit. Iste Leghet, mortuo patre suo Cresimiro, adductus est in Tribuniam ad consobrinum suum Bolleslavum².“

Na prvi je pogled jasno, da se u ovom pričanju popa Dukljanina ima tražiti prvi glavni izvor kompilatoru bivšega trogirskoga imenika. Vidimo, kako je hrvatski ban („dux“ u kompilatora) Cidimir udao kćer svoju, *koja se ne imenuje*, za srpskoga kralja Tišimira, nadalje vidimo, da se iz toga braka rodio Kresimir, koji uzima po očevom nalogu Bosnu i kako je po smrti Cidimirovoj taj isti Kresimir zavladao Hrvatskom i Bosnom, pa tu državu ostavio u baštinu sinu Stjepanu, čiji su potomci potom zavladao kao kraljevi u toj državi. Konačno još se i spominje kopilan Kresimirov po imenu Leget.

Ovim temeljnim podacima, preuzetim iz Dukljanina, dodao je kompilator potom neke druge iz drugih izvora. On je u prvom redu preuzeo iz Konstantina Porfi-

o. c. I str. 202. Tvrdnja, kao da bi ovaj Mihajlo Višević bio sin Mihajla I. Viševića, i to tako, da prvi Mihajlo otac vlada Humom od g. 912. do 927., a drugi Mihajlo sin od g. 928. do 950. (Milobar, Dukljanska kraljevina. Sarajevo 1900., str. 9—15.; iz Glasnika bos. herc. muzeja XI (1899.), sv. 2. i 3., str. 237 dalje) naprosto je nemoguće, a temelji se na nerazumijevanju grčkoga teksta Konstantinova.

¹ U djelu „De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex“ str. 287—302. Odavle ga preštapao Črnčić (Kraljevica 1874.), kojim se izdanjem i ja služim.

² Pop Dukljanin edit. Črnčić str. 35—40. Ono „*i suoi posterij*“ dodano je iz Orbinijeva talijanskoga prijevoda (str. 219.), jer u latinskom fali.

rogeneta, dašto preko Lucija, imena one trojice hrvatskih vladara, naime Trpimira, Kresimira i Miroslava, i to tako, da je Trpimira identifikovao s Cidomirom a Miroslava sa Stjepanom, dok je u Konstantinovom Kresimiru gledao isto lice s Dukljaninovima Kresimirom; očito je, da je kompilator upravo na ovoj pretpostavki sagrađio čitavu svoju genealošku zbrku. Razumije se, da je podjedno i preuzeo za svoga Stjepana ono, što car kaže o pogibiji Miroslavljevoj od ruke bana Pribine. Šta se tiče hronologije, kompilator je imao određenu granicu između g. 920., u koju je stavio smrt kneza Mihajla, te vladanja kralja Kresimira Starijega, oca Držislavova, koji je u Tomi datiran godinom 970.,¹ pa je to vrijeme od pedeset godina porazdijelio među svoje vladare, kako mu se otprilike činilo da je zgodnije, označivši to sa onim „circa“. Godine su dakle u njega sasvim obična subjektivna konjektura bez ikakova znamenovanja. Pored toga kompilator je zagledao još i u Orbinija, Tomu arcidjaka i Luccarija (Lukarevića). Iz Orbinija preuzeo je ona varijantna imena kneza Cidomira, naime „*Zudomirus aut Zelemirus*“², a iz Tome podatak o kraljici Jelenu te o tom, kako je ona sagrađila solinske bazilike. Što je kompilator Jelenu onako nasumce učinio ženom Kresimirovom (jer toga nema ni u jednom izvoru, kojima se on mogao služiti), lako se daje objasniti mišljenjem njegovim, kao da niz hrvatskih kraljeva začinje s Kresimirom, a naučivši iz Tome, da je Jelena morala biti jedna od prvih hrvatskih kraljica upravo zato, jer je sagrađila crkvu, u kojoj su se imali pokapati hrvatski kraljevi i kraljice, — *kako to isti Toma baš izrijeком i konstatuje* — kompilator je očito kombinirao, da će najvjerojatnije biti, učini li Jelenu ženom svoga tobožnjega prvoga hrvatskoga kralja Kresimira. Isto je tako naprosto kompilatorova kombinacija, da je Kresimir sagrađio kraljevski dvor u Solinu. Iz listina knezova Trpimira i Mutimira on je naučio, da su hrvatski knezovi stolovali u Bijaćima, no u ispravi kralja Zvonimira, izdanoj između 1076—1078., našao je gdje se kaže: „Actum est hoc in uilla regali quo in loco iam dicta ecclesia sante Marie sita videtur“, pa je odatle zaključio, da je taj kraljevski dvor sagrađen dašto još od prvoga hrvatskoga kralja³.

Još ima jedan izvor, kojim se naš kompilator poslužio, a to je ljetopis Dubrovčanina Lukarevića (Luccari), štampan g. 1605.⁴ Tu se čita: „Nè andò guari che Stefano Rè di Dalmatia, di cui fanno mentione Carlo Sigonio, Cesare Baronio, Ricardo Borouis, il Prete di Doclea et le nostre Chroniche, venne à Rausa con Margarita sua moglie, nata del sangue Romano.“ Govoreći iza toga otprilike onako, kako vidjesmo u Rastića, nastavlja: „Ma morto Stefano, la sua moglie Margarita si trasferi in Rausa... si fece monaca et mori in gloria de Santi.“ Konačno priča Lukarević još ovako: „Ma

¹ Gl. o tom „*Dodatak*“ ove radnje.

² Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601., str. 346.: „Onde sendo, com' s'è detto, signor in Croatia et in Bosna rè Crescimir, figliuolo del rè Tiscimir et nipote del rè Belo e genero di Zudomir o Zelemir bano di Croatia.“

³ Ova isprava (Rački, *Doc.* str. 112—113.) prvi je puta štampana kod Farlata III, str. 155., te se nalazila nekoć u arhivu Benediktinaka u

Spljetu, a danas je u kr. zem. arhivu u Zagrebu. U doba, kad je pisan onaj bivši trogirski katalog, još nije bila štampana. Međutim to ne može da buni, jer znamo pouzdano, da je taj imenik pravljen upravo u redakciji, koja je spremala ogromno djelo „*Illyricum sacrum*“ (gl. „*Dodatak*“ ove radnje).
⁴ Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa. Venetijis 1605.* str. 5.

Bogoslau cugino di Vukmir figliastro naturale della Regina Margarita, per esser stato (come diceua egli) offeso da lei, fatto in un subito diece mila huomini nel regno di Croatia suo stato patrimoniale, per lo stato di Vukmir calò al mare et domando la Regina (sc. Margarita) da' Rettori di Rausa.“ Iz Lukarevića dakle preuzeo je naš kompilator tvrdnju, da je kralj Stjepan imao nezakonita polubrata Vukmira (a to je *Leget* popa Dukljanina) i da mu se žena zvala Margarita od plemenitoga roda rimskoga, koja je u Dubrovniku umrla kao koludrica. Subjektivna je pak kombinacija kompilatorova, da je kralj Stjepan dobjegao u Dubrovnik ispred progona Vukmirovih.

Držim, da sam ovim razlaganjem upravo temeljito dokazao, da su svikolici podaci bivšega trogirskoga imenika, — a da i ne govorimo o onom, što je napisao Rastić u dubrovačkoj kronici, a na što se pozivao Bulić¹, — sasvim nepouzdati i bez ikake historičke vrijednosti. Samo je slučaj, što se u tom imeniku navode zajedno u najtješnjoj familijarnoj vezi, a i na oko s dosta točnim, bolje reći zavodljivim hronološkim određenjem, hrvatski kraljevi Kresimir sa ženom Jelenom, utemeljiteljicom solinskih bazilikâ, i sin njihov Stjepan, koja je okolnost, a naročito što se Tomom zajamčena kraljica Jelena izrijeком označuje kao mati kralja Stjepana, lako mogla da zavede inače tako vrsnoga don Franu Bulića na stramputicu, da je, pouzdavajući se u podatke kompilatorove, kao i u pričanje Rastićevo, u prvom redu popunio treću brazdu napisa sa „*quae deliciis renuit regni VIII. idus men. octobris*“, što ne može nikako da bude, a onda istumačio imena kraljeva Mihajla i Stjepana sa Kresimirom i Miroslavom cara Konstantina Porfirogeneta, za što također nema nikakova zdrava temelja.

Sada treba da odgovorimo na pitanje, tko su dakle bili u napisu navedeni kraljevi Mihajlo i Stjepan. Kako je napis datiran godinom 976., kad bje pokopana kraljica Jelena, udovica kralja Mihajla, a mati kralja Stjepana, može li da bude prirodaniji, a potom i pouzdaniji odgovor na to pitanje od toga, da je kraljica Jelena bila mati živoga, tada (t. j. 976.) vladajućega kralja, a žena, odnosno udovica pokojnoga. Ne sumnjam ni malo, da bi i Bulić, da ga nije zaveo onaj trogirski imenik, i sam odmah s prva ovako istumačio taj napis, jer pitanje, tko je napisu suvremeni vladar, a tko pokojni, upravo mora da bude prvo, osnovno, te se nikako i ne smije mimoći. Godine 976. pako bješe živi i vladajući kralj narodnim imenom zvani Držislav, a pokojni, poznati nam otac njegov Kresimir II. ili Stariji (maior)². Imena svetačka i narodna ove dvojice hrvatskih vladara glasila su stoga *Mihajlo Kresimir* i

¹ O potpunoj nepouzdanosti starijih dubrovačkih vijesti (prije XIII. vijeka) gl. Nodilo, Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka. Rad 65. Zagreb 1883. — O tobožnjem kralju Stjepanu i ženi mu Margariti gl. Philippi de Diversis de Quartigianis. Edit. Brunelli (progr. gimn. zadar. 1879/80.), str. 38–39., bilješka 4.). Zanimljivo je, da Razzi: La storia di Ragusa, Lucca (1595.) [Novi otisak Dubrovnik 1903., str. 29–30.] uzimlje za ovoga kralja Stjepana, da je došao u Dubrovnik 817., te da se zvao — „*Stefano Nemagna*, principe

de Bossinati“. I svi ostali još stariji i najstariji dubrovački ljetopisci među događaj sa „*bosanskim kraljem*“ Stjepanom i ženom mu Margaritom u IX. vijek, u g. 815. i dalje.

² Da je Držislav vladao već g. 970. svjedoči Toma arcidjakon: „*Martinus archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo septuagesimo, tempore Theodosii (!) imperatoris et Dircislauī regis.*“ (o. c. str. 36–37.). Da mu se otac zvao Kresimir gl. listinu Petra Kresimira od g. 1067. ap. Rački, Doc, str. 62, o kojoj raspravlja slijedeći članak.

Stjepan I. Držislav. Sve druge kombinacije sa starijim vladarima, dakle sa Miroslavom († 949.), Kresimirom I. († 945.), Trpimirom († oko 935.?) ili Tomislavom († oko 929.?), moraju se odlučno baciti, jer bi bile vještački nategnute, pa kroz to komplicirane i glomazne, a tako isto neodrživo je mišljenje, kao da su u napisu navedeni kraljevi Mihajlo i Stjepan nova hrvatska vladarska lica.

IV.

Rod kralja Petra Kresimira IV.

U nadbiskupskom arhivu u Zadru čuva se zbornik privilegija nekadanjega zadarskoga samostana sv. Krševana. Počeci toga samostana padaju nesumnjivo najkasnije u početak X. vijeka, ili bar u drugu polu IX. vijeka, budući da nam se on već 918. spominje u oporuci zadarskoga priora Andrije¹. Odonda dalje igrao je samostan sv. Krševana znatnu ulogu u političkoj i kulturnoj historiji zadarskoj sve do godine 1807., kad ga je francuska vlada dokinula i pretvorila u licej spojen s dječjim konviktom; danas su u njemu smještene talijanska gimnazija i realka. Posjedi pak samostanski prešli su najvećim dijelom u vlasništvo zadarskoga nadbiskupskoga sjemeništa, pa tako se i daje nekako razumjeti, kako je taj zbornik dospio u nadbiskupski arhiv, dok su sve ostale isprave samostanske smještene u arhivu kod namjesničkoga vijeća dalmatinskoga, a samo po neki je komad zalutao (dakako kupnjom ili darom) u kr. zemaljski, odnosno u arhiv jugoslavenske akademije u Zagrebu.

Ovaj zbornik privilegija samostana sv. Krševana vrlo je dragocjen historijski spomenik pisan longobardskim (beneventanskim) pismom, a vrsta se među najstarije naše zbornike². Sastoji se od ukupno šesnaest listova (folio) ili tridesetdvije strane velikoga formata, 20 cm široka, a 32 dugačka. Sav je pisan jednom istom rukom, a vrlo lijepim i pomno izrađenim krupnim pismenima. Tek posljednja strana napisana je sve to sitnijim pismenima, ali ipak istom rukom, očito s razloga, što je pisar htio da iziđe na kraj s prostorom i da dovrši cio posao svoj još na njoj. Napisan je pak zacijelo kratko vrijeme poslije 1196., kojom je godinom datirana posljednja njegova isprava. Kako su pak neke od zadnjih isprava označene lijepo izrađenim notarskim znakom (signum notarii) „Blasius“, nije nemoguće, da je taj zbornik napisao tadanji zadarski notar Blaž³. No kako mu poslije 2. marta 1201.

¹ Rački, Doc. 18: „Et in *sancto Chrisogono* dimitto uinea, que emi de Mezulo.“ Tradicija dašto baca utemeljenje samostana sv. Krševana u davnu starinu pripisujući ga nekim egipatskim monasima, koji da sagradiše crkvu u čast sv. Antonija. No kad bi g. 649. iz Ogleja u Zadar preneseno tijelo sv. Krševana i sahranjeno u toj crkvi, prozvana bi otale doskora crkvom sv. Kreševana. Gl. Bianchi, *Zara cristiana*. Vol. I, Zara 1877, 297—298.

² Osim njega još su nam poznati onaj, što se čuva u samostanu sv. Marije u Zadru, i onaj u spljetskom kaptolskom arhivu, koji sadržaje isprave nekadanjega samostana sv. Petra Gu-

majskoga u Poljicama. Uporedi još i dva mlada popisa ispravâ samostana sv. Krševana, — „*Starine*“ XIX, 81—171. (Ljubčić, Dva popisa listina manastira sv. Krševana u Zadru).

³ „*Blasius sancte Anastasie diaconus Jadertine ciuitatis notarius*“, „*Jadertine curie notarius*“ i „*Jadertine curie communis notarius*“, spominje se u zadarskim ispravama 30. sept. 1187. (Sm. II, 211), 18. febr. 1188. (o. c. 219), 28. marta 1188. (o. c. 224), 6. maja 1188. (o. c. 225), 8. dec. 1188. (o. c. 233), 2. maja 1189. (o. c. 234—235), 5. apr. 1190. (o. c. 243), 26. juna 1190. (o. c. 248), 4. juna 1194. (o. c. 267), 5. jula 1194. (o. c. 268), 9. jula 1194. (o. c. 270), 1. marta 1196.

nestaje traga, a u Zadru se javljaju još iste godine kao notari *Camasius Sancti Petri novi subdiaconus et Jadrensis notarius* (9. aprila)¹ i *Lucas presbiter Sancte Anastasie et Jadertine curie notarius* (14. maja)², od kojih prvi ostaje još i kratko vrijeme poslije propasti Zadra za mletačko - križarske navale i okupacije (u novembru 1202.), te obnove grada od 1204. dalje, sasvim je vjerojatno, da je taj općinski notar i svećenik stolne crkve svete Stošije Blaž napisao isti zbornik između 1196. i 1201.

U dobnije vrijeme — po pismu sudeć negdje u XVIII. vijeku — paginirao je netko ovaj zbornik, i to samo listove (folio), a ne još i strane. Kako on sada pred nama leži, paginacija počinje listom 2. tekući dalje sve do 16. Prema tome dakle nema sumnje, da fali prvi list, koji je nepoznata nam ruka očito imala označiti sa 1. No proučimo li točno sadržinu čitavoga zbornika, uvjerit ćemo se potpunoma, da od teksta ne manjka ništa, što nam potvrđuje ne samo okolnost, da smisao nije ni na početku, ni na kraju okrnjen (naime za slučaj da je prvi list pergamene činio cjelinu s posljednjim), već naročito još i to, što i mlađi jedan doslovni prijepis iz XVII. ili XVIII. vijeka istoga zbornika, koji se čuva u zadarskom sjemeništu, sadržaje upravo isti tekst, ni više ni manje. Očito je dakle, da je nekadanji prvi list bio prazan, zapravo omot zbornikov, pa je možda imao napis: „*Registrum privilegiorum monasterii beati Chrisogoni martiris Jaderensis*“, dosljedno da je naš zbornik u današnjem svojem opsegu potpun, a ne tek ulomak. U toj ga je dakle formi upoznao i Lucius, pa donio iz njega neke isprave, a tako i Farlati. No poslije toga vremena (dakle od druge pole XVIII. vijeka dalje) nestalo mu traga, dok ga nije pred nekoliko godina našao u nadbiskupskom arhivu zadarskomu prof. Tade Smičiklas, skupljajući građu za svoj „*Codex diplomaticus*“, i to umetnuta u knjigu prijepisa ninskih isprava³. Uslijed toga dakle nije taj zbornik bio poznat ni Kukuljeviću ni Račkome, pa tako ga oni nijesu mogli da upotrijebe za svoje poznate zbirke ispravâ iz vremena hrvatskih narodnih vladara.

Već razmjerno dosta rano, svakako u XIII. vijeku, poteklo je iz ovoga zbornika nekoliko prijepisa učinjenih na pergameni i longobardskim pismom. Poznato je, da se ovo pismo, kojim su se tako rado služili u dalmatinskim gradovima od XI. do druge pole XIII. vijeka, kroz čitavo ovo vrijeme gotovo nikako mijenjalo nije, tako da se po pismu samom ne da punom sigurnošću odrediti (kao primjerice kod gotice), kojem li stóljeću pripada ovaj ili onaj prijepis, a nesigurnost ovu uvećava uporaba pergamene. Razumljivo je stoga, da su Kukuljević i Rački, koji su se služili tim prijepisima, lasno došli u položaj, da im postanje stave većma unatrag, nego li to odgovara pravom stanju stvari. Ima ipak jedan prijepis, inače veoma važne isprave — na umu mi je ona kralja Petra Kresimira od 1069., kojom dariva samostanu sv. Krševana otok Maun — koji je točno datiran, jer se na leđima njegovim čita: „*Anno domini MCCXLVIII die quinto intrante nouembris, indictio(ne) sexta. Ego Petrus Papiensis, publicus notarius aule imperialis, autenticum huius exempli uidi et legi, nihil addens uel minuens quod sententiam*

(o. c. 277), 1. marta 1197. (o. c. 284), 15. dec. 1197. (o. c. 287), 14. feb. 1198. (o. c. 291), 1. marta 1199. (o. c. 315), 10. maja 1199. (o. c. 319), 3. okt. 1199. (o. c. 328) i 2. marta 1201. (o. c. III, 3). Originali od njegove ruke jesu

isprave od 14. maja 1190., 4. juna 1194., 9. jula 1194. i 1. marta 1199.

¹ O. c. III, 4.

² O. c. 5.

³ O. c. II, XVIII (predgovora).

mutet scripsi, et sigillo consueto roborau¹.“ Ovo precizno određenje, kad je prijepis učinjen, nužno nas upućuje, da i kod ostalih budemo na oprezu. No mnogo je važniji u tom poslu sam tekst. Kad uporedimo ove prijepise s tekstom, kako nam je očuvan u zborniku, ubrzo opažamo, da je on u njemu mnogo korektniji i čišći, nego li je u prijepisima, dapače vidimo još i to, da se neke očite pogriješke zbornikove redovito nalaze i u prijepisima. Ova nas okolnost stavlja izvan svake sumnje pred alternativu: ili su oni stariji prijepisi potekli iz zbornika, ili je zbornik nastao od ovih prijepisa. Ovu alternativu rješava u korist zbornikovu jedno to, što za nj možemo kao bezuvjetno sigurno uzeti, da je nastao pod kraj XII. vijeka, a onda već naglašeni korektniji i čišći tekst, jer prijepisi pokazuju uz zbornikove neke pogriješke znatno mnošto upravo bitnih svojih, kojih nikako nije moglo da bude u originalima, uzevši naime slučaj, da su prijepisi budi stariji od zbornika, budi direktno iz originala potekli, odnosno njima bili bliži². Sve će se ovo dakako tek onda jasno pokazati, kad bude naš zbornik objelodanjen, no zasada već nam u toj tvrdnji dovoljno dokaza pruža isprava od 1066/1067., koju ćemo nešto niže iznijeti. Dašto, te pogriješke u prijepisima, među kojima ima očitih samovoljnih preinaka i dodataka, posljedica su pisareva nemara, što je dobro poznato iz opće evropske diplomatike toga vremena³.

U zborniku samom sabrano je ukupno dvadeset i pet isprava, koje pripadaju vremenu između 908. (bolje 918.) i 1196., i to najvećim dijelom (šestnaest njih), odnosi se na doba hrvatskih narodnih vladara. One su osim jedne već sve objelodanjene, i to u Kukuljevićevoj i Račkovoj zbirci, razumije se prema pomenutim prijepisima, dok je Smičiklas svoje isprave donio po ovom zborniku⁴. Ona još ne-

¹ Rački, Doc. 74. Da ono „autenticum“ znači sam original, bilo bi najvjerojatnije, no ne mora baš da bude, jer i ovaki samostanski zbornici uživali su ugled i vjerodostojnost „autentika“. Stoga je u našem pitanju mnogo mjerodavnije upoređivanje ovoga prijepisa s tekstom zbornikovim.

² Pored toga ne potječu ni svi prijepisi iz starijega doba, jer ih je samo devet učinjeno na pergameni i longobardskim pismom, dok su ostali, njih 14, iz mnogo mladega vremena; originala sačuvala su se samo dva (iz XII. v.).

³ Gl. o tom Rački, Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka prema maticam. Rad jug. akad. 36, str. 135. i dalje, naročito 143–158. Tvrdnje, što ih Rački u toj raspravi iznosi o nekim prijepisima isprava samostana sv. Krševana, ne mogu se više održati, otkad nam je poznat naš zbornik.

⁴ Isprave sadržane u zborniku jesu: 1. 30. maja 1106. Monah Dabro otkupljuje vinograd u Lukuranu (Smičiklas o. c. II, 15–16). 2. *Prije 1. sept. 1067.* Opat Petar čini popis samostanskih posjeda. U njemu se doslovno navodi 3. *oko 1066–1067.* isprava Petra Kresimira,

kojom samostanu sv. Krševana potvrđuje posjed kod Dikla (Doc. 62–63, 69–72). 4. *Prije 1. sept. 1046.* (bolje 1056.). Dar ribara samostanu sv. Krševana (Doc. 48–49, br. 1). 5. *Poslije 1. sept. 1070.* Ivan djed hrvatski daruje dvorac u Brdu (Doc. 84–85., br. 1. i 2.). 6. *Poslije 1. sept. 1070.* Hrvatini i brat mu Ljutostrah daruju posjed u Sekiranima (Doc. 85 do 86 b). 7. *Poslije 1. sept. 1070.* Radovan daruje zemlje i vinograde svoga djeda Lilika (Doc. 81–83 b). 8. 1072. Braća Zovina, Desimir, Petar, Grimela i Slavić daruju posjed svoj u Obrovici (Doc. 91–93 b). 9. 1072. Sidraški župan Petar s bratom Slavićem daruje neki posjed u Obrovici (Doc. 91). 10. *Oko 1066–1076.* Ivan djakon prodaje posjed u Obrovici (Doc. 100). 11. *Oko 1078.* Radi ribolova u Telaščici (Doc. 123). 12. *Prije 1. sept. 1060.* Papinski poslanik Teuzo dosuđuje kapelu sv. Ivana na Telaščici (Doc. 59). 13. *U novembru 1075.* „Ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae cepit“ (Doc. 99). 14. 1078. *Kažnjavanje nekoga provalnika u samostan (doslije još neobjelodanjena isprava).* 15. 19. dec. 986. Obnova samostana sv. Krševana (Doc. 21–22). 16. *Oko 1096.* Opat Majo

objelodanjena isprava izdana je 1078., pa baš zato, jer je nepoznata, mislim da ću sasvim dobro učiniti, ako je ovdje iznesem, premda izgleda kao da je manjkava.

Anno dominice incarnationis millesimo septuagesimo octauo, regnante Buthiano augusto Jadere, Drago priore, Stephanus episcopatum regens. Ego Gregorius abbas considerans sancta loca ex more una cum fratribus, uisum est nobis opere pretium fore, si sacrum cenobium a publico clauderetur. Unde habi(to) consilio (cum) dicto priori ac presuli, petitiones fecimus, quas ipsi et omnis populus Jaderanus, uidentes esse proficuum, consenserunt. Post confirmationem maiorum et uniuerse urbis, iterum quidam filii Belial sub dole componentes falsa, priorem eundem in iram excitauerunt ita, ut arrepto temone, (. . .?) in murum una uice dedit, stans percussus diuino metu, sese in lacrimis dedit, mox coram nobis et omni clero humi prostratus ueniam petiit, se reum et nefarium clamans. Nos autem domini preceptum seruantes, illum blande suscepimus, non tamen absque uindicta. Inde tam ipse quam et ceteri nobiles conclamationem fecerunt, ut si quis deindeceps hunc murum per uolentiam rumpere uoluerit, iratum habeat trinum Deum et unum et incurrat iram beatissimi martiris Chrisogoni, qui est patronus nostre urbis et dampnetur in inferno cum Juda. Hoc actum est coram fratribus nostris et coram clericis. † Ego Dominicus presbiter interfui et rogatus a priore scripsi et coroborauit.

Kao druga po redu uvrštena je (fol. 1 b do fol. 3 a) isprava opata istoga samostana sv. Krševana Petra od 1067.¹ U njoj se kaže, kako je samosianu darovao neki posjed uz selo Diklo (nedaleko Zadra) *quidam enim Chrcatorum rex, ueniens*

preuzimlje samostanska zemljišta na otoku Pašmanu (Doc. 176). 17. 25. jan. 1133. Kažnjavanje upadnika u posjed samostanski (Smičiklas o. c. 40–41). 18. 19. maja 1190. Zadrani vraćaju samostanu otok Maun (Smičiklas o. c. 243–245. *po originalu, koji je sačuvan*). 19. *Prije 1. sept. 1069.* Petar Kresimir daje otok Maun (Doc. 72–74; *datirani prijepis od 1248.*). 20. 5. jula 1194. Kršen Braja daruje Kamenjane (Smičiklas o. c. 267–268). 21. 1. marta 1196. Samostan daje soline u zakup (Smičiklas o. c. 277–278). 22. 5. maja 1195. Papa Celestin III. potvrđuje samostanski posjed (Smičiklas o. c. 273–275). 23. 18. maja 1195. Papa Celestin III. odlikuje opata Vincencija (Smičiklas o. c. 276 *po originalu*). 24. 28. juna 1189. Papa Klement III. potvrđuje crkvu sv. Martina (Smičiklas o. c. 235–236). 25. *Oko 1196.* Bivši nadbiskup barski Grgur daruje oporučno samostan sv. Krševana (Smičiklas o. c. 282).

¹ Od ove isprave nalazi se u arhivu kod namjesničkoga vijeća u Zadru prijepis, koji je potekao iz ovoga zbornika, a odštampan je u Docum. 69–70, odnosno 62–63 (ona Petra Kresimira) i 71–72. Cjelinu čine, onako kako je u zborniku, isprava u Doc. 69–70 do mjesta gdje začimlje isprava Petra Kresimira (p. 62

do 63), a onda slijedi iz istoga zbornika isprava na str. 71–72. U ovakovoj ju je cjelini iz našega zbornika donio Lucius de regno 76–77. U pomenutom prijepisu u zadarskom arhivu jeste ono, što se kaže u Doc. 71–72, done-seno skraćeno, i to očito s jednostavnoga razloga, što je *pisac opazio, da nema više mjesta na pergameni, da je čitavu napiše*, pa stoga su i u tom skraćenom tekstu *izostavljeni svjedoci*, na koje se opat Petar u početku pozivlje riječima: „. . . cum consilio ac uoluntate et testificacione prephate urbis (sc. Jaderae) nobilium, quorum nomina subter asscripta reperientur“. Uslijed toga Rački je Petrovu listinu, uzevši da je tekst toga prijepisa stariji i bolji (jer zbornika i njegovu starost nije poznao), označio kao „*charta in fine manca*“. Nasuprot, budući da je pisar napose prepisao na pergameni onaj skraćeni dio u potpunosti sadržini (nalazi se u zagreb. zem. arhivu), Rački je taj prijepis, odštampani ga na str. 71–72., označio kao „*charta suspecta*“. Da je tekst zbornikov mnogo bolji i vjerniji, lako se možemo uvjeriti, čim ga uporedimo s prijepisom, kako ga je donio Rački. Ja ću variante za listinu Petra Kresimira navesti u bilješcima.

ad orationem in ecclesiam prephatam (sc. Sancti Chrisogoni *Jaderae*) *pro sue remedio anime*“, i kako je onda „*nostris diebus*“ taj posjed potvrdio „*Cresimir Chroatorum rex*“, „*pronepos*“ onoga kralja darovatelja izdajući o tom ovu ispravu (tribuens nobis ex hoc libellum continentem ita¹): „*Ego Cresimir, qui alio nomine uocor*² *Petrus, Chroatorum rex Dalmatinorumque*, notifico omnibus quod iustum mihi videtur³, ut statuta parentum meorum antiquorum non cassentur⁴, maxime illa⁵, que ad salutem eorum pertinent animarum. Comperimus namque in *gestis proavi nostri Cresimiri maioris*, quod pro remedio anime sue tradidisse monasterio⁶ sancti Chrisogoni territorium aliquod in loco⁷ qui dicitur Hyculus⁸, a quercu que⁹ stat supra uallem rabiosam, usque ad stafilum, qui hac de causa situs est in treuiu, quod est contra Sablatam¹⁰ perpetuo possidendum. Quod tutum possessoribus suis mansit *tempore ipsius* (sc. proavi nostri Cresimiri maioris) *et filii eius Dirzislai, et eorum potentibus banis, uidelicet Pribyne et Godemiri, et temporibus Suatoslauo, et eius fratrum*¹¹, *silicet*¹² *Cresimiri*¹³ *et Goyslai*¹⁴ *et filii eius regi(s)*¹⁵ *Stephani patris mei, fauentibus nobilibus banis eorum qui*¹⁶ *fuere temporibus, hi sunt: Varda*¹⁷, *Bozetrehc*¹⁸ *et Stephanus Prasca*. Unde sanccimus¹⁹ eorum sanctiones a nobis roboratas perpetuo permanere. Si quis autem post nostrum obitum²⁰ ista uiolari²¹ temptauerit, supremi incurrat iudicis iram et in orrendi examinis die sinistrum possidens locum, audiat que sinistris merentur²². Actum est hoc in Nona²³ ciuitate his coram testibus: Boleslaus²⁴ tepci²⁵ testis, Adamizo Nonensis iupanus testis, Uiakizo²⁶ iupanus de Luca testis, Volesa²⁷ dad testis, Budiz postelnic testis, Johannes regis²⁸ capellanus testis, Zouiz uolar testes (!)²⁹, Drugona³⁰ scutobaiulus, Dodauit³¹ uinotoc, Grubona decanus testis³². Ego Adam abbas sancti Bartholomei scripsi iussu regis domini mei³³.“

Ova toli važna isprava hrvatskoga kralja Petra Kresimira, naročito po genealoške odnose kraljevske dinastije naše, a kroz to i po slijed hrvatskih kraljeva

¹ Prijepis kod Račkoga ima: „inde nobis tradens libellum continentem ita“.

² uocitor.

³ quod iustum est michi.

⁴ cassarentur.

⁵ ea.

⁶ in monasterio; Rački dopunja „tradidisse(t)“.

⁷ fundo.

⁸ Yculus.

⁹ Qui.

¹⁰ Sablata.

¹¹ fratrum eius.

¹² Fali u prijepisu.

¹³ Cresimir.

¹⁴ Goyslao.

¹⁵ Fali u prijepisu.

¹⁶ qui eorum.

¹⁷ Guarda.

¹⁸ Bosethech.

¹⁹ nos sanccimus.

²⁰ obitum nostrum.

²¹ uiolare.

²² inerentur, što je Rački dopunio u (m)inerentur.

²³ Nonense.

²⁴ Boleslauo.

²⁵ tepzi.

²⁶ Uilkizo.

²⁷ Uolesa.

²⁸ Fali u prijepisu.

²⁹ testis.

³⁰ Dragona.

³¹ Dadouit.

³² testes.

³³ *Et ego Adam monachus, Chroatie electus episcopus, iussu domini regis manu mea scripsi*. Ovaj se Adam i docnije spominje 1069. kao „*monachus, sancti Bartolomei abbas*“ (Doc. 74), pa 1070. kao „*presbiter et monachus*“ četiri puta (Doc. 80, 83, 84, 86) i 1072. naprosto „*Adam*“ (Doc. 91, 93), ali kao pisar listine. Nema sumnje, da je to isto lice, pa stoga otpadaju sve kombinacije, koje su se vezale uz onu prepisivačevu pogrješku „*Chroatie electus episcopus*“. Gl. Rački u Radu 35, 5, 6; Rad 37, 149–150.

od Kresimira II. dalje, kako vidjesmo nije datirana. Ali kako se malo da ne svi svjedoci u njoj upisani opetuju gotovo istim redom u listini istoga kralja Petra Kresimira od g. 1069¹, pa onda prema riječima samoga opata Petra, da je ona izdana *nostris diebus*, možemo je datirati otprilike između 1066. i 1067².

U njoj se jasno razlikuju ove vladarske epohe:

1. proavus Kresimir maior,
2. filius eius Držislav,
3. Svetislav,
4. fratres eius Kresimir et Gojslav,
5. Stephanus „filius eius“, i
6. Petar Kresimir filius Stephani regis.

Svakoj od ovih vladarskih epoha, osim onoj Petra Kresimira, odgovara i pet banskih epoha. Kresimirov ban bijaše Pribina, Držislavljev Godimir, Svetoslavljev Varda, Kresimirov i Gojslavljev Božeteh, a Stjepanov Stjepan „Prasca“. Prema tome dakle ova nas isprava točno i sigurno upućuje u slijed hrvatskih kraljeva od Kresimira do Petra Kresimira, ali u pitanju roda njihova ona već nije tako jasna. Pokušat ću sada, da odredim doba vladanja ovih vladara, kao i krvno srodstvo njihovo.

Doba vladanja Kresimira Starijega nije teško odrediti, jer je ono tijesno vezano uz banovanje Pribinino. Znamo, da je Pribina bio ban već za kralja Miroslava, dapače on bješe i ubojica njegov. To se zbilo oko g. 949. Prema tome dakle pada i vladanje Kresimirovo od te godine unaprijed. Iz riječi cara Konstantina, koji nam je za taj događaj jedini izvor, nipošto se ne može zaključiti, kao da bi po pogibiji Miroslavljevoj Pribina bio vladar, ma i kratko vrijeme, jer Porfirogenit naprosto kaže: „Pošto pak ovaj (t. j. arhont Kresimir) umre, a sin njegov Miroslav, vladavši četiri godine, od ruke bana Pribine pogibe, kad u zemlji nastade raskol i razdor veliki, umanji se broj i konjanika i pješaka i sagena i kondura, što ih imadahu Hrvati.“ Ne samo ove careve riječi, već i sigurni podatak naše isprave, koja kaže, da je Pribina bio ban, jasno pokazuju, da je on to i nadalje ostao, a to znači, da je Pribina ubio Miroslava u sporazumu s njegovim nasljednikom Kresimirovom. Da je uspomena na bana Pribinu bila časnica kod potomaka istoga kralja Kresimira, vidi se otale, što ga Petar Kresimir nazivlje *potens banus*. Pita se sada, šta je bio Kresimir Miroslavu? Vidjesmo, da se Miroslavu otac zvao Kresimir, a jer je upravo to ime tako značajno baš u hrvatskoj vladarskoj porodici, možemo uzeti, da je i istoimeni nasljednik Miroslavljevi bio također član te kraljevske porodice. Stric mu nije mogao biti, jer bi u tom slučaju dva brata nosila isto ime, što je naprosto nemoguće, a ni sin, jer po svemu sudeći Miroslav još nije mogao da bude tako star, da bi već imao sina sposobna za prijestolje, budući da se za

¹ Doc. 73. „Adamiço Nonensis iupanus, testis. Boleslaus curialis comes, testis. † Vilchiço iupanus testis. † Volessa dad testis. † Budeç postelnic Berberisticus iupanus testis. † Johannes regis capellanus testis.“

² Rački (Doc. 62—63) datirao ju je „circa a. 1062“, s razloga, što „aditum esse (sc. hoc diploma) post a. 1059 patet vel ex eo, quod

hoc tempore iupanus Lucae Pirvanego fuerit, Vlkic autem tardius eidem successit. Cum autem anno 1066 Rainerius iam episcopus Chroaciae fuisset, hoc autem diploma scriptum sit ab Adamo „Chroacię electo episcopo“, editum illud fuisse ante a. 1066 oportet“. Ta argumentacija sada otpada.

kakih dvadeset godina, dakle za razmjerno kratko vrijeme, spominju u jednom slijedu otac Trpimir, sin Kresimir i unuk Miroslav (između 928. i 949.). Najprirodnije je stoga mišljenje, da je Kresimir bio Miroslavu mladi brat, pa da se u onoj buni i ubojstvu radi o jednoj pojavi, kakova će nam se pokazati pô vijeka docnije za okupacije dalmatinskih gradova po duždu Petru Orseolu II. (g. 1000.), a o kojoj će još biti napose govora. O samom kralju Kresimiru, — o kom sam već iznio mišljenje, da je identičan s Mihajlom Jelenine grobne ploče, pa ćemo ga stoga i nazivati unaprijed Mihajlo Kresimir II., jer Kresimir I. bješe mu drugi prešasnik (a po mom mnijenju još i otac) — znamo vrlo malo. Obdario je samostan sv. Krševana došavši lično u Zadar, kod kojega čina kao da je bio nazočan još i njegov „možni“ ban Pribina, te imao za ženu Jelenu i s njome sina Stjepana Držislava. Onaj „veliki raskol i razdor“ ili drugim riječima građanski rat, što ga spominje Konstantin po pogibiji Miroslavljevoj, zacijelo je konačno povoljno po njega svršio, jer ne samo da se održao na vlasti do smrti, već je u neku ruku osnovao i čitavu lozu vladarsku. Kako sin i nasljednik njegov Stjepan Držislav već vlada kao kralj 970., slijedi, da je Mihajlo Kresimir umr'o prije te godine. Izvjesna se dašto uz potpuno pomanjkanje izvora ne da o tom ništa kazati¹.

Mnogo je teže s njegovim sinom i nasljednikom Stjepanom Držislavom, jer o njemu nemamo osim gore navedene godine 970. više nijedan sigurni i pomenični hronološki podatak, tako da ne znamo kad je umr'o. Poznate su nam doduše dvije isprave, jedna od 9. februara 994., a druga od 1. augusta 1000., u kojima se navodi kao kralj hrvatski „*illustrissimus et probus*“ te „*inclytus rex*“ *in regno Chroacie gubernans Držislav* (Dirzislavus), a s tim je ispravama u vezi još jedna nedatovana, u kojoj se govori o darovanju raznih kupljenih zemalja crkvi sv. Mihajla, koju je tobože sagradio neki rođak bugarskoga *imperatora* Stjepana imenom Pincius (Penčo?) s braćom i rodom svojim, umaknuvši srečno ispred bijesa krvoločnoga istoga imperatora, — za koga se kaže, da je bio „*sacrilagus et profanus*“, i da „*excaecauerat enim patrem suum, patruum autem nostrum, probum dominum, christicolam iustum, Sismanum imperatorem*“ — umakavši dakle „*de terra Bulgarorum ex urbe Tarnoua*“ u Hrvatsku, gdje su onda isti Pincius s braćom i rod njihov primili *ueram fidem catholicam secundum institutionem romanae ecclesiae*, ali ove su isprave od reda potpuni i nespretni falsifikati, i to naj-

¹ Za datum vladanja Držislavljeva gl. Thoma 36—37: „*Martinus* archiepiscopus fuit anno domini *nongentesimo septuagesimo*, tempore Theodosii imperatoris et *Dirsci(s)clai* regis. Hic Martinus fuit Spalatinus natione. Hic fecit ecclesie unum calicem magnum cum sua patena de auro purissimo.“ Ovaj podatak donosi Toma pod natpisom: „*Catalogus archiepiscoporum, de quibus extat memoria*“, a već je davno opaženo, da je Toma svoj katalog učinio na osnovu isprava ili točnih službenih podataka, nađenih u spljetskom nadbiskupskom ili kaptolskom arhivu. Stoga i jeste bitno i glavno u gornjem podatku ime nadbiskupa Martina i godina 970., a onda vladanje kralja

Držislava. Istina je, da tada nije u Byzantu vladao Teodozije, već Ivan Tzimisces (969—976.), no ova nas pogrješka nikako ne može ovlastiti, da posumnjamo u ispravnost onih drugih imena i godine same, jer nam je ime i vladanje kralja Držislava poznato iz isprave od 1066/1067., a zna se, da mora da pada poslije Kresimira II., odnosno poslije banovanja *Pribinina*. Otkale dakle ona pogrješka Tomina s carem Teodozijem, ne znam; svakako nije takove prirode, da nas prisili, da zabacimo jedini pozitivni hronološki podatak što ga imamo o kralju Držislavu, a koji je inače posve u skladu s ostalim izvorima.

ranije iz XIV. vijeka¹. Bez obzira na to, što im je tradicija posve nepouzdana, — prvi ih je objelodanio iz arkiva porodice conte Cindro u Spljetu Farlati, dok se Lucius (koji ih je poznao) s njima poslužio samo poradi hronoloških podataka, — one ni po formi ni po svojoj sadržini nikako ne odgovaraju ni konceptu, ni duhu, ni običajima ispravâ onoga vremena. Na potpunu sumnjivost njihovu upozorili su već Drinov² i Jireček³, a temeljito je to konačno dokazao Prokić⁴. Te su listine mogle biti falsificirane tek onda, kad je Trnovo postalo bugarskom prijestolnicom a u njoj stolovala dinastija Šišmanida, što se zbilo između 1323. do 1393., nadalje tek onda, kad se moglo govoriti o prelazu s pravoslavlja na katolicizam, pa kad se računalo na denare, a zemlju mjerilo na vretena i kad se izdavalo o jednom predmetu više suvislih točno na dan datovanih isprava, to jest, kad su kancelarijske forme bile razvijenije. Isto je tako upravo nemoguće govoriti u godini 1000. o „*domino Florino principe* (umjesto priore!) *Splati et Clisii*“, jer je tada bio Spljet u Dalmaciji, a Klis u Hrvatskoj, te nikako i ni pošto ne može u ono doba da bude jedna ista ličnost obim mjestima glavar (načelnik). Na takovo što i pomišljati nikako se nije dalo sve do onda, otkad ne postadoše članovi nekih hrvatskih porodica, koje su imale Klis, podjedno još i knezovi u Spljetu, što se prvi put zbilo za kneza Domalda od plemena Svačičeva (1209—1217.) u prvoj polu XIII. vijeka, a onda u XIV. za Jurja II. kneza Bribirskoga od plemena Šubičeva (1303—1322.). U tim ispravama dakle nema upravo ni traga ikakvoj historičkoj vjerodostojnosti, pa baš ni onakoj, kakova se nalazi u nekim falsifikatima nastalima na osnovi vjerodostojnih podataka; one su očito naprosto izmišljene s kraja na kraj, i to očito u svrhu, da se opravda neki posjed crkve sv. Mihajla „de arena“, kako se ona zvala u XIV. vijeku⁵, a o kojoj se možda u ono doba pričalo, da je nekoć bila, pa makar i za kralja Držislava i njegovom dozvolom, sagrađena po nekim bugarskim bjeguncima od kamena izvađena iz starorimske salonske arene. Upravo taj fakat, da im je čitava sadržina s kraja na kraj izmišljena, sili nas na ozbiljnu dosljednost, to jest, da te patvorine potpuno i zaboravimo, a ne da se djelomično ipak s njima poslužimo u koliko nam to dobro dolazi, a možda i pomaže, dakle iz razloga shodnosti, — ili drugim riječima, — ni hronološki podaci što se u njima nalaze, naime g. 994. i 1000. za kralja Držislava i za spljetskoga nadbiskupa Martina, ne mogu i ne dađu se nikako spasiti, već se moraju bezuvjetno odbaciti⁶. Prema tome dakle mi ne znamo

¹ Isprave donosi Rački (iz Farlata), Doc. 23 do 24, 28—31. kao „*chartae retractatae*“, dakle prerađene, očito poglavito zato, da im spasi hronološke podatke (g. 994. i 1000.). S njima je u vezi i ona (iz Farlata III, 277) od 1255. ap. Smičiklas, Cod. dipl. IV, 616. Ona pokazuje, da je falsifikacija učinjena mnogo godina poslije toga vremena.

² Дриновъ: Южные Славяне и Византия въ X вѣкѣ. (Сочинения Vol. I, Sofija 1909.) p. 457—458.

³ Jireček: Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993. (Jagić, Archiv XXI [1899], 549): „Der κόμης, Vater der Komitopulen, erscheint im Pomenik von Zografu als *Šišman*, ebenso als

„*Sismanus* imperator“ in einer dalmatinischen Urkunde angeblich von 994, die aber fabricirt wurde in einer Zeit, wo Trnovo die Hauptstadt Bulgariens war, im XIII.—XIV. Jahrh.“

⁴ Прокић: Почетак Самуилове владе (Глас срп. акад. LXIV, Beograd 1901.) p. 110., bilj. 2., 130—134. — Прокић: Постанак једне словенске царевине у Македонији у X. веку (Глас LXXVI, Beograd 1908.), p. 219—222., 242—246., kao i čitav rezultat ove odlične radnje.

⁵ Smičiklas, Cod. dipl. IX, str. 437., X, str. 395—396.

⁶ Pomisao na kaki autentični zapis ili čak napis na crkvi o njenom postanju iz vremena kralja

(kako već naglasismo) iz sačuvanih izvora, kad je kralj Stjepan Držislav prestao vladati, odnosno kad je umro, već jedino to, da je bio sin kralja Mihajla Kresimira II. i žene mu Jelene, te da je kao kralj u Hrvatskoj vladao g. 970.

Mnogo je teže pitanje, u kakovoj krvnoj vezi stoji Svetoslav spram svoga prešasnika Držislava, je li mu brat ili sin, jer nam u tom smjeru već pomenuta naša isprava ne daje bistroga uporišta. Da uzmognemo i na to odgovoriti, potrebno je, da ponajprije odredimo genealoške odnose Svetoslavljevih nasljednika. Za Kresimira III. i Gojslava isprava jasno kaže, da su bili braća Svetoslavljeva: „*et temporibus Suatoslauo, et eius fratrum, silicet Cresimiri et Goyslauri*“, dok se za Stepana opet naprosto dalje kaže: „*et filii eius regis Stephani patris mei*“. Pita se sada, čiji je sin bio kralj Stjepan, da li Kresimirov ili Gojslavljev, ili možda trećega brata Svetoslava? Promotrimo li dobro sam originalni tekst, bez obzira na sve ono, što je dosada o tome pisano, naći ćemo se u velikoj zabuni, jer će nam na nj biti vrlo teško odgovoriti. U ovako nejasno stiliziranoj rečenici, kakova je ova, naime: „*et temporibus Suatoslauo et eius fratrum, silicet Cresimiri et Goyslauri et filii eius regis Stephani patris mei*“, može se ono „*filii eius*“ odnositi na svu trojicu braće, i na Svetoslava, i na Kresimira, i na Gojslava, pa stoga je svako domišljanje na toj i takovoj bazi nesigurno. Ovaj nejasni položaj traži stoga nužno od nas, da pokušamo da pitanje o Stjepanovom ocu riješimo uz pomoć drugih bistrijih izvora. U darovnici samostana sv. Krševana, kojom mu Petar Kresimir g. 1069. daruje otok Maun, govori isti kralj ovako: „*Ideo ego Cresimir diuina gratia largiente Chroatie atque Dalmatie iura gubernans atque aui mei beate memorie Cresimiri regis patrisque mei regis Stefani in elisio campo feliciter quiescentis habenas regni retinens*^{1.}“ Ovoj ispravi, koja se nalazi u zadarskom arhivu u ovjerovljenom prijepisu od g. 1248., a onda u još starijem prijepisu u zborniku isprava istoga samostana sv. Krševana, nema i ne može da bude prigovora. Tekst nam je njezin posve pouzdan i autentičan. U njoj pak, kako vidjesmo, kralj Petar Kresimir govoreći i naglašujući svoje *baštinsko* kraljevsko pravo i vlast, jasnim riječima upravo *poimence* navodi vladanje *svoga djeda (aui mei)* kralja Kresimira, a onda i *svoga oca (patrisque mei)* kralja Stjepana. U ovim se riječima nikako ne smije posve obična imenica s određenim značenjem, naime *avus* — *djed*, pa još tome uz ime i u neposrednoj vezi s *pater* — *otac*, tumačiti kao *proavus* — *pradjed*, a sve zato, ne bi li se tako na vještački način došlo do rezultata, da je onaj *avus meus beate memorie Cresimir rex* zapravo onaj poznati nam već *proavus noster Cresimir maior*^{2.} Ovaki pak rezultat imao bi da podupre mišljenje, kao da otac kralja Stjepana nije bio Kresimir, već drugi jedan od braće. Međutim pored ove isprave od g. 1069., još u jednoj (zapravo u dvima), možda nešto sumnjivoj, izrijeком navodi isti kralj Petar Kresimir, da mu je djed bio kralj Kresimir. Izdana je 1066. (odnosno 1072.), a njome daje isti kralj zadarskom samostanu sv. Marije „*terram Tochintia . . . quam auus meus Cresimir) dedit cognato suo Madio et filio eius Dabrone*^{3.}“

Držislava i nadbiskupa Martina, ne pomaže ništa. Ona bi se imala tek dokazati, bar time, da je crkva sv. Mihajla de arena postojala već u X. odnosno XI. vijeku, jer nam se faktički spominje prvi puta tek u XIV.

¹ Rački, Doc. 72. kolacionirano sa zbornikom

samostanskim. Za čitanje *elisio* spram Račkove emendacije u Clisio, gl. str. 52. i bilješku 1. ove radnje.

² O riječi „*proavus*“ na tom mjestu, biti će nešto niže još govora.

³ Rački. Doc. 67.

Ako i uzmemo (što ne stoji), da je ova listina (pa makar i obje) falsificirana, ipak je to učinjeno u samostanu sv. Marije svakako još u XII. vijeku¹, pa stoga jedva se može vjerovati, da bi falsifikator njezin onako napamet napisao, da je djed kralja darovatelja bio Kresimir, pa još tome „cognatus“ *zadarskih* plemića Madija i sina mu Dobronje, ako nije za to imao sigurna uporišta u posve pouzdanom vrelu; a da se u XII. vijeku u Zadru lasno moglo naći takovo vrelo, nadam se, da ne će nitko poricati². Kaki je dakle razlog, odnosno dokaz, da se u novije doba uzelo pisati i tvrditi punom sigurnošću, kao da je to „nedvojbeno“ stvar, da je otac kralja Stjepana bio Svetoslav, dakle da se ono „*et filii eius regis Stephani*“ u ispravi odnosi na njega.

Svi pisci od Lucija dalje sve do polovice XIX. vijeka redom su uzimali, da je otac Stjepanov bio Kresimir III. Prvi je pomenutu promjenu učinio Büdinger. On piše: „Tomislaw legte sich den Königstitel bei und nahm, zugleich immer in freundschaftlichen Beziehungen mit den Byzantinern, eine gefürchtete Stellung ein; einen Angriff der Bulgaren wusste er blutig zurückzuweisen (927). Unter seinem Sohne Kresimir II. und unter *Dirzislaw, seinem Enkel, der nach Verdrängung eines Bruders die Herrschaft allein behauptete*, stieg die Macht dieser kroatischen Könige — weder in Byzant noch in Venedig erkannte man freilich den Titel an — immer höher . . . (Die Kroaten) hatten seit dem Ende des zehnten Jahrhunderts grosse Verluste erlitten. Ihrem Könige Dirzislaw kündigten die Venetianer im J. 996. den Zins für die Sicherheit der Schifffahrt auf; dann, als er zur Gewalt schritt, nahmen sie die Narentanerinsel Lissa weg, einen Hauptschlupfwinkel dalmatischer Piraterie. Dirzislaw verlangte dann seinen Tribut geradezu und ausdrücklich in Venedig; er wolle ihn selbst bringen, erwiederte der Doge Peter Urseoli, und fuhr mit einer grossen Flotte aus (998), empfieng die Huldigung der istrischen, dann der dalmatischen Küstenstädte, von welchen bis dahin den Venetianen nur Zara gehört hatte, und nahm den Narentanern von neuem zwei Inseln. Der, wie wir früher bemerkten, *verdrängte Bruder Dirzislaws, Suetoslaw* — die Venetianer nennen ihn, vermuthlich nach dem Familiennamen des Fürstenstammes, *Surigna* (Surinja) — erschien jetzt vor dem Dogen, leistete den Lehnseid und stellte *seinen Sohn Stephan* als Geisel. Im Triumphe kehrte Peter beim und legte sich den Titel eines Herzogs der Dalmatiner bei; *seine Tochter Hicela vermählte er* (noch vor dem J. 1008) *mit dem eben genannten Stephan*, der den kroatischen Thron später wieder erworben hat.“ U bilješci, za potkrepu ovih pozitivno izrečenih tvrdnja, kaže Büdinger ovako: „Die Stammtafel bei Lucius nimmt zwar ohne weiteres an, Stephan sei Kresimirs Sohn gewesen, weil Kresimir-Peter in einer Urkunde von einem *avus meus Cresimir* spricht; *allein avus ist ein vager Begriff, der eben so gut den Urgrossvater bezeichnen kann und auch hier bezeichnet*; denn in der für die Genealogie des Hauses wichtigsten Urkunde von 1067 sagt derselbe Kresimir-Peter: *temporibus Suetoslavi, et eius fra-*

¹ Da je zbornik samostana sv. Marije u toj partiji napisan još u XII. vijeku, općenito je poznata stvar. Gl. Rački, Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih. Rad XXVI., str. 165—168.

² Ovu tvrdnju uvećava još i poznati rodbinski odnošaj između hrvatske kraljevske kuće i

ovih zadarskih Madija. Vidjesmo, da „*avus . . . Cresimir dedit cognato suo Madio et filio eius Dabrone*“ „*terram Tochinia*“, dok potomku njihovu opaticu Čiku kralj Petar Kresimir nazivlje „*soror mea*“ (Doc. 66). O tom će pred kraj ove radnje još napose biti govora.

trum Kresimiri et Goyslavi, et filii eius regis Stephani patris mei. *Offenbar wird hier zuerst von Brüdern, dann von einem Sohne Suetoslaws gesprochen; dieser Sohn ist aber Hicela Urseolis Gemahl; der Vater Suetoslaw also mit Surigna Eine Person*¹.“

Ovo je mišljenje potom poprimio Rački. On kaže: „Što se tiče rodstvene sveze, u kojoj su ovi hrvatski kraljevi stajali, vidi se iz jasnih riječi obiju listina (naime one od 1066/1067. i 1069.), da su svikolici bili članovi jedne u Hrvatskoj vladajuće obitelji. Glede njihova pako u toj obitelji uzajamnoga odnošaja, to je po ovim listinama jasno, da je kralj Kresimir Stariji bio Držislavu otac, a Petru Kresimiru pradjed, koji se zbilja u listini Petra opata sv. Krševana od 1067. g. zove „pranuk (pronepos)“ Starijemu Kresimiru; i da je Petar Kresimir bio sin kralja Stjepana. *Ali iz same se listine ne može razabrati, što je Držislav bio svojim na prijestolu nasljednikom, braći Svetoslavu, Kresimiru i Gojslavu. Isto tako nisu ni obje listine u razgovjetnu suglasju glede oca kralju Stjepanu.* U drugoj naime od pomenutih dvaju listina zove Petar Kresimir Kresimira svojim djedom (avus), kojim ga imenom spominje također u drugoj listini od 1072. (odnosno 1066.), prikazanoj duvnam sv. Marije u Zadru. Ako se dakle riječ *avus* uzme u pravom i strogom znamenovanju: onda bi bio Stjepan sin kralja Kresimira Mladega, a sinovac kralja Gojslava. *Ali tomu se protivi tako poredanje rieči kako i slovničko skladanje dotične izreke u prvoj listini Petra Kresimira. Ovdje naime navodi taj vladalac svoje prešasnike počam od starijega Kresimira, svoga pradjeda, pa do svojega oca; poslije Držislava navodi Svetoslava, onda braću njegovu Kresimira i Gojslava. A kako se pokazno zaime u izreci „et eius fratrum Cresimiri et Goyslavi“ odnosi na Svetoslava, tako se ono u sljedećoj izreci „et filii eius regis Stephani patris mei“ ne može odnositi ni na Kresimira (Mladega) ni na Gojslava, nego jedino na Svetoslava, brata Kresimira i Gojslava. Stoga je Stjepan po ovoj listini bio sin Svetoslavu a ne Kresimiru, pak je Svetoslav a ne Kresimir bio djed Petru Kresimiru.* Kojege dakle spomenika valja nam se držati? Ako obje listine glede njihova za rodoslovje znamenovanja usporedimo, onda nam je bez sumnje dati prednost prvoj, u kojoj kralj Petar Kresimir navodi svoje na prijestolu prešasnike, bivše dobrotvore samostanu sv. Krševana, dok u drugoj spominje samo svoga oca i pretka Kresimira, od kojih je kraljevsku vlast (habenas regni) naslijedio. *Prem on u prvoj listini razgovjetno imenuje Kresimira Starijega svojim pradjedom (proavus): to ne bi bio pogrešio prama običaju one dobe, kad bi mu drugdje nadjenuo bio riječ „avus“, koja značnuje također pretka u rodu.* A da se u drugoj listini (t. j. od 1069.) imade razumijevati Stariji Kresimir, slutim odavle, što se onom listinom daruje nov dar samostanu sv. Krševana, komu je po prvoj listini Kresimir Stariji bio prvi od Petrovih prešasnika dobrotvorac².“ Iz Račkoga dakako prešli su ti rezultati kao „nedvojbene“ tvrdnje u sve naše pisce do danas.

Kad dobro proniknemo u ovu argumentaciju Büdinger-Račkovu, vidjet ćemo, da je ona sagrađena na trim razlozima. Ona prvo i prvo suponira, da je Držislav bio onaj hrvatski kralj, za čijega je vladanja dužd Petar Orseolo okupirao dalmatinske gradove, što se nesumnjivo zbilo g. 1000. (a ne 998.). Osnov toj tvrdnji leži u onim već spomenutim ispravama od g. 994. i 1000. bugarskoga bjegunca Pincija,

¹ Büdinger, Österreichische Geschichte. Bnd. I, Leipzig 1858, str. 369., 417—418.

² Rački, Dopunji i ispravci za stariju povijest hrvatsku, Rad XIX (Zagreb 1872.), str. 65—66.

a koje smo upoznali kao uzorne patvorine. Drugi razlog jeste, a izvire neposredno iz prvoga, da je onaj Surigna mletačkoga izvora, koji je duždu predao sina Stjepana, a koji se docnije oženio duždevom kćeri Hicelom i postao hrvatskim kraljem, identičan sa Svetoslavom isprave od 1066/1067., pa tako su bili Držislav i Svetoslav braća. I treće, da onaj Kresimir „avus“ isprave od 1069. (odnosno 1066.) nije Petru Kresimiru bio *avus*, već zapravo *proavus*, pa da je stoga identičan s *proavus*-om Kresimirom isprave od 1036/1067. Treba dakle sve ove razloge pomno proučiti.

Za mletačku okupaciju dalmatinskih gradova, kao i za događaje, što se odnose na tadanje članove hrvatske kraljevske kuće, svjedok nam je već češće napomenuti pouzdanik duždev, suvremeni djakon Ivan. On kaže s obzirom na naš tema ovo. Spomenuvši najprije, kako je dužd Petar Orseolo stupio na vladu 991., daje odmah kratku karakteristiku važnosti njegove vladavine i naglasuje: „Iste nempe patriae comoda non modo in priscum consolidando reduxit statum, verum in tantum rem publicam auxit, ut suis temporibus Venecia prae omnibus finitimarum provinciis decore et opulentia sublimata diceretur.“ Potom napominje obnovu ugovora s byzantinskim carevima Vasilijem II. i Konstantinom (u martu 992.), dobre veze s arapskim vladarima, obnovu prijateljskih odnosa s njemačkim carem Otonom III. (19. jula 992.), a onda naglasivši izrijekom: „*Hisdem namque dux a Croatorum Sclavorum oppressione suos potenter liberavit, quibus etiam solitum censum primus dare interdixit*“, opet nastavlja sa sumarnim nabranjem uspjeha duždeva vladanja. Iza toga začilje s pripovijedanjem vladanja samoga u hronološkom nekom redu, pa stavlja u godinu 996. ovo: „Circa haec namque tempora Croatorum iudex propter interdictum sibi censum a duce in Veneticos lesionis molestiam exercere conatus est; unde domnus dux sex naves praeparatas illuc mittens, quibus Badovarius, cognomento Bragadinus prefuit; qui unam illorum civitatem, quae Issa nominabatur, comprehendens, utriusque sexus captivos ad Veneciam deportavit; et ex hoc maioris odii cumulum inter Veneticos et Sclavos pululavit, coeperuntque iterum censum inportune ducis exiere, quibus dux pro illorum ignominia demandans, non per quemlibet nunciorum hunc mittere curo, sed vita comite ad hanc persolvendam dationem venire ipse non denegabo.“ Iz ovih se riječi vidi, da je dužd Petar Orseolo zakratio hrvatskom vladaru običajni danak (solitum censum) g. 996., jer one naprijed navedene riječi napisao je djakon Ivan tek u općenitoj karakteristici vladavine Petra Orseola, te se ne mogu tumačiti, kao da je dužd odmah po nastupu svom zakratio taj „uobičajeni (valjda godišnji) danak“, odnosno, da je tadanji hrvatski vladar čekao kroz punih pet godina dok će ga zatražiti. To se vidi već i po tomu, što se hrvatski vladar zagrozio, ako mu se danak ne plati, da će onda „in Veneticos lesionis molestiam exercere“. I odista, dužd je primio taj prelom dojakošnih mirnih odnosa među obim državama, pa tako dolazi do rata među njima, a naročito kad je Petar Orseolo na ponovni poziv hrvatski, da plati danak, odgovorio, da će ga sam lično donijeti. U maju g. 1000. pođe dužd s brodovljem na vojnu. Kad je došao u Zadar, „*Croatorum itaque rex ad suae gentis depopulationem ducem advenisse prenoscens, nunciorum studio eundem placare pacificis nisis est verbis; quod domnus dux omnino parvi pendens, eosdem nuncios redire dimisit, et sic tractare cum utriusque gentis exercitu adorsus est, quo inimicorum aditus intrare, vel quibus argumentis illorum munitissima loca indemnīs capere posset*“. Sada pošlje dužd deset lađa protiv

Neretljana do otoka Kače, a onda se odluči na osvajanje Belgrada, poručivši najprije građanima, da mu se dobrovoljno predadu. Kad oni čuše duždevu poruku „domini sui, *Sclavorum* scilicet *regis*, periculum incurrere formidabant, et tanto principi resistere non valebant; unde utroque discrimine positi, quid agere poenitus ignorabant; tandem timoratione domni ducis atriti, adstantibus eiusdem *regis* militibus, et sacramenta et obsequium persolverunt.“ Potom dođe dužd u Trogir, gdje „*Sclavorum* etiam *regis* frater, *Surigna* nomine aderat; qui condam fraterno dolo deceptus, regni amiserat diadema. Ipse namque non modo sacramenti vinculo se eidem duci associavit, verum etiam *Stefanum* puerulum, karissimam sobolem suam, sibi pro obside commendavit.“ Nato dužd uđe u Spljet, gdje bi svečano dočekan od nadbiskupa, ostaloga klera i građana, da konačno okupacijom južnih dalmatinskih otoka i grada Dubrovnika završi svoju vojnu. Iza toga ne donosi djakon Ivan više nikakih vijesti o članovima hrvatske kraljevske kuće; tek pred kraj, govoreć o duždevoj djeci, kaže: „Quattuor quoque filiae eidem optimo manebant patri; quarum prima, *Hicelam* nomine, *Stefano Sclavorum regis filio*, de quo antea predixi, in coniugio honorifice sociavit; reliquas vero tres in monasterio Deo omnipotenti mancipavit¹.“

Ovako dakle glase podaci, što nam ih daje suvremeni djakon Ivan o članovima hrvatske vladarske kuće u g. 1000. i nešto malo dalje. Kako vidjesmo, u njemu se na četiri mjesta spominje hrvatski onovremeni vladar, ali nažalost baš nikad poimence; prvi puta piše djakon Ivan *Croatorum iudex*, drugi *Croatorum rex*, treći i četvrti *Sclavorum rex*. Peti puta govori on o ocu duždeva zeta Stjepana, te ga nazivlje *Sclavorum rex*, i opet ne dajuć mu imena, ali se iz konteksta ipak jasno vidi, da ima na umu istu onu ličnost, koju je naprijed nazvao „*Sclavorum regis frater Surigna*“. Konačno treba napomenuti još i to, da djakon Ivan ne kaže ni spljetskom nadbiskupu imena. Prema tome mi iz djakona Ivana znamo sigurno samo za jedno ime, a to je *Surigna*. Ono je u ovoj formi za nas posve novo, jer znamo, da ga nema među onim vladarskim imenima, što ih daje listina od 1066/1067. Stojimo dakle pred alternativom: je li to nova ličnost, ili se pod tim imenom krije koji od onih navedenih članova hrvatske kraljevske kuće. Pitanje se rješava njegovim sinom Stjepanom; *Surigna* je dakle otac Stjepanov. Iz listine od 1069. znamo, da se on zvao Kresimir, dakle je prema tome Kresimir imao još i nadimak *Surigna*, ili se on tako zvao prije nego li je postao vladar, to jest *Surigna* je sebi uzeo kao vladarsko ime Kresimir. Zašto i kako, toga dakako svega ne znamo, ali je vrlo vjerojatno, da ovo *Surigna* u djakona Ivana zapravo glasi hrvatski *Suronja*, što je toliko koliko suri čovjek. U toj ga formi nalazimo u dvjema ispravama XII. vijeka; poznati su nam naime plemići zadarski *Gaudio Suronie* (14. maja 1190.)² i *Suronia Sbisici* (5. juna 1194.)³.

Ali djakon Ivan kaže, govoreć o njemu drugi puta, da je dužd Petar Orseolo udao kćer za Stjepana „*Sclavorum regis filio*“. To nesumnjivo znači, da je tada, kad se *Hicela* udala za Stjepana, otac njegov *Suronja-Kresimir* bio kralj hrvatski. A

¹ Monticolo o. c. str. 148—149., 153., 155. do 160., 171.

² Smičiklas, Cod. dipl. II, str. 244.

³ O. c. 268. Ovako kako se tude to ime čita, izgleda kao da je krsno ime. Bilježi ga i Ji-

reček, Die Romanen. III T. (Wien 1904) 64: „In Zara Gaudius Suronie 1190 K(ukuljević) 2, 157. Vgl. *Surigna, Sclavorum regis frater (des Königs von Kroaiien) c. 1000 bei Joannes Diaconus.*“

kad se udala Hicela? Djakon Ivan pripovijedajući, kako je Suronja predao u Trogiru sina svoga Stjepana duždu kao taoca, izriekom kaže, da je Stjepan tada još bio dječarac, *puerulus*. Ovu istu riječ upotrebljava djakon Ivan i o njemačkom caru Otonu III., kad spominje poslanstvo mletačko, koje je k njemu pošlo, te 19. jula 992. utanačilo s carem t. zv. pactum. Djakon Ivan naime piše: „Nuncios etiam Saxoniam ad tercium Ottonem regem, praeclare indolis *puerulum*, destinavit¹.“ Budući da se car Oto III. rodio 980., slijedi, da mu je tada bilo *dvanaest* godina. Poznati učitelj srednjega vijeka biskup seviljski Isidor Hispalensis († 636.) piše u djelu „*Origo ili Etymologiae*“ s obzirom na razdiobu ljudskoga vijeka ovako: „*De aetatibus hominis*. Gradus aetatis sex sunt: *infantia, pueritia, adolescentia, juvenus, gravitas atque senectus*. Prima aetas *infantia* est pueri nascentis ad lucem, quae porrigitur in *septem annis*. Secunda aetas, *pueritia*, id est *pura* (sc. aetas) et necdum ad generandum apta, *tendens usque ad decimum quartum annum*. Tertia *adolescentia* ad gignendum adulta, quae perrigitur usque ad *vigesimum octavum annum*².“ Iz ovoga svega jasno saznavamo, da je g. 1000. Stjepan bio dječarac između sedme i četrnaeste godine, a oženit se mogao tek onda, kad mu je bilo najmanje petnaest godina, kao *junoša* (adolescens). Kako udaja Hicelina svakako pada još za duždeva života, a djakon Ivan prekida ili svršava djelo svoje godinom 1008. (sam je dužd umr'o tek u septembru 1009.), slijedi nesumnjivo, da se i Hicela udala prije 1008. No kad uzmemo na um, da djakon Ivan kaže za Hicelu, da je ona bila najstarija kći duždeva od njih četiri, te da su one tri mlade sestre njezine pošle u samostan, također još prije 1008., a pored toga, da je dužd Petar Orseolo imao i pet sinova, pa da leži u prirodi stvari, da su se ta djeca rodila ispremiješana, onda nam je dozvoljeno, da vrijeme „svečane“ udaje Hiceline pomaknemo natrag i za dvije godine, ili drugim riječima: Otac Stjepanov Kresimir (Suronja) postao je u Hrvatskoj kraljem između g. 1000. i 1006.

Konstatovavši ovu sigurnu činjenicu na osnovu bistrih izvora, naime na ispravi od g. 1069. i suvremenoga djakona Ivana, pređimo sada na dalje pitanje: tko je vladao u Hrvatskoj g. 1000. u doba duždeve vojne, odnosno tko je prešasnik i brat Kresimira (Suronje). Na to nam pitanje odgovara slijed vladara naših, kako ih donosi isprava od 1066/1067. Po njoj teku vladarske epohe (kako vidjesmo) ovim redom: 1. Kresimir „Proavus“, 2. Držislav, 3. Svetoslav, 4. Kresimir i Gojslav i 5. Stjepan. Ovako smo dakle došli bez muke i vještačkoga udešavanja teksta, na osnovu pouzdanih i bistrih, upravo prvostepenih izvora do rezultata, da je g. 1000. vladao u Hrvatskoj Svetoslav, a ne kako se dosele općenito pisalo Držislav. Temeljni razlog zabludi dojakošnjih pisaca ležao je u tom, što su oni prihvaćali lažni datum onih dvaju falsificiranih isprava od 994. i 1000. kao pouzdan, pa su stoga, da taj datum dovedu u sklad s onim, što se znade iz isprava od 1066/1067. i 1069., te iz djakona Ivana, bili prisiljeni, da od Držislava učine brata Svetoslavljeva, a od djeda Petra Kresimira, kralja Kresimira III. (Suronje), „pradjeda“ Mihajla Kresimira II.

Rezultat, da je g. 1000. u Hrvatskoj vladao Svetoslav, omogućuje nam sada i odgovor na pitanje, što je bio Držislav svome nasljedniku Svetoslavu i braći nje-

¹ Monticolo o. c. 149. Gl. i str. 167.

² Migne, Patrologia latina. Vol. 82 (Paris 1878.), str. 415—416. Da se i u Ivanovo doba ovako

računalo, pokazuje str. 165., gdje se govori o duždevu sinu Ivanu ovako: „Dum *tercia etas octavo decimo anno ephubum foveret...*“

govoj. Već je često bilo istaknuto, da nam isprava od g. 1066/1067. toga ne kaže jasnim riječima, što više, upravo je napadno, da nas ona jedino na tom mjestu ostavlja u neizvjesnosti, naglašujući inače kod svih drugih članova kraljevskoga roda njihove genealoške veze. U njoj naime čitamo: „Comperimus . . . in gestis proau nostri Cresimiri maioris, quod . . . tradidisse monasterio s. Chrisogoni territorium aliquod . . . quod tutum possessoribus suis mansit tempore ipsius et *filii eius* Držislau . . . et temporibus Suatoslavi et *eius fratrum* silicet Cresimiri et Goyslavi, et *filii eius* regis Stephani *patris* mei.“ Vidjeli smo, da Svetoslav vlada u Hrvatskoj kao kralj g. 1000., a to znači da je prešasnik njegov Držislav, koji je začeo vladati oko 970., još prije toga vremena prestao vladati, odnosno da je umr'o. Budući da se ona bratska borba, koju navodi djakon Ivan, ne tiče Držislava i Svetoslava, već Svetoslava i Kresimira, a nastala je tim povodom, što Kresimir „*condam* fraterno dolo deceptus, regni amiserat diadema“, slijedi nedvoumno, da prestanak vlade Držislavljeve pada nekoliko godina prije g. 1000., kako to i traži ono „*condam*“. Ovako smo eto došli do uvjerenja, da Držislav može samo da bude otac braći Svetoslavu, Kresimiru i Gojslavu, a to samo stim više, što one navedene Ivanove riječi „*condam fraterno dolo deceptus, regni amiserat diadema*“ mogu samo to da znače, da je po očevoj smrti nastala među braćom borba za krunu, jer je jedan brat (naime Svetoslav) lišio drugoga (Kresimira) vlasti. Prema tome bio je Stjepan Držislav jedini poznati nam sin Mihajla Kresimira II. i žene mu Jelene, što nam donekle potvrđuje i grobni natpis od 976.¹ No ovaki zaključak podupire još i hronološki pogled na život i vladanje Kresimira III. (Suronje). Znamo pouzdano, da je vladao barem još u g. 1030.,² a znamo i to, da je godine 1000. imao sina Stjepana, kojemu je tada moglo da bude nešto oko dvanaest godina, što opet znači, ako uzmemo, da se Kresimir oženio prije trinaest godina, i to u najranijoj mladosti između 15. i 18. godine, da mu je tada bilo oko 30 godina, ili drugim riječima Kresimir imao je g. 1030. nešto oko šezdeset godina. To dašto važi za slučaj, da je Kresimir Držislavljev sin. Uzmemo li pako da je njegov brat i primijenimo li kazivanje djakona Ivana o bratskoj borbi radi krune na njih dvojicu, dapače tako, kao da bi detronizovani Kresimir imao da bude stariji brat Držislavu, onda moramo računati, da mu je g. 970., koja je godina posljednji mogući datum smrti kralja Mihajla Kresimira II., tobožnjega oca njihova, bilo najmanje 20 godina, što nas opet vodi do toga, da bi Kresimir konačno g. 1030., kad još vlada, morao imati najmanje osamdeset godina! Ali ima još jedna okolnost, na koju treba misliti. Za taki bi slučaj prije najstarijega brata Kresimira vladala po redu oba mlada, Držislav i Svetoslav! Eto, tako dolazimo do nemogućnosti i apsurdnosti, kad stvari pogledamo do u dno.

¹ Ako bi se potvrdila kombinacija s onim „*. . . enuil regni*“ kao „*filium heredem genuit regni*“, onda bi taj rezultat dobio još jednu krepku potvrdu. Gl. naprijed str. 51. ove radnje.

² Thoma 43: Mortuo denique Paulo archiepiscopo, substitutus est Dabralis a. d. *millesimo tricesimo*, temporibus principum predictorum (i. e. Basillii et Constantini imperatorum et *Cresimiri* eorum patritii et regis Chroatorum).

Naši pisci datiraju prestanak vladanja Kresimirova godinom 1035. (Smičiklas, Povijest hrvatska I, str. 242. i Klaić, Povijest Hrvata I, str. 99.). Pažnje je vrijedno i ime kralja Petra Kresimira IV.; ono je očito odziv na imena dvaju djedova njegovih: s očeve strane po Kresimiru II., a s materine po duždu Petru Orseolu.

Rezultat, da je Držislav otac braće Svetoslava, Kresimira i Gojslava, već sam imao izrađen¹, kad sam pošao u aprilu 1913. u London, gdje sam u britanskom muzeju tražio među onamošnjim rukopisima eventualnih dosle nepoznatih izvora za hrvatsku historiju. Među ostalim podacima namjerio sam se i na rukopis jedne historičke radnje o Dalmaciji, što ju je napisao u Zadru dne 13. decembra 1652. poznati Lucijev prijatelj i glavni suradnik Dr. Simeon Ljubavac². U toj radnji raspravlja Ljubavac o pitanju, otkud hrvatskim vladarima naslov kralja hrvatsko-dalmatinskoga, pa iznjevši u prvom redu ono, što kaže o tom Toma i saopćivši potom tri isprave kralja Petra Kresimira, naime one od 1066/1067. i 1069., a s citatom u noti: „*Arch. monast. S. Grisog. Jadre*“, te jednu od 1058. u kojoj dolaze riječi: „*Ego Cresimir Stephani regis filius*“, a za koju u noti bilježi: „*In arch. monast. St. Cosme et Damiani de monte Jadre*“, kaže na osnovu ove građe ovo: „*Legitimito dunque in tal maniera dal rè Dircislauo il titolo delli regni di Dalmazia e Croazia, lo trasmise dopo di se a Suetoslauo suo figliolo et questo a suo fratello Cresimiro secondo di cui uenne a riceuer la corona Stefano figliolo di Cresimiro secondo e dopo di lui suo figliolo Cresimiro terzo*“³.“ Kako vidimo, već je i Ljubavac, muž učen i veoma vješt historičkim pitanjima, navlastice dalmatinskim, dakle ne kaki nezvani laik, došao do toga zaključka, i to naprosto ispravnim i logičkim tumačenjem samih isprava Petra Kresimira. On naime još nije bio pod uplivom onih falsifikata i lažnih im godinâ 994. i 1000., pa tako i jeste kao prvi za koga znamo, da je tumačio genealošku vezu roda kralja Petra Kresimira na osnovu njegovih isprava, izrekao ono, što danas, kad su oba ona falsifikata odstranjena, vidimo i mi.

Ali pozorno nas promatranje one isprave od 1066/1067. dovodi do jedne vrlo vjerojatne slutnje. Kazivao sam, da je upravo napadno, što je u njoj izostalo obliže označenje rodbinske veze između Držislava te braće Svetoslava, Kresimira i Gojslava. Još smo u početku ovoga članka pokazali, kako nam je ta isprava sačuvana samo u prijepisu, i to u zborniku isprava samostana sv. Krševana, otkud je onda u XIII. vijeku potekao s nekim pogrješkama onaj prijepis, što se danas čuva u zadarskom arhivu. Poznato je, kako se kod prepisivanja znalo u sva vremena i kod svih naroda uvlačiti vrlo često ne samo raznovrsnih pogrješaka, već je nemar pisarev ne rijetko išao i tako daleko, da je ispustio po dvije, tri i više riječi, dapače i čitave retke iz svoga predloška. Iskustvo je pokazalo, da se ta pojava najradije pojavljuje onda, ako se nablizu nalazi jedna ista riječ ili dvije, pa tako pisar preskakuje primjerice od prvoga „*iure*“ odmah na drugo. Naslućujem da se takovoj ne rijetkoj pojavi ima pripisati i pomenuto bitno pomanjkanje u našoj ispravi, čiji je original zar imao ovako glasiti: „*Comperimus namque in gestis proaui nostri Cresimiri maioris, quod . . . tradidisse monasterio s. Chr. territorium aliquod . . . quod tutum possessoribus suis mansit tempore ipsius et filii eius Dirzislai . . . et temporibus Suatoslao [filii eius], et eius fratrum silicet Cresimiri et Goyslavi, et filii eius regis*

¹ To sam kazivao nekim mojim drugovima, a naročito gosp. prof. Vjekoslav Klaiću.

² Gl. o tom Rad XXXV, str. 173—174. Popović: Pisma Ivana Lučića Trogiranima. (Stairine XXXI, XXXII).

³ *Della Dalmazia*. Discorso di Simon Gliubauaz nob. Zaratino. Scriptum Jadrae a. d. MDCLII, mense Xbris, die 13. *Sign. Mus. Brit. jure emptionis. 8606. Plut. CXXI. G.* — Listinu od 1058. donosi i Rački, *Doc.* str. 51—52. pod godinom 1059.

Stephani patris mei.“ Ovakova emendacija teksta kao da je tim vjerojatnija, jer se njome u jedan mah posve prirodno objašnjuje ne samo to, da su braća Svetoslav, Kresimir i Gojслав sinovi Držislavovi, nego naročito još i to (što je mnogo važnije u pitanju mogućnosti same emendacije), da je Stjepan sin Kresimirov, kako i nesumnjivo slijedi iz isprave od 1069. Kad dobro pogledamo tekst, uvidit ćemo, da ono nejasno „*et filii eius regis Stephani*“ upravo nužno suponira ispuštenje onih gornjih dviju riječi „*filius eius*“, koje se još na dva bliska mjesta opetuju u njoj, čime nam se lasno tumači zabluda pisareva. Međutim moram naglasiti, da sam ja i bez te emendacije došao do svoga zaključka o rodbinskoj vezi, kako kralja Držislava s braćom Svetoslavom, Kresimirom i Gojславom, tako i kralja Stjepana s Kresimirom, odnosno sa Svetoslavom. Ona mi dakle nije trebala, niti sam ja na njoj izgradio moje dokazivanje u ovom članku.

Ogledajmo sada odnose mletačko-hrvatske za dužda Petra Orseola kako nam se prikazuju spram gornjih naših rezultata.

Poznato je, da je u franačkoj državi još za Merovinga, a tako i za daljih Karolinga vladao princip državne diobe među vladarske sinove, pa otud onda i one česte i krvave borbe između braće i rodaka vladajućega doma. Ali nalični je princip vladao i kod Slavena. Ne marimo upozoriti na nj u češkoj i ruskoj historiji, mi ćemo se ograničiti u glavnim potezima samo na južne Slavene, i to na Srbe i maćedonske Slavene. Za Srbe, a tako i za maćedonske Slavene izvješteni smo od cara Konstantina, donekle i popa Dukljanina, te Ivana Skilitzesa, a podatke su njihove vrlo dobro osvijetlili Kovačević i Jovanović, te Prokić. Kovačević i Jovanović kažu: „Vlastimir je živio do posle 840. godine, a po smrti ostavi tri sina: Mutimira, Strojimira i Gojnika, te oni podeliše među sobom zemlju, da upravlja svaki u svom delu i stadoše vladati zajednički, a pod Mutimirovim starešinstvom. Ovde mogosmo prvi put po izvoru pouzdanijem spomenuti događaj, kako se državna vlast deli u vladalaškom domu. To je staro i opšte slovensko načelo, koje je vladalo i dotle i još dugo posle u Srba. To načelo smatra i državu zajedničkim dobrom celoga vladalačkoga doma, kao god što je i u svakoj drugoj kući cela zadruga bila gospodar, pred kojim se gubio pojedinac sa svojim pravima Na skoro . . . nastane razdor među Mutimirom i njegovom braćom. Mutimir, kako se vidi energičan vladalac, nadvlada Strojimira i Gojnika i ukloni ih: posla ih u Bugarsku i zadržu pri sebi samo Gojnikova sina Petra. Tako sastavi svu vlast u svojim rukama, te je od tad sam zemljom vladao. Ne može se znati, kake su namere vodile Mutimira u ovoj borbi; ali ovo je prvi zabeleženi primer u balkanskih Slovena, da kneževi prestaju deliti najvišu državnu vlast s ostalim članovima vladalačkoga doma. Ti primeri, bivajući docnije sve češći, obeležavaju jasnu težnju, da se slovensko zadružno državno načelo zameni rimsko-vizantinskim načelom o jedinstvu državne vlasti i o njenom jedinom predstavniku — ličnosti vladaočevoj. Događaj s Mutimirom i braćom mu samo je početak dugoga tristagodišnjega niza takih razdora u vladalačkim porodicama, koji se prekida tek Stevanom Nemanjom¹.“ Prokić opet kaže ovo: „Godine 969., odmah posle smrti cara Petra, digli su u Maćedoniji ustanak protivu Bugarske četiri brata, David,

¹ Ковачевић и Јовановић, Историја српскога народа. Sv. II, Beograd 1894., str. 39—40, 41—42.

Mojsej, Aron i Samuilo, sinovi kneza Nikole. Oni su tada, koristeći se smrću cara Petra, odsustvom njegovih sinova i zatim ruskom okupacijom istočne Bugarske, odcepili zapadne provincije bugarske i u Mačedoniji stvorili jednu samostalnu državu Što se tiče oblika vladavine u mačedonskoj carevini, on je bio onakav isti kao i u predašnjoj mačedonskoj kneževini. Upravu nad državom uzeli su sva četiri brata zajedno na osnovu starog slovenskog državopravnog principa zadrugarske vlade. O ovom imamo jasno svedočanstvo u grčkim izvorima. Skilica izrično kaže, da su vladu uzeli zajedno sva četiri brata: ἄρχην ἀπὸ τῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί. Oni su je bez sumnje nasledili sva četvorica zajednički od svoga oca kneza Nikole. Ovaj princip kolektivnoga nasleđa suverene vlasti, kombinovan sa principom senioriteta ili sa vrhovnom vlašću najstarijega člana vladalačke porodice, postojao je kod svijetu balkanskih slavenskih plemena u vreme njihova dolaska na Balkansko poluostrvo. Nu ovaj stari princip zadrugarske državne uprave iščezao je odmah, još na kraju VII. veka, kod onih slavenskih plemena, koja su se bila naselila na istoku između Dunava i Balkana. On je bio tamo uništen od neslavenskih Bugara, koji su tamošnja slavenska plemena podložili i osnovali jednu monarhijsko-despotsku državu (679.): dakle na državopravnim principima sasvim suprotnim onima kod Slavena. Kod ostalih balkanskih Slavena, koji nisu došli pod vlast bugarskih kagana, kao kod srpsko-mačedonskih plemena na zapadu, vladali su još i dalje zadrugarski njihovi nasledni knezovi, priznajući nad sobom samo vrhovnu vlast vizantijskih careva. Ali i na zapadu počinje još rano, pod uticajem vizantijskog monarhijskog režima, da prevladuje princip individualne vlade i princip primogeniture u nasleđstvu suverene vlasti. Ovaj monarhijski princip sve je više uzimao prevlast nad starim principom kolektivne vlade. U Mačedoniji se kolektivna vlada održala još do pred kraj X. veka, i sinovi kneza Nikole osnovali su 976. godine svoju carevinu na ovom starom državopravnom principu. No baš u ovo vreme i u Mačedoniji je počeo monarhijski režim da osvaja zemljište. Četiri brata su istina u početku zadrugarski i složno vladali svojom državom, držeći se strogo starog nasleđenog principa. Ali ova njihova sloga trajala je vrlo kratko vreme, dok su još bili u životu dva najstarija brata, David i Mojsej. Čim su pak ostali na čelu države samo dva mlađa brata, Aron i Samuilo, sloge je nestalo i počela je među njima borba oko prevlasti. Ova dva brata, kako nam svedoče grčki pisci Skilica i Zonara, bili su zastupnici dva suprotna principa u državnoj upravi. Aron je bio pristalica novog, monarhijskog načela, a Samuilo je hteo najstrožije da održi staru zadrugarsku vladu. Aron je bio podlegao vizantijskom uticaju i ugledao se na svog savremenika cara Vasilija II., koji je vizantijskom državom sam upravljao, ostavljajući svom bratu Konstantinu samo praznu carsku titulu bez ikake stvarne vlasti. Kao car Vasilije hteo je i Aron, kako tvrdi Skilica, *svu državnu vlast sebi da ugrabi*: „τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριζόμενον“, a da Samuila svede u državnoj upravi na ulogu jednog figuranta, kao što je bio Konstantin brat Vasilijev u Carigradu. Ali je Samuilo bio drukče prirode no Konstantin. Inteligentan, veoma jake volje i preduzimljiv, Samujlo nije hteo ispustiti iz svojih ruku vlast, koju je punopravnim nasleđstvom od oca dobio. Da bi održao suverenu vlast, ugroženu od Arona, on je ovog svog brata ubio. Na ovaj način, Samuilo, hoteći da održi stari princip kolektivne vlade, postigao je baš obrnuti rezultat. Smrću

Aronovom on je ostao sam vladalac, i eo ipso prestala je da egzistuje zadrugarska vlada, i stvorena je monarhija. „I Samuilo postade monarh cele Bugarske“, veli Skilica. I Zonara to isto ponavlja u rečima: I vlada nad Bugarskom prede na *samoga Samuila*¹.“ Konačno vrijedno je istaknuti, što priča pop Dukljanin, i to za vrijeme poslije smrti bugarskoga cara Petra († 968.). On kaže: „Post haec Prelimiro regi nati sunt quatuor filii, quorum nomina sunt haec: primogenitus Chualimirus, secundus Bolleslavus, tertius Dragislavus, quartus Spelanchus (rectius Prevlad), *quibus et divisit terram suam hoc modo: Chvalimiro dedit Zentae regionem cum civitatibus . . . Pelislavo (= Bolleslavo) dedit Tribuniam, . . . Dragislavo dedit Cherenaniam regionem (= Helmania, Hum) . . . Prevladio dedit regionem quae sclavonice dicitur Podgoria, latine Submontana . . ., quas et quatuor regiones Thetrarchias vocavit*“².“ Ako i ovo pričanje možda nije posve pouzdano, svakako je važno to, da se još u drugoj polu XII. vijeka, kad je pop Dukljanin pisao, znalo, da su nekoć južno-dalmatinski vladari dijelili državu među svoje sinove.

S ovoga gledišta zadrugarske vladavine valja posmatrati i hrvatsku historiju. Izvori su doduše vrlo mršavi, ali ipak je izvjesno, da se neka fakta dadu samo na taj način dobro shvatiti. Za IX. vijek, dakle u doba vrhovne franačke vlasti, nemamo podataka, ali nam zato daje neku bazu ono, što car Konstantin kaže o pogibiji kralja Miroslava. Vidjeli smo, da je ubojica njegov ban Pribina ostao u tom dostojanstvu i za njegova nasljednika Mihajla Kresimira II., pa je više nego samo vjerojatno, da u tom krvavom događaju imamo da gledamo ovaku borbu za vlast između braće, to jest Miroslav ne htjede da dijeli vlasti s mladim bratom Mihajlom Kresimirom II., te je onda u buni poginuo. No sasvim jasno izbija takova bratska borba pod kraj X. vijeka. Riječi djakona Ivana, kako je kralj hrvatski (naime Svetoslav) varkom lišio brata svoga (Kresimira) krune, bjelodano pokazuju, da je on išao za tim, da sam preuzme u državi svu vlast, ne htijući je podijeliti s bratom, kako je to trebao da čini, po svoj prilici i po želji očevoj³. Stoga je sasvim izlišno u ovim riječima djakona Ivana gledati detronizaciju starijega brata po mlademu. Ovo nas dovodi sasvim prirodno još i do toga, da otac ove braće, čiju su vlast sinovi imali da podijele, nije mogao davno pred tim umrijeti, kao i do toga, da je smutnije, što se otale u Hrvatskoj rodiše, nastojao da iskoristi mletački dužd Petar Orseolo. Stoga i jeste vrlo vjerojatno, da je on zakratio hrvatskom vladaru onoga časa „uobičajeni danak“, čim se one pojaviše. Tako bismo dobili i osnov za mišljenje, da je Stjepan Držislav umr'o oko 995., naime nešto prije onoga vremena, kad se dužd odlučio na svoj korak, za koji je znao, da ga mora dovesti u sukob s Hrvatskom. Na taj nam način postaje jasnijom i uloga Kresimirova; on se pridružio duždu na propast svoga brata, da steče otetu mu vlast. Zašto se ne spominje i treći brat Gojslav, toga ne znamo; možda je bio još malodoban, no fakat jest, da je docnije zajedno s bratom Kresimirom vladao u Hrvatskoj bar do g. 1019., dakle je Kresimir i proveo onaj princip za koji se digao na brata⁴. Ako se sada

¹ Ирокић о. с. Гл.ае 76, стр. 255, 270—273.

² Ljetopis popa Dukljanina edit. Črnčić 38—39.

³ Inače ne bi Svetoslav trebao da „prevari“ brata.

⁴ Documenta 432—433. i bilješka 1. Kedren piše za godinu 1019.: „Τῷ δὲ βασιλεῖ (sc. Vasilije II.)

προτερόρησαν, τῆς Βουλγαρίας δουλωθείσης αὐτῷ καὶ τὰ ἕμωρα ἔθνη τῶν Χορβατῶν, ἄρχοντας ἔχοντες δύο ἀδελφούς (t. j. Kresimir i Gojslav)“.

Time je i hronološki utvrđena vladarska epoha ove dvojice braće, kako je navodi isprava od 1066/1067.

sjetimo na dosadanje prikazivanje ovih događaja, to jest, kao da bi Držislav i Svetoslav bili braća, pa da je Držislav lišio starijega brata krune, što bi se moralo zgoditi najkasnije oko 970., kad im je tobože otac Mihajlo Kresimir II. umr'o, zar nije već na prvi pogled upravo čudno i pomisliti, da bi brat Svetoslav čekao punih trideset godina, dakle sve do onda, kad je najmanje prevalio već i pedesetu godinu života, na onaj čas, kad će se tobože mlađemu bratu uzmoći osvetiti, živeći inače dašto sve do toga vremena mirno jedan uz drugoga bez borbe i smutnja! Nije li dakle mnogo sigurniji osnov u onom vladarskom slijedu, kako ga daje isprava od 1066/1067., koji nas bistro upućuje, da su se ti događaji mogli odigrati samo između vladarskih epoha: Svetoslav i Kresimir-Gojslav¹.

Preostaje nam sada još i treći razlog kombinacije Büdinger-Račkove, naime da je Kresimir Stariji *proavus* — *pradjed* Petru Kresimiru, pa tako da nužno moraju da budu Držislav, Svetoslav, Kresimir i Gojslav braća. Od Petra Kresimira sačuvalo nam se desetak isprava. U svima on govori o sebi u singularu: *ego Cresimir*, a tako i o svojem rodu ne samo općenito, kao *parentum meorum*, već naročito onda, kad govori o kojem članu porodice poimence i izrijeком. Tako kaže u ispravi od 1069.: „*Ego Cresimir . . . Croatiae atque Dalmatie iura gubernans atque aui mei beate memorie Cresimiri regis patrisque mei regis Stefani in elisio campo feliciter quiescentis habenas regni retinens*“, i u onoj od 1066. (odnosno 1072.): „*quam avus meus C(resimir) dedit*“, pa i o opatici Čiki kaže „*soror mea*“. Ako sada' pozorno ogledamo ispravu od 1066/1067., opazit ćemo, da u njoj Petar Kresimir, spominjući i opet izrijeком oca svoga Stjepana „*regis Stephani patris mei*“, izbija inače čitavu lozu svoje porodice od njezina utemeljitelja Mihajla Kresimira II., za koga kaže ovako: „*Comperimus namque in gestis proavi nostri Cresimiri maioris*“. Kralj dakle u toj ispravi govori o *pretku čitave svoje porodice*, što riječ „*proavus*“ i znači; on ga nadalje za razliku od *djeda* mu Kresimira nazivlje i *Cresimir maior*. Forcellini tumači *proavus* kao „*pater avi vel aviae, tum ex parte paterna, tum materna, cui respondet pronepos, proneptis*“. Onda: „*Pro tritavo . . . et universim pro quocumque ex maioribus*“. Ovakova značenja nema *avus*, čije dalje značenje tumači „*Thesaurus linguae latinae*“, što ga izdaje pet njemačkih akademija, ovim riječima: „*avus — latiore sensu usus maxime poetarum*“, no svi primjeri, što se potom navode, od reda pokazuju, da se riječ *avus* može uzeti u značenju *pređi* jedino budi u pluralnoj formi (češće), budi u singularnoj, ali bez izblize oznake, dakle samo i jedino općenito. Tako: *ritus ut a prisco traditus extat avo; patres et avos . . . nostros; veterum effigies ex ordine avorum antiqua e cedro; dives avi; patrum avorumque aetate; avorum nostrorum temporibus; ad avos usque nostros i t. d.* Ovakovo je značenje a i poraba obiju riječi *avus* i *proavus* ostala i u srednjem vijeku, jer *Ducange* prve uopće ni ne donosi, dok kod druge navodi primjer, iz kojega se vidi, da je u jednoj ispravi francuskoga kralja Filipa IV. (1285—1314.) nazvan Ludovik IX. Sveti († 1270.) *proavus* umjesto *avus*. Dašto, ovo je zacijelo omaška pisareva, no kad bi se tome dalo kake važnosti, značilo bi, da se *proavus* može čak i za *avus* upotrebiti, i to

¹ Sasvim je prirodno, da je s onom navalom duždevom i savezom njegovim s Kresimirom u vezi i prestanak vlade Svetoslavljeve. Je li poginuo, ili umr'o prirodnom smrću, ili bio

izagnan iz zemlje, svega toga ne znamo. Svakako već je g. 1000. zavladao Kresimir III., a uza nj i brat mu Gojslav kao suvladar.

ne u općenitom nabranju, već upravo u poimeničnom, dok se s riječi avus takova što učiniti niti može, niti ima tome ma jedan jedini zajamčeni primjer. Petar Kresimir dakle služio se u ispravi od 1066/1067. običnijom riječi proavus umjesto neobičnijom *abavus*, što mu je Mihajlo Kresimir II. i bio, kako to nužno slijedi već iz onih riječi *avus meus* Kresimir.

A sada da svratimo pažnju našu još na dva pitanja. Prvo treba da pokušamo, da odgonetnemo rodbinsku vezu između hrvatske kraljevske kuće i zadarskih Madijevaca, te onda da razvidimo sadržaj dviju natpisa kninskoga muzeja. U prvo nas pitanje upućuju ova dva podatka. U ispravi izdanoj u Šibeniku na Božić 1066. daje Petar Kresimir „*regiam libertatem monasterio St. Marie Jaderensis, quod soror mea Cicca fabricavit*“, dok u drugoj iz iste godine 1066. (odnosno 1072.), daje kralj istom samostanu „*in dedicatione basilice*“ „*terram in Tochinia . . . quam avus meus C(resimir) dedit cognato suo Madio et filio eius Dabrone*“.² Da Čika nije bila rođena sestra Petra Kresimira, već je dovoljno naglašeno; očito je tim izrazom kralj htio da što krepče istakne spram nje svoje rodbinske veze i prijateljstvo, na koje pokazuje ona druga isprava riječima, da je Zadrani Madije sa sinom Dobronjom bio „*cognatus*“, dakle po *tankoj krvi* rođak njegova djeda kralja Kresimira III., čije se vladanje ima postaviti između g. 1000. i 1030. Iz toga slijedi, da je rodbinstvo među hrvatskom kraljevskom kućom i Madijevcima već postojalo za vladanja Kresimira III., te da je isto tako i Čika morala biti u rodu s Madijevcima. U to nas upućuje ona sama u jednoj ispravi iz iste godine 1066. riječima: „*Ego Cicca filia Duimi et Uekenege, neptis Madii prioris, uxor Andree filii Pape*“.³ Čika je dakle bila kći Dujma i Vekenege, te u n u k a priora Madija, koji je nesumnjivo identičan s onim Madijem rođakom kralja Kresimira III. Madij ili Maius spominje se kao prior u Zadru 986., oko 995. a možda i 999.⁴ Godine 1033. bio je u Zadru priorom sin njegov Grgur⁵. I ako se ne može kazati, da mu je neposredni nasljednik, ipak je više nego samo vjerojatno, da je Madijevo priorovanje zaseglo svakako još i u početke XI. vijeka, dakle neposredno u doba vladanja kralja Kresimira III. Onom drugom sinu njegovu Dobronji, što se spominje u ispravi Petra Kresimira, nema više nikad ni traga u ostalim ispravama, no sva je prilika, da je bio identičan s onim Dobronjom (Δοβρωνας), o kojem priča Kekaumen, a čiji se doživljaji odigraše nekako između 1028. i 1042—1045.⁶ Iz ovoga se razlaganja vidi, da su Madije i sin mu Dobronja odista bili suvremenici kralju Kresimiru III. No kako rekosmo, riječu *cognatus* pokazuje se, da među njima nije postojala direktna ženidbena veza, to jest, kralj Kresimir III. nije mogao da ima za ženu budi kćer, budi sestru Madijevu, već je takova ženidbena veza postojala već od prije. Prema tome dakle, ili je žena Mihajla Kresimira II. poznata nam Jelena bila iz kuće Madijeve, ili inače nepoznata nam žena Stjepana Držislava, oca Kresimira III., što nekako izgleda vjerojatnije, kad se sjetimo odnosa njegovih spram dalmatinskih gradova i vrhovna im gospodara cara byzantinskoga.

¹ Rački, Doc. 66.

² o. c. 67.

³ o. c. 65.

⁴ o. c. 21, 22, 25, 27. Isprava od 995. ne isključuje mogućnosti kasnijega datiranja i s početka XI. vijeka,

⁵ o. c. 41 i 71 (korektniji tekst od onoga na str. 70),, stoga i otpada Madije II. (mladi).

⁶ Klaić, Povijest Hrvata I, 99. Time smo dobili nov podatak, da je „*avus Cresimir*“ isprave od 1066. (odnosno 1072.) upravo Kresimir III.

Dne 16. augusta 1886. našle su se u groblju na kapitulu nedaleko Knina dvije kamene ploče, koje su pokrivale grob nekoga djeteta. Te dvije ploče resile su nesumnjivo nekoć neku crkvu, pa su svakako poslije njene propasti poslužile u pomenutu svrhu. To se pak moglo dogoditi tek poslije pada Knina u turske ruke, dakle poslije 1522. Obje ploče izrađene su istodobno, možda i od istoga majstora, a svaka od njih ima fragmenat ovećeg napisa. Na jednom se jasno i sigurno čita: IRZISCLV DVCE(M) MAGNV(M), a na drugom: CLV DVX HROATOR(VM) IN TE(M)P(O-RIB)VS¹ D². Prvi nam dakle napis daje ime *Držislav*, dok je u drugom sačuvan samo konačni ostatak nekoga hrvatskoga imena *-clu*, to jest *-(s)lav*. Promatrao sam pomno i ponovno obje ove ploče u društvu s fra Marunom u kninskom muzeju, pa smo obojica suglasno konstatovali, da one nipošto ne čine cjelinu, što se već i po slici lasno može vidjeti³. Pleteri na ploči s imenom Držislava posve su različiti od onih na drugoj ploči; ne toliko po veličini već samo debljinom otprilike su jednake, što nas još ne ovlaštuje na pomisao, da one baš moraju da budu dijelovi jedne suvisle cjeline, a pogotovo ne, da su im napisi u stilističkoj vezi. Onaj drugi, naime *-clu dux Hroatorum in temporibus d* ima najprirodniji nastavak u riječi *d(omini) . . .*, te se već i gramatički ne smije vezati s prvim, to jest tako, da ono *D* čini cjelinu s IRZISCLV, jer toga ne dopušta akuzativna forma *ducem magnum*. Tumačenje kao da to ide na račun sredovječne latinštine, upravo je nasilno i bez temelja, a najmanje prikladno za mišljenje, prema kojemu se tobože ima onim riječima dati smisao, da je Držislav svoga detronizovanoga brata Svetoslava uzeo nakon izmirenja za suvladara s naslovom *dux*⁴. Takova se šta ne da ni zamisliti sve za slučaj, da su odista Držislav i Svetoslav braća, no inače radi *izgubljene krune*, kako kaže djakon Ivan, u zavadi. Iz onoga *-clu* se dakle ne može ništa pročitati, tek je iz ostalih riječi napisa jasno, da se on tiče nekoga kneza hrvatskoga, koji je valjda također istoj crkvi nekoć nešto darovao. Preostaje nam ono „*ducem magnum*“ uz ime *Držislav*. Poznato nam je, da je već i otac njegov Mihajlo Kresimir II. nosio naslov kralja, dakle je isključeno, da bi Držislav bio samo knez hrvatski. No po analogiji iz docnijih vremena, kad se spominju u ispravama „*dux Stephanus*“ pored kralja Petra Kresimira i „*dux Suinimír*“ prije njegova krunisanja, sasvim je prirodno, da je i Držislav još za očeva života, dakle prije nego li je zasio kraljevski prijesto, bio *dux*. Što se kaže *ducem magnum*, valja priznati, da se o tome ne da na osnovu ovoga jedinoga slučaja ništa izvjesna reći. Možda je ono *magnum* uklesano iz počasti spram vladareva sina i prijestolonasljednika, koji je već za očeva života zar upravljao onim dijelom države oko Knina, pa bi to bio epiteton ornans, kako ga daju pape hrvatskim knezovima IX. vijeka: Domagoi duci *glorioso*, Sedesclavo *glorioso comiti Sclavorum*, Branimiro *glorioso comiti*, a pisar isprave od 892. djakon Firmin knezu Mutimiru *glorioso duce*. Na počasni naslov nuka nas ne samo to, što

¹ Na natpisu ima doduše *te(m)pus*, ali onaj znak kratice nad *ē*, važi za cijelu riječ; dakle ne *tempus*, nego obično *temporibus* naših isprava. S ovim čitanjem izjavio mi se sporazumno i Msgr. Bulić, kad sam s njime o tome razgovarao u Spljetu u maju 1913.

² Gl. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolini. Zagreb 1888., str. 26–30. — Radčić,

Spomenik velikoga župana Držislava i župana Svetoslava (Starohrvatska prosvjeta II (1896., 30–39).

³ Priložene su obim netom navedenim radnjama; slika u Starohrv. Prosv. je bolja.

⁴ Gruber, O jednom spomeniku iz doba kralja Držislava (Vjesnik zem. arkiva XI (1909.), str. 73–84.

se taj naziv nikad više ne opetuje, već naročito što je ono *magnum* smješteno *poslije* ducem.

O kraljevima Gojslavu kao suvladaru Kresimira III., Stjepanu i sinu mu Petru Kresimiru, kao i o njegovom sinovcu Stjepanu i docnijem nasljedniku, a tako i o banovima Godimiru, Vardi, Božetehu i Stjepanu „Praski“ nije potrebno napose raspravljati, jer su podaci, što ih o njima imamo, već pomno proučeni u našoj historografiji.

Prilozi.

A.

Slijed vladara hrvatskih.

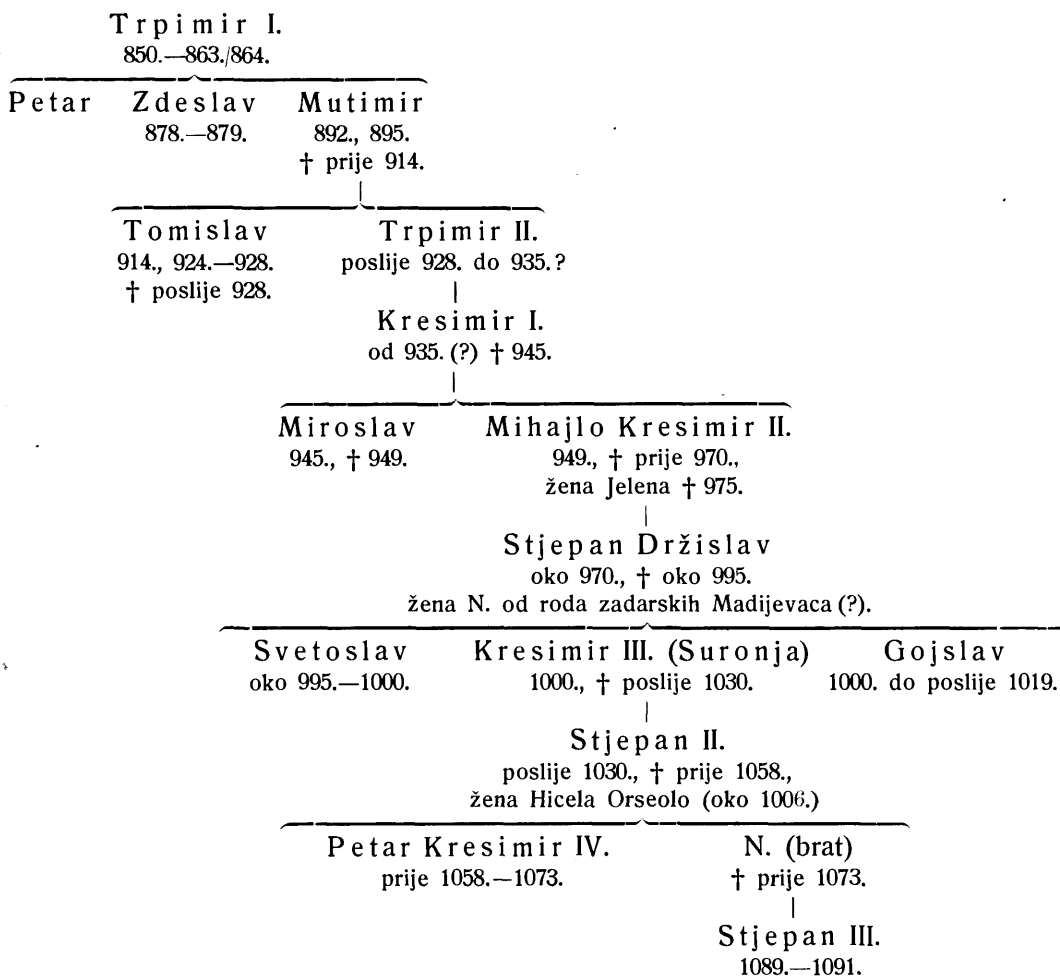
K n e z o v i.

1. Višeslav oko 800. do 810.
2. Borna (Ποργά?) oko 810., † 821.
3. Ladislav 821. do 830. (?)
4. Mislav prije i poslije 839./840. (830.?—845.?)
5. Trpimir prije 850. do 863./864. (845.?—863.)
6. Domagoj 863./864., † 876.
7. Ijko 876.—878.
8. Zdeslav 878., † 879.
9. Branimir (Πόριμος) 879. do prije 892.
10. Mutimir 892., † prije 914.
11. Tomislav 914. (još kao knez).

K r a l j e v i.

1. Tomislav 924., † poslije 928.
2. Trpimir II. poslije 928. do 935. (?)
3. Kresimir I. 935. (?)—945.
4. Miroslav 945.—949.
5. Mihajlo Kresimir II. 949., † prije 970.
6. Stjepan I. Držislav prije 970., † oko 995.
7. Svetoslav oko 995.—1000.
8. Kresimir III. 1000., † poslije 1030. i Gojslav 1000. do poslije 1019., *suvladari*.
9. Stjepan II. poslije 1030., † prije 1058.
10. Petar Kresimir IV. prije 1058., † 1073.
11. Slavić 1073.—1075.
12. Dimitrija Zvonimir 1076.—1089.
13. Stjepan III. 1089.—1091.
14. Petar (sinovac Slavićev?) 1091., † 1097.

B.

Genealogija dinastije Trpimirovića.**Dodatak.**

Predradnje za poznato djelo „*Illyricum sacrum*“ trajale su mnogo godina, upravo kroz čitavu prvu polovicu XVIII. vijeka, a vodila su ih u glavnom dva učena Isusovca, Filip Riceputi i Daniel Farlati uz mnoštvo inih pomagača. Na taj je način nastalo preko tri stotine rukopisnih svezaka, u kojima bijaše nagomilano isto-rijske građe za pomenuto djelo, i to stranom izvora, naime prijepisa listina i do-kušenata, a stranom studija o pojedinim pitanjima iz ilirske crkvene historije. Od ove ogromne kolekcije dospjelo je jedanaest svezaka u biblioteku porodice conte Fanfogna Garagnin u Trogiru, i to tako, da ih je 17. novembra 1776. književni ba-štinik Farlatov Coleti poklonio tadanjemu spljetskomu nadbiskupu Luki conte Garagnin (1763.—1780.) uz izričnu primjedbu, da te sveske potječu iz ostavštine

Farlatove. Od nadbiskupa Garagnina baštinila ih je (kao i svu ostalu bogatu biblioteku njegovu) nećakinja mu, udata kao posljednji odvjetak svoje familije za conta Antonija Fanfogna u Zadar. Kada ona umre (1873.), predoše rukopisi kao i čitava nadbiskupova biblioteka u vlasništvo današnje porodice conte Fanfogna-Garagnin u Trogiru¹. No g. 1910. kupila je hrvatska kr. zem. vlada iz ove Farlatove ostavštine, a od conta Ivana Fanfogne, deset svezaka za kr. zem. arhiv u Zagrebu, tako da se jedan svezak još i danas nalazi u Trogiru².

U svesci, koja je označena brojem X, a stari joj napis glasi „*Salonitana et Spalatensia sacra*“, ušit je kao fol. 122—124 omanji spis „*Catalogus ducum et regum Dalmatię et Croatiaę*“. Napisan je nesumnjivo u prvoj polu XVIII. vijeka, i to po svoj prilici od onoga istoga anonyma, koji je istodobno sastavio i tako zvani „Rimski katalog“ salonskih i spljetskih nadbiskupa. Tješnju vezu između oba imenika najjasnije dokazuje činjenica, da se kompilator „Rimskoga kataloga“ očito služio onim katalogom hrvatskih vladara, a to znači (s obzirom na pismo), da su oba kataloga budi postala istodobno, budi da je hrvatski vladarski katalog nešto malo stariji³. Kao pisca, ili kažimo ispravnije, kao kompilatora obih ovih kataloga, označio je s uspjehom Dr. Faber patra Filipa Riceputija, do kojega su rezultata u novije vrijeme također došli Bulić i Bervaldi⁴.

Već se iz ovih nekoliko riječi vidi, da naš imenik hrvatskih vladara ne može nikako da zapremi odličnije mjesto među izvorima hrvatske prošlosti. On je naime po postanju svome naprosto kompilacija, koja se temelji sada na historiji, a sada opet na mutnijim izvorima, šta više, kada ga dobro proučimo, opažamo jasno, da se kompilator ispomagao još i živahnom fantazijom svojom, a sve u težnji, da zgodno poreda i složi svoj posao. Opaža se dakle isto takova tendencija, kao i kod tako zvanoga „Rimskoga kataloga“ salonskih i spljetskih nadbiskupa⁵.

Saopćit ćemo sada taj „*Catalogus ducum et regum Dalmatię et Croatiaę*“, i to s dva razloga. Jedno, što još nikad nije čitav objelodanjen štampom, pa su mu tek oni fragmenti izišli na javu, koji su nekim piscima služili kao dobri izvori, tako negda Račkomu za podatak, kao da bi kralj Petar Kresimir imao kćerku Nedu, udatu za hrvatskoga velikaša Slavića, docnije i kralja⁶, a u novije doba — kako vidjesmo — Buliću za tumačenje grobnoga napisa kraljice Jelene. A drugo još i zato, da se u jednu ruku vidi pravi kvalitet ovoga izvora, što se mnogo sigurnije i objektivnije postizava, ako se uzme pred oči čitav spis, a ne tek po koji fragment, a u drugu ruku, da se zadovolje i oni, koji taj „*Catalogus*“ još ne poznadu, a drže kao da u njemu ima bog zna šta vrijednoga i važnoga. Uz tekst još sam dodao neke bilješke, u kojima sam upozorio, odakle je kompilator uzimao pojedine podatke za svoj posao, pa će kroz to — nadam se — pravi kvalitet kataloga još bolje izići na vidjelo.

¹ Gl. o tome Faber, Zur Entstehung von Farlati's „Illyricum sacrum“ u „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. der Hercegovina“, Band III (Wien 1895.) str. 388—395.

² Taj svezak sadržaje materijal za biskupiju senjsku te krbavsko-modrušku.

³ „*Rimski katalog*“ odštampan je u Farlata I, str. 329. i dalje.

⁴ Faber l. c. str. 389—391. Bulić-Bervaldi,

Kronotaksa solinskih biskupa (Bogoslovska Smotra III, Zagreb 1912., str. 333. i dalje,

⁵ Bulić-Bervaldi l. c.

⁶ Rački, Borba južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI. vijeku (Rad XXVIII str. 149.) i moja rasprava: O podrijetlu i zaslužjenju hrvatskoga kralja Slavića (1074—1075.) (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. VII, Zagreb 1903/4., str. 145—165.)

Catalogus

ducum et regum Dalmatię et Croatię.

Duces.

- I. Croatus ab anno 651 ad 663 circa¹.
- II. Porinus de progenie Croati, baptizatus 665, obiit 667².
- III. Porga filius Porini³, interfuit magno concilio Dalmitano 670, obiit circa 675⁴.
- IV. N. Carolo Magno se subiecit 774⁵, obnitentem Canimerium regem Seruię profligat et occidit 780, moritur circa 818⁶.
- V. Borna Ludouico Pio, Caroli Magni filio, fidelitatem promittit 818, profligat rebellem Gallico imperio Lindeuitum Interamnię ducem 819⁷, sed eidem paulo post herens, obtruncatur 821⁸.
- VI. Ladasclauus, alias Lado seu Hado, nepos Borne breui peri(i)t⁹.
- VII. Liutesmulus Borne auunculus, rebellis, Salone obsessus, captus et interemptus 826¹⁰.
- VIII. Mislauus, uel Mius uel Tomislauus, iussu Ludouici imperatoris pacem iniiit cum Petro Tradonico Venetiarum duce 836; post obiit¹¹.
- IX. Tirpimirus, forte Mislai filius, archiepiscopo Petro ecclesiam sancti Georgii dono dedit 838¹². Post quem regnarunt filii:
- X. Vnusclauus et Diodorus usque ad annum 860¹³.
- XI. Demogoi, seu Dominicus, cum Inico fratre, seu Bilico, infestis Venetis, obiit post factam pacem 871¹⁴.
- XII. Sedesclauus de genere Tirpimiri, rebellat ab imperatore occidentali et romano patriarchatu 872 circa; occiditur a Branimiro 879¹⁵.

¹ To je Konstantinov brat *ὁ Χρῆστας* (ap. Lucium o. c. str. 44.). Godine su dašto kompilatorova kombinacija, a obilježuje ih redovito ono „circa“.

² Prema Lucijevom razlaganju, koji stavlja Porina Konstantinova u VII. vijek (o. c. str. 48. do 49.). Gl. o tom iscrpivo drugi članak str. 19.–21. ove radnje.

³ Gl. Lucius str. 58–59.

⁴ Uzeto iz popa Dukljanina (edit. Crnčić str. 11–20); to je poznati duvanjski sabor, koji eto kompilator stavlja u g. 670., što je dakako kao i godina smrti Porgine njegova kombinacija. Držeć se Lucija, on je dakle Konstantinovoga Porgu identifikovao s Dukljaninovima Svetopelekom (Svatoplukom).

⁵ Lucius o. c. str. 50.

⁶ Pop Dukljanin o. c. str. 24. Godine su kompilatorova kombinacija.

⁷ Lucius o. c. str. 52., gdje se i grješkom kaže *Lindeuitus* (Lindeovitus); ono „*Interamnie dux*“, za „*Pannoniae inferioris*“, jeste kompilatorov izum, pa mu inače nema ni u kojem vrelu ili djelu traga.

⁸ Sve je to o Borninoj prijekoju smrti, nakon što se tobože pridružio Ljudevitu, naprosto izmišljotina kompilatorova.

⁹ Lucius o. c. str. 53. Izmišljeno ono o Ladislavljevoj smrti.

¹⁰ *Liutesmulus* pogriješno upisano mjesto „*Lindemuslus*“. Lucius o. c. str. 53. Dakako sve što se o njemu kaže kao buntovniku i pogibiji njegovoj 826., naprosto je izmišljotina kompilatorova.

¹¹ Lucius o. c. str. 59. „... Mislau ducem... quem Veneti Mium vocant et tempore Petri Tradonici eorum ducis ponunt; hic debet esse is, quem archidiaconus Tomislavum vocat“.

¹² Lucius o. c. str. 62. (s pogriješnom godinom 838.).

¹³ Lucius o. c. str. 59. Da su ova dvojica sinovi Trpimirovi, kombinacija je kompilatorova, kao i godina 860.

¹⁴ Lucius o. c. str. 59., 63.; tekst je kombinacija kompilatorova.

¹⁵ Lucius o. c. str. 63. Godina 872. je izmišljena.

- XIII. *Branimirus*, filius *Dominici*¹, fidelis imperio Gallico et latino patriarchio, sanctum *Methodium Slaorum* apostolum excepit 880². *Pręlio* occidit *Petrum Candianum III.* ducem *Venetiarum* 887³, obiit 890⁴.
- XIV. *Mucimirus*, filius *Branimiri*⁵, priuilegium insigne tulit ad arcam sancti *Domnii* anno 892⁶.
- XV. *Michael*, alias *Miroslauus* uel *Myroschlabus*, ex genere *Branimiri*, *Petrum* filium *Vrsi Badoarii* ducis coepit et regi *Bulgarorum* custodiendum misit 912; obiit circa 920⁷.
- XVI. *Cidomirus*, aliis *Tirpimirus* vel *Zudomirus* aut *Zelemirus*, postremus e genere *Branimiri*, filiam heredem nuptiis dedit *Tiscimiro* regi *Seruię* cum nondum dux esset; obiit circa 932.

Reges.

- XVII. *Cresimirus I.* filius *Tiscimiri* regis *Seruię*, a patre *Bosina* et regio titulo donatur circa 929; defunctoque *Cidomiro* socero *Croaciam* nouo suo regno adiungit regiamque *Salonę* figit 932, vxor *Helena* basilicarum apud *Salonas* fundatrix; obiit circa 954.
- XVIII. *Stephanus I.*, aliis *Miroskablus*, *Miroslaus*, *Michael*, persequente *Vuchomiro* fratre *Ragusiam* fugit 955, redux a *Pribina* bano necatur 958, cum regnasset annos 4; uxor *Margarita* nobilis *Romana*, que *Ragusii* obiit sanctimonialis⁸.
- XVIII. *Vuchomirus* filius naturalis *Cresimiri I.* occiso fratre *Stephano* modico tempore regnat, post annum circa pulsus aut interemptus⁹.
- XX. *Cresimirus II.*, aliis *Cazomirus*, *Calomanus*, *Tirpimirus* et *Cresimirus maior*, quatuor habuit filios qui omnes regnarunt: *Cresimirum*, natu minorem *Dircislaum*, *Suetoslauum* et *Goislauum*; annum *Christi* 969. haud excessit¹⁰.
- XXI. *Dircislauus* eiecto fratre maiori natu regnabat anno 970, imperatori *Constantinopolitano* adhesit, a quo inuestituram ea lege, ut idem prestarent posteris, primus accepit. *Pincium* regis *Bulgarię* nepotem transfugam humanissime accepit terramque non procul a *Salona* concessit, a *Bulgaris* sociis *Pincii* diu *Bulgariam* nuncupandam, circa 980. *Bellum* diutinum cum *Venetis* habuit, ab iisque tandem anno 997 profligatus est; regnavit tamen usque ad annum 1003¹¹.

¹ Izmišljeno.

² Uzeto iz popa *Dukljanina* edit. *Črnčić* str. 11–12., ali tako, da je *Ciril* zamijenjen *Methodom*, što je i prirodno, jer je kompilator znao, da je sv. *Ćiril* umr'o još g. 869.

³ Sve ovo o *Branimiru* (osim izmišljenih podataka) uzeto je iz *Lucija* o. c. str. 63–64.

⁴ Izmišljeno.

⁵ Da je *Mutimir* *Branimirov* sin, izmišljeno je.

⁶ Za ovo gl. *Lucius* o. c. str. 65–66.

⁷ Ovo je preuzeto po *Luciju* o. c. str. 66., te je pogrešna identifikacija s humskim knezom *Mihajlom*.

⁸ O trojici ovih vladara, *Cidomiru*, *Kresimiru I.*

i *Stjepanu I.*, raspravio sam opširno u trećem članku, str. 49. ove radnje, gdje je i jasno dokazano, otkuda su podaci ovoga mjesta preuzeti.

⁹ *Luccari*. *Copioso ristretto degli annali di Rausa. Venetiis* 1605., str. 5–6., dao je očitovod ovoj izmišljotini kompilatorovoj.

¹⁰ *Lucius* o. c. str. 69–70., 76–78. *Godina* 969. udešena prema *Tomi arcidjaku*nu, koji daje *Držislavu* godinu 970.

¹¹ Gl. *Lucius* o. c. str. 79. Za *Pincija* gl. isprave, što ih ima *Farlata III.*, str. 111–114.; g. 1003. je kompilatorova kombinacija.

- XXII. Suetoslauus ante fratrem Cresimirum fauore forte Dircislai regnat ab anno 1003. usque ad annum circa 1010¹.
- XXIII. Cresimirus III., minor dictus et Surigna cognominatus, anno 997 societatem Venetis iurauit, a qua, vix regnans, desciiuit, prelio uictus anno 1018 ab Ottone Vrseolo duce; anno in sequenti a Grecis capitur et Constantino-polim cum uxore Petritia filioque Stephano abducitur et fratre collega Goy-slauo 1019². Vacat regnum usque ad annum 1034³.
- XXIV. Stephanus Constantinopoli fugi(t) 1034, regnat solus usque ad annum 1042, cumque filio Cresimiro usque ad annum 1066; vxores: 1. Hicela filia Petri Orseoli II. ducis⁴, 2^a Veneka ex nobilissimo genere Prestantii regis⁵.
- XXV. Cresimirus IV., qui et Petrus, cum imperatore Constantinopolitano fedus iniit, a quo et insulas vrbesque Dalmatię romanias de Venetis non pridem ablatas administrandas accepit, Ragusio tamen libertatem seruante. Regnauit annos 25 cum patrate, solus V (!), uniuersim 31; obiit anno 1073 sine prole mascula⁶. Filias genuit: Nedam uxorem Trebellii Scaligeri comitis Lyķę et Violantem uxorem sancti Ladislai regis Vngarorum⁷. *Istom rukom naknadno dopisano*: Filium genuit Suinimirum⁸.
- XXVI. Trebellius Scaligerus⁹, uulgo Slauizzo, regnauit post socerum, cui ab Amico comite libertate priuato¹⁰ successit dono sancti Ladislai¹¹ sororius Suinimirus, Cresimiri IV. olim banus 1075¹².
- XXVII. Suinimirus primus, qui et Demetrius, ex comite Carinensi¹³ rex factus coronatur iubente Gregorio VII apud Salonas solemnissimo ritu 1076, regnumque suum vectigal sancto Petro fecit. Vxor Lepa seu Helena, soror sancti Ladislai¹⁴, filia Claua nomine, an uitio, uxor Vinike de nobili familia Lapuch¹⁵. Obiit anno 1087.
- XXVIII. Suinimirus II, alias Stephanus pariter II., filius Trebellii, fauore optimatum regnum obtinuit¹⁶. Copias ad bellum sacrum anno 1096 e comitatu Corba-

¹ Lucius o. c. str. 76., godine su izmišljene.

² Lucius o. c. str. 76–80. Ime Kresimirove žene Petritia, očito kompilatorova kombinacija za Lucijevo „Patricissa“.

³ Kombinacija kompilatorova, kao i to, da je Stjepan ostao u Carigradu od 1019. do 1034.

⁴ Lucius o. c. str. 80.

⁵ Izmišljeno, jer u meni pristupnim i poznatim knjigama nema o tome nigdje spomena. Očito bi trebalo da bude „Prestantii episcopi“.

⁶ Lucius o. c. str. 81–85.

⁷ O tim izmišljenim kćerkama gl. moju radnju napomenutu na str. 89. u bilješci 6. ovoga „Dodatka“.

⁸ O tomu gl. niže bilješku 16.

⁹ O tom imenu „Trebellius Scaligerus“ gl. moju navedenu radnju.

¹⁰ Lucius o. c. str. 85.

¹¹ Izmišljotina kompilatorova,

¹² Lucius o. c. str. 85,

¹³ Izmišljeno od kompilatora.

¹⁴ Lucius o. c. str. 85–87.

¹⁵ To je udešeno spram listine kralja Ludovika I. Anžuvinca od g. 1359. Gl. Kukuljević: Codex dipl. I str. 216, a u Rački, Documenta str. 146. regest.

¹⁶ Očividno htjede kompilator, da dovede u sklad kazivanje hrvatske kronike (po Marulićevu prijevodu, Lucius o. c. str. 308–309.) s Tomom arcidjonom. Pošto hrvatska kronika kaže za Zvonimira, koji pogibe kod Knina, da je bio sin Kresimirov, naš kompilator dodao je naknadno kod kralja Petra Kresimira (br. 25) riječi: „filium genuit Suinimirum“. No ovdje ga učini sinom Slavićevim, te ga identificira sa Stjepanom III., posljednjim Trpimirovićem, poznatim iz listine od g. 1089. (Lucius o. c. str. 87.), pa stoga i kaže „fauore optimatum regnum obtinuit“.

uiensi expediuit, ipse subsecuturus anno 1100, nisi a Croatis dolo penes Tininium interfectus obiisset, martyrio coronatus¹.

Post hec, ut sanctus (rex) predixerat, Croatis imperarunt Vngari, Bosnenses vero atque etiam Narentani proprio paruerunt principi².

F i n i s.

¹ Hrvatska kronika ap. Lucium str. 308 - 309. Značajno je ovo „martyrio coronatus“, što se potencira u narednoj stavci u sanctus (sc. rex).

² Hrvatska kronika (Lucius str. 309.): „Praeterea cum post haec regnum in partes secessisset anno a nativitate Christi MLXXIX, Bosnenses dominum suum sortiti sunt, Naronenses suum“.

Dr. Ferdo pl. Šišić.